

**MİLLİ DAYANIŞMA
KARDEŞLİK
VE DEMOKRASİ
KOMİSYONU
DEM PARTİ
RAPORU**

10 ARALIK 2025

KOMİSYON ÜYELERİ

Gülistan Kılıç Koçyiğit, Hakkı Saruhan Oluç,
Meral Danış Beştaş, Cengiz Çiçek,
Celal Fırat

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

AMAÇ

METODOLOJİ

GİRİŞ

BÖLÜM 1:

2025'TEN KÜRT MESELESİNE ÖZLÜ BİR BAKIŞ: NEDİR, NE DEĞİLDİR?

A) Kürt Meselesinin Tarihsel Arka Planı

- Giriş: Türk-Kürt İlişkilerinin Stratejik ve Tarihsel Hakikati
  - a) Erken Dönem Cumhuriyet: İnkâr ve İnkârın Kurumsallaşmasına Karşı İtirazlar
  - b) Çok Partili Ama Demokrasisiz Cumhuriyet: Kürtlerin Siyasal Varlık Olarak İnkârı ve Son İsyanın Yükselişi
  - c) Geç Dönem Cumhuriyet: Kürt Siyasal Varlığının Kabulü

B) Barış ve Demokratik Toplum Süreci

- Sürecin Kronolojisi ve Kritik Eşikler (1 Ekim 2024 - Günümüz)
- Süreci Ortaya Çıkaran Küresel, Bölgesel ve Ulusal Nedenler

C) Kürt Meselesinin Çözumsuzluğunun Ortaya Çıkardığı Krizlerin Sonuçları

D) 21. Yüzyılda Kürt Meselesi ve Çözüm Düzlemleri

BÖLÜM 2:

DEMOKRATİK ÇÖZÜM PERSPEKTİFİ VE BARIŞ STRATEJİSİNDE ABDULLAH ÖCALAN'IN ROLÜ

A) Tarihsel-Siyasal Çerçeve

B) Abdullah Öcalan'a Göre Kürt Meselesi

C) 1993'ten Bugüne Silah Bırakma Tartışmaları ve Ateşkes Çağrıları

D) Öcalan'ın Stratejik Barış Anlayışı

E) 1 Ekim 2024 ve Sonrası: Yeni Dönem ve İmralı Görüşmeleri

BÖLÜM 3:

ÇÖZÜMÜN HUKUKİ ALTYAPISI: BARIŞ YASASI VE DEMOKRATİK ENTEGRASYON

A) Çatışmanın Sona Erdirilmesi, Barış Yasası ve Demokratik Entegrasyon

- Barış Yasası'nın İlkeleri: Amaca Özgülenmiş Olma ve Bütüncüllük

B) Umut Hakkı / Umut İlkesi

- AİHM Kararları ve Yasal Gereklilikler

C) Demokrasiye / Demokratik Topluma Geçiş Düzenlemeleri

1. Güvenlikçi İdari Pratiklerin ve Ayrımcı Uygulamaların Sonlandırılması
2. Kayyım Rejiminin Sonlandırılması ve Seçilmişlerin Yetkilerinin İadesi
3. AİHM ve AYM Kararlarının Uygulanması
4. Ceza ve İnfaz Mevzuatı Gibi Mevzuatlarda Demokratik Standartlara Dönüş
  - a) 5275 Sayılı İnfaz Kanunu
  - b) 3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu (TMK)
  - c) HSK Kararı ile Kurulan Özel Yetkili ve Görevli Ağır Ceza Mahkemeleri
  - d) 6415 Sayılı Terörün Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun
  - e) 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu
  - f) 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu
5. Uluslararası Sözleşmelerdeki Çekince ve Beyanların Kaldırılması
6. OHAL KHK Rejiminden Normalleşmeye Geçiş ve Barış Akademisyenleri

D) Barışın Toplumsallaştırılması, Barış Kültürünün İnşası ve Barış Eğitimi

- Barış Kültürünün İnşa Edilmesi ve Barış Eğitimi
- Cezasızlıkla Mücadele
- Koruculuk Sisteminin Kaldırılması ve Kamuda İstihdam
- Boşaltılan Köylerin Yerleşime Açılması ve Tazminatlar

E) Geçmişle Yüzleşme Kapsamında Hakikat ve Adalet Çalışmaları

- Hakikat ve Adalet Komisyonu
- Yas Hakkı (Toplu Mezarlar ve Kimsesizler Mezarlıkları)
- Gözaltında Kayıpların Bulunması
- Faili Meçhul Cinayetlerin Aydınlatılması
- Anıtlar, Müzeler ve Hafıza Mekânları
- Din ve İnanç Mekânlarının Korunması
- Kürt Halk ve İnanç Önderlerinin Mezar Yerlerinin Açıklanması

BÖLÜM 4:

ÇÖZÜMÜN HUKUKİ İNŞASI: YASAL DÜZENLEMELER, DEMOKRASİ VE ÖZGÜRLÜK ALANLARININ SAĞLANMASI

A) Eşit Yurttaşlık ve Ayrımcılıkla Mücadele

B) Demokratik Siyasete Katılım (Siyasi Partiler ve Seçim Yasaları)

C) Yerel Yönetimler ve Yerel Demokrasinin Güçlendirilmesi

- Kayyım Politikaları ve Demokratik Temsil
- Eşbaşkanlık Sistemi
- Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı
- Kent Hakkı, Katılımcılık ve Ekolojik Yaklaşım
- Yerel Yönetim Mevzuatında Değişiklik Önerileri

D) Dil Hakları

- Anadili Hakkı ve Uluslararası Mevzuat
- Eğitim, Sağlık, Kamu Hizmetleri ve Yargıda Dil Engellerinin Kaldırılması
- Medya ve Yayıncılık Alanındaki Çözümler

E) Kültürel Haklar Alanında Yapılması Gerekenler

F) Cinsiyet Özgürlükçü Perspektif ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

- Kadınların Barış Sürecine Eşit Katılımı
- İstanbul Sözleşmesi ve 6284 Sayılı Kanun

G) Barış ve Demokratik Toplum İnşasında Gençlik

H) Barış ve Demokratik Toplum İnşasında Çocukların Toplumsal Özneliği

I) İfade, Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü

İ) Ekonomik ve Sosyal Kalkınma İçin Sosyal Adalet

J) Geçiş Dönemi İnsan Haklarının Korunması Çalışmaları

K) Toplumsal Sözleşme İhtiyacı (Yeni Anayasa Perspektifi)

BÖLÜM 5:

MİLLİ DAYANIŞMA, KARDEŞLİK VE DEMOKRASİ KOMİSYONU DİNLEMELERİNDE AÇIĞA ÇIKAN SONUÇLAR

- Kürt Meselesini Yaratan Kök Nedenler
- Sürece Dair Zihinsel ve Pratik Gereklilikler
- Toplumsal Rızayı ve Güveni Arttıracak Adımlar

BÖLÜM 6:

DEM PARTİ BARIŞ VE DEMOKRATİK TOPLUM BULUŞMALARI: TESPİTLER, İHTİYAÇLAR VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

A) Hukuk Devleti, Yüksek Yargı ve Ceza Adaleti Alanında Somut Adımlar

B) Yerel Demokrasi Geliştirilmeli, Kayyım Rejimi Sona Erdirilmelidir

C) Hakikat, Yüzleşme ve Geçiş Dönemi Adaleti Sağlanmalıdır

D) Dil Hakları ve Kültürel Çoğulluk

E) İnanç Özgürlüğü, Özgürlükçü Laiklik ve Eşit Yurttaşlık

F) Toplumsal Katılım, Barışın Toplumsallaşması ve Medya

G) Ekolojik Adalet, Halk Sağlığı ve Gelecek Kuşaklar

SONUÇ

DİPNOTLAR

ÖNSÖZ

Bu rapor, Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında kurulan Milli Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu'nun çalışmaları temelinde hazırlanmıştır. Raporun ortaya çıkış süreci, yalnızca teknik bir çalışma değil; farklı siyasal görüşlere sahip milletvekillerinin, sivil toplum temsilcilerinin, akademisyenlerin, kadın ve gençlik örgütlerinin, emek ve meslek örgütlerinin, inanç topluluklarının, hak ve özgürlük mücadelesi yürüten bireylerin ortak emeğinin bir ürünüdür.

Komisyonun kuruluşu, 27 Şubat 2025 Barış ve Demokratik Toplum Çağrısı ve ardından yaşanan gelişmelerle birlikte Türkiye'nin tarihi bir eşiğe geldiğinin kabul edildiği bir döneme denk gelmiştir. Bu eşik, Kürt meselesinin, geleneksel devlet yaklaşımında olduğu gibi, güvenlik başlığı altında ele alınamayacağını; eşit yurttaşlık, hak ve özgürlükler, demokrasi ve hukukun üstünlüğü temelinde kalıcı ve onurlu bir barış düzeninin inşasının zorunlu olduğuna işaret eden eşiktir.

Komisyon, bu zorunluluğun bilinciyle, farklı toplumsal kesimleri dinlemeyi, onların deneyim, eleştiri ve önerilerini kayda geçirmeyi, barış ve demokratik toplumun inşası için ortak bir çerçeve geliştirmeyi hedeflemiştir. Çalışmalar süresince, kimi zaman aynı masada bir araya gelmesi zor görünen aktörler, farklı bakış açılarına rağmen ortak bir sorumluluğun parçası olduklarını ifade etmiş; çatışmanın ve kutuplaşmanın aşılması için Meclis'in inisiyatif alması gerektiğini vurgulamışlardır.

Bu raporun hazırlanmasında, DEM Parti'nin barış, demokrasi, kadın özgürlüğü ve ekoloji eksenlerinde biriktirdiği deneyim, yerel yönetim pratikleri ve politika belgeleri önemli bir referans noktası olmuştur. Bununla birlikte rapor, yalnızca bir partinin politik metni değildir; Meclis Komisyonu dinlemeleri, sivil toplumun ortak birikimi ve uluslararası insan hakları normlarıyla birlikte ele alınarak hazırlanmış bir çerçeve metnidir. Barış mücadelesi yürüten inisiyatiflerin, insan hakları örgütlerinin ve hakikat-adalet talebini ısrarla dile getiren annelerin katkıları, raporun diline ve yaklaşımına yansımıştır.

Komisyon çalışmalarına katkı sunan tüm milletvekillerine, Komisyon başkanlığı ve sekreteryasına; dinleme oturumlarına katılan kurum ve kişiler ile yazılı görüş gönderen tüm örgüt ve inisiyatiflere; teknik hazırlık, metin yazımı, redaksiyon ve arşiv taraması süreçlerinde emek veren parti yöneticilerimize ve danışmanlarımıza içten teşekkür ederiz.

Bu rapor, tamamlanmış bir sonuç değil, bir başlangıç önerisidir. Kürt meselesinin demokratik ve barışçı çözümüne, barışın toplumsallaşmasına, yeni bir demokratik toplumsal sözleşmenin ve Demokratik Cumhuriyet'in inşasına katkı sunmayı amaçlayan bu metnin, ortak merama azami katkı sunması en temel dileğimizdir.

Tarihsel bir rolü üstlenen Milli Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu'nun çalışma sürecinin yaratacağı olanakların; hiç kimsenin kaybetmediği, tüm halkların ve inançların eşit ve onurlu yaşadığı bir Demokratik Cumhuriyet ufkuna giden yolda daha güçlü adımlara dönüşmesi için kararlılıkla yürüdüğümüzü yeniden vurguluyoruz.

Saygılarımızla,

DEM Parti Komisyon Üyeleri

AMAÇ

Bu rapor, Milli Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu'nun çalışma sürecinde ortaya çıkan tespit, değerlendirme ve önerileri, Türkiye'nin demokratik geleceği açısından yol gösterici bir "barış ve demokratik toplum inşası çerçevesi" haline getirmeyi amaçlamaktadır.

Daha somut olarak raporun amaçları şu şekilde özetlenebilir:

- Kürt meselesinin niteliğini berraklaştırmak
- Barış ve Demokratik Toplum Süreci'ni tanımlamak ve güçlendirmek
- Demokratik entegrasyon ve özgürlük yasaları için çerçeve sunmak
- Toplumsal rızayı ve güveni güçlendirmek
- Meclis ve siyaset kurumuna yol haritası önerisi sunmak

Bu amaçlar doğrultusunda rapor, kendisini yalnızca bir tespit metni olarak değil; barışın, demokratik toplumun ve Demokratik Cumhuriyet'in hukuksal, siyasal, etik ve toplumsal inşası için yol gösterici bir referans metin olarak konumlandırmaktadır.

METODOLOJİ

Bu rapor, TBMM bünyesinde kurulan Milli Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu'nun çalışmaları, DEM Parti'nin programatik ve arşiv kaynakları ile sivil toplumun ürettiği bilgi ve deneyimden yararlanılarak hazırlanmıştır. Yöntem üç ana ekseninde özetlenebilir:

1. Dinleme ve tanıklık,
2. Belge ve literatür taraması,
3. Tarihsel-sosyolojik ve çözüm odaklı çerçeveleme.

Komisyonun Meclis çatısı altında yürüttüğü dinleme süreçleri, farklı toplumsal kesimlerin, mağdurların, uzmanların ve siyasetçilerin deneyimlerini bir araya getirmiştir. Bu tanıklıklar, raporun yalnızca "veri" değil, aynı zamanda duygu, hafıza ve beklenti boyutlarını da içermesini sağlamıştır. Dinleme tutanakları, Kürt meselesini soyut bir "güvenlik sorunu" değil, somut yaşam deneyimleri, hak kayıpları ve adalet talepleri üzerinden kavramamıza imkân vermiştir.

Dinleme sürecine ek olarak sistematik bir belge ve literatür çalışması da yapılmıştır. Bu kapsamda:

- TBMM'nin önceki dönemlerinde kurulmuş çeşitli araştırma komisyonlarının raporları,
- DEM Parti ve öncül partilerin programları, seçim bildirgeleri, yerel yönetim manifestoları ve barış süreçlerine dair metinleri,
- DEM Parti'nin mevcut süreçte yürüttüğü toplantı, çalıştay ve sempozyum raporları,
- Ulusal ve uluslararası insan hakları örgütlerinin Türkiye ve Kürt meselesine dair raporları,

- Çatışma çözümü,geçiş dönemi adaleti,demokratik entegrasyon,toplumsal sözleşme ve barış süreçleri konusundaki akademik çalışmalar,
- Uluslararası sözleşmeler,AİHM ve AYM içtihatları,BM ve Avrupa Konseyi belgeleri,
- Osmanlı'nın son döneminden itibaren TBMM zabıtları,kanun ve yönetmelikler,Şark Islahat Planı gibi temel resmî belgeler ile dönemin basın taramaları,karşılaştırmalı biçimde incelenmiştir.

Bu taramalar; resmî anlatılar, eleştirel tarih yazımı ve Kürt toplumsal hafızasına dair çalışmalarla birlikte okunmuş; böylece ne yalnızca devlet arşivlerine ne de yalnızca sözlü tanıklıklara dayalı tek yönlü bir anlatı kurulmuştur. Rapor, yalnızca durum tespiti yapan bir “sorun dökümü” metni olarak kalmamak üzere kurgulanmıştır. Bu nedenle dinleme tutanaklarından ve belge taramasından elde edilen bilgi, “Kürt meselesini yaratan kök nedenler”, “sürecin pratik gereklilikleri” ve “toplumsal rızayı ve güveni artıran adımlar” başlıkları altında yeniden sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma, her bölümde somut yasal düzenleme önerileri, kurumsal reform adımları ve toplumsal katılım mekanizmalarıyla tamamlanmıştır.

Rapor, erken dönem Cumhuriyet tarihini ve Kürt meselesinin inkâr ve bastırma üzerinden kurumsallaşmasını, yalnızca kronolojik bir “siyasi tarih” olarak ele almaz. Tarihsel sosyoloji ekseninde, uzun erimli yapıları ve kritik kırılma anlarını birlikte değerlendirir.

Bu çerçevede:

- Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki merkezileşme ve modernleşme süreçleri, İttihatçı miras, Birinci Meclis ve 1921 Anayasası, Lozan ve 1924 Anayasası, Takrir-i Sükûn ve Şark Islahat Planı; tek tek olaylar olarak değil, ulus devletleşme sürecinin birbirini tamamlayan halkaları olarak görülür.
- Kürt meselesi, sadece “isyanlar tarihi” değil; merkezileşme, hukuk dışına itme ve demokratik imkânların tasfiyesinin, bir başka deyişle “inkâr tarihinin” ortak sonucu olarak analiz edilir.
- Kürtlerin devletle ilişkisinde kırılmalara yol açan temel olay ve olgular, olağanüstü halin olağan hale, kalıcı bir yönetime dönüşmesini hızlandıran, güven ilişkisini kökten sarsan eşikler olarak ele alınır.

Metodoloji, bir yandan “devlet aklı”nın (merkeziyetçilik, tekçi ulus inşası, güvenlikçi hukuk) sürekliliğini görünür kılarken, diğer yandan Kürt toplumsal ve siyasal aktörlerinin özne olarak rolünü vurgular. Türk-Kürt ilişkileri; sadece etnik bir gerilim değil, aynı zamanda merkez-çevre ilişkileri, sınıfsal ve bölgesel eşitsizlikler ve patriyarkal iktidar biçimleriyle iç içe geçmiş çok katmanlı bir yapı olarak kavramsallaştırılır. Bu ilişkiler, aynı zamanda birbirini büyüten, birlikte var olan bir olanak olarak da görülür.

Hukuk ve siyaset bilimi açısından yöntem, yalnızca “ne oldu?” sorusuna değil, “hangi anayasal ve yasal tercihler hangi sonuçları doğurdu?” sorusuna da cevap arar. 1921 ve 1924 anayasalarının karşılaştırılması, Takrir-i Sükûn ve olağanüstü yönetim pratikleri; demokratik bir Cumhuriyet ihtimaliyle tekçi ulus devlet çizgisi arasındaki gerilimi gösterecek şekilde çözümlenir. Böylece tarihsel anlatı, bugünün Demokratik Cumhuriyet ve barış hukuku tartışmalarıyla buluşur.

Raporun kapsamı, bazı bilinçli sınırlamalar içerir:

- Rapor, Cumhuriyet'in ikinci yüzyılında ihtiyacı duyulan yeni bir demokratik toplumsal sözleşmenin temel ilke, değer ve eksenlerini tarif eder.
- Farklı toplumsal ve siyasal kesimlerin deneyimlerinden, eleştirileri, önerileri ve beklentilerinden beslenerek, ortak yaşamın asgari ilkelerini, temel hak ve özgürlüklerin güvence alanlarını ve demokratik siyasetin ana sütunlarını tanımlar.
- Herhangi bir siyasi partinin dar anlamda programından uzaklaşarak, Meclis zemininde şekillenecek siyasal mutabakatı arar.
- Bu metodoloji ne Cumhuriyet'in tüm kazanımlarını reddeden ne de Kürtlerin yaşadığı tarihsel acıları yok sayan, tali gören bir yerde durur. Amaç, tarihe nesnel bakarak, demokratik birlik ve kalıcı, adil barış için ortak bir siyasal, toplumsal zemin inşa etmektir.

GİRİŞ

Barış ve Demokratik Toplum Süreci, yalnızca Türkiye içi dinamiklerle açıklanamaz. Mevcut dünya sisteminin fiilen çözüldüğü, savaş temelli yeni birikim rejiminin öne çıktığı, çok kutuplu ve pazarlığa dayalı, görece daha merkezsiz bir dönemin içindeyiz. Deyim yerindeyse William Yeats'ın "İkinci Geliş" şiirinde ifade ettiği üzere *"Parçalanıyor her şey, dağılıyor merkez / En iyiler her türlü inançtan yoksunken, en kötüler ihtirasla dolu"* durumunu yaşıyoruz.

Enerji, kritik madenler, yapay zekâ ve veri, artık doğrudan jeopolitik silah olarak kullanılıyor. Bu yeni jeopolitik, jeostratejik kırılmaların en sert yaşandığı yer Ortadoğu'dur. Yüzyıllık Sykes-Picot düzeni fiilen dağılırken, bir yanda Körfez'de "devletin dönüşümü", diğer yanda Levant'ta "devletin çöküşü" yaşanmaktadır. Bu gelişmeler ekseninde, 8 Aralık 2024'te Şam merkezli yaşananlar, bölgenin yeniden yapılandırılmasının kritik bir eşiği olmuştur. Yönünü arayan yeni kırılmalar, eşikler, dengeler, Türkiye'ye iki kanaldan yansımaktadır. Dışta enerji koridorları, bölgesel güvenlik mimarisi ve NATO içindeki konum söz konusu iken, içte ise ekonomik kriz, siyasal istikrarsızlık, hukuksuzluk ve değer kaybı derinleşmektedir. Bu koşullarda Kürtlerle barış hem küresel hem bölgesel düzeyde stratejik bir önem kazanmıştır.

Gelinen aşamada Türkiye'de "Kürt meselesi" olarak adlandırılan sorun, bir "güvenlik dosyası" olarak ele alınamayacak tarihsel-zorunlu bir eşiğe dayanmıştır. Bu mesele özünde varlık, eşitsizlik ve hukuk sorunudur. Mevcut çatışmasızlık hali gerekli ama yetersizdir. İçinde bulunduğumuz tarihsel eşik, yalnızca silahların susmasını değil, onurlu, kalıcı ve demokratik bir barış düzeninin kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Ne adına olursa olsun Kürt halkı yüz yıl sonra bir kez daha küresel-bölgesel konjonktürün "kurbanı" olmamalıdır. Bilakis, bağrında biriktirdiği, taşıdığı değerlerle Demokratik Cumhuriyet'in ve Demokratik Ortadoğu'nun stratejik müttefiki ve kurucu politik aktörlerinden olmaya fazlasıyla adaydır.

Bu çerçevede; Kürt meselesi bağlamında şu tespitlere gidilebilir:

- Kürt halkının siyasal ve toplumsal özne olarak tanınması ve demokratik ulus anlayışıyla Türkiye'nin eşit, adil, özgür ve demokratik bir siyasi-hukuki sisteme kavuşması gerekmektedir.
- Etnik, dilsel, kültürel, sınıfsal ve bölgesel eşitsizlikler, güvenlikçi rejimle ve anlayışla birleşerek derinleşmiştir. Kayyım rejimi, yerel yönetimlerde irade gaspı, dil haklarının tanınmaması ve ekonomik dışlanma bunun somut biçimleridir.
- Olağanüstü Hâl mantığının ve rejiminin kalıcılaştığı, istisnanın kurala dönüştüğü, yargının siyasallaştığı, hak ve özgürlük alanlarının sınırlandırıldığı sistem, sadece Kürt halkı için değil toplumun bütünü için demokrasi krizine dönüşmüştür.

Tüm bu nedenlerle sadece "negatif barış"a, yani çatışmanın ve silahlı şiddetin bitmesine daraltılmış bir yaklaşım, mevcut krizlerden çıkış için yeterli değildir. Krizlerin reçetesi "pozitif barış"tır. İhtiyaç duyulan; yapısal, kurumsal ve simgesel eşitsizliklerin ortadan kaldırıldığı, özgürlük, adalet ve eşit yurttaşlık değerleri ekseninde inşa edilmiş ve kalıcı barışı Cumhuriyet'in temel kimliği haline gelmiş demokratik bir düzendir. Bu metin, Kürt meselesini "terör" ve "güvenlik" başlıklarının dışına çıkaran, onu Türkiye'nin demokrasi krizinin merkezine yerleştiren ve Cumhuriyet'in ikinci yüzyılını, demokratikleşme ekseninde gerçek bir yeniden kuruluş imkânı olarak gören bir perspektifi savunmaktadır.

BÖLÜM 1

2025'TEN KÜRT MESELESİNE ÖZLÜ BİR BAKIŞ: NEDİR, NE DEĞİLDİR?

TÜRK-KÜRT İLİŞKİLERİNİN STRATEJİK VE TARİHSEL HAKİKATI

Kürt meselesini, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında merkezileşme ve kapitalist modernleşme süreçlerinin yarattığı siyasal ve toplumsal kırılmalara ve bu süreçlerde Türk ve Kürt halkları arasında gelişebilecek karşılıklı ittifak ve eşitlik zeminlerinin ortaya çıkmasına kadar götürmek mümkündür. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti Devletine; İmparatorluktan ulus devlete, merkezileşen sistem tarafından hukuk dışına itilen Kürt halk gerçekliğinin ortaya çıkmasıyla belirgin hale gelen modern Kürt Meselesi, her dönem kendi dilini ve biçimini bulmasına rağmen hala kalıcı çözümünü beklemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun evveliyatına gidecek şekilde Türk-Kürt ilişkileri, Anadolu, Mezopotamya, Ortadoğu ve Kafkas bölgelerini etki alanına alarak, bu bölgelerin siyasi kaderlerini belirleyecek kadar stratejik olmuştur.^{2,3} Türk-Kürt ilişkilerinin uzun erimli geçmişine tarihsel periyotlar halinde baktığımızda hem tarihin çıplak gerçeğini hem de bugün içerisinden geçtiğimiz jeopolitik durumu görmemiz mümkün hale gelir.

Bilinen ilk ilişkilermeler, 11. Yüzyılın sonlarında her iki kavmin (Kürt ve Türk), dönemin hegemonik gücü Bizans'a karşı yurtlarını koruma ve yurt edinme temelinde varlıklarını koruma ittifakı temelinde gelişmiştir. Sonraki yüzyıllarda yine bazı duraklarda yan yana gelişler olmuştur⁴. Kürt-Türk ilişkilerini başlangıçtaki bu varlık ittifakına dayandırmak, tarihsel seyir içinde Kürtler aleyhine ortaya çıkan sapmayı görebilmemiz ve bununla mücadele ederek her iki halkın özgürlük ittifakını geliştirmek açısından aydınlatıcı, yol gösterici olacaktır.

Bugün, 21. Yüzyılda, bir kez daha, küresel hegemonya savaşlarının ve buna bağlı olarak halkların varlık tehdidi altında olduğu; bölgesel dinamiklerin çatırdadığı ve ulusal krizlerin üst üste bindiği bir aralıktayız. Bu tarihsel aralık, bölgenin tüm halkları ve inançları için riskler ve tehditler oluşturduğu kadar, gelecek yüz yılların ortak yaşamını, özgürlük ittifakını kurmak için de fırsatlar ortaya çıkarmaktadır. Türk-Kürt ilişkilerine önemli tarihsel kavşaklardan doğru bakış ve dünya sisteminin geçirdiği bugünkü tarihsel dönüşüm, bu ilişkileri, stratejik düzeyde okumamızı, değerlendirmemizi gerektirmektedir. Günümüz koşullarında bu ilişkileri, her iki halkın varlığının korunması ve eşit, adil, demokratik bir temelde yeniden kurmak, kaçınılmaz olarak -ki arzu edilen de odur- coğrafyamızın tüm halklarının ve inançlarının özgürlüğünü, bir başka deyişle özgürlük ittifakını sağlayacaktır.

Halkların özgürlük ittifakı açısından, özellikle geçmiş yüzyılda tarihsel fırsatlar kaçırılmıştır. Esasen ayrı bir varlık olarak Kürt'ün kimliğinin ve hukukunun tanınmaması, kimliğin yeniden üretilme olanaklarının ve zemininin yok edilmesi bağlamında yok sayma ve inkâr süreci olarak yaşanan bu süreç bugün yeni bir kavşaktır.

Türk-Kürt ilişkilerinin stratejik düzeyde kurulumunun sağlanması ve coğrafyanın kaderinin halklar lehine en güçlü şekilde belirlenmesi için geçmiş yüzyılın kaybettiren, özünden koparan ve düşmanlaştıran politikalarından uzaklaşmak öncelikli olmalıdır. Kürt halkının elinden alınmış, yok sayılmış haklarının tanınması ise bu tarihsel yanlıştan dönmenin, ilk tarihsel adımlarından birisi

olacaktır. Yanısıra, İmparatorluk'tan ulus devlete geçiş sürecinde bu toprakların kadim halkları ve inançlarına dair geliştirilen politikaları, tüm soğukkanlılığımızla incelemek, yerli yerine oturtmak ve buradan gerekli dersleri çıkarmak da gelecek perspektifimizin şekillenmesinde tarihsel önemdedir.

Buradan hareketle, erken Cumhuriyet tarihine ve özellikle bu dönemdeki Kürt-Türk ilişkilerine yakın mercek tutmak, gelecek perspektiflerinin oluşturulmasında öğretici, aydınlatıcı olacaktır.

23 Nisan 1920'de kurulan Birinci Meclis'te farklı çizgilerden Kürt mebusların yer alması ve 1921 Anayasa'sına, Koçgiri ve dönemin Kürt örgütlenmelerinin de tesiriyle güçlü bir muhtariyet perspektifinin girmesi, kendi başına bütünlüklü bir 'Kürt politikası' sayılmasa da Kürt meselesinin erken dönemde başka bir hat üzerinde çözülebilmesinin tarihsel imkânlarına işaret etmektedir⁵.

A) KÜRT MESELESİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

Esas itibarıyla farklı ve uzak coğrafyaların insanları olan Türkler ile Kürtlerin ne zaman karşılaştıkları ve hangi düzlemlerde ilişki geliştirdikleri bilinmese de 1071 Malazgirt Savaşı işbirliğinin ve ortak zeminlerde var olma sürecinin miladıdır. Bu başlangıç uzun çalkantılı yıllardan sonra Sünni İslam ortak paydasında 16. Yüzyılın başlarında tazelenmiş, bugünkü Kürt coğrafyasında Safevi İran, Memlûk Devleti ve Osmanlılar arasında süren hakimiyet mücadelesi sürecinde stratejik işbirliği noktasına taşınmıştır. Kürtlerin siyasal, toplumsal ve kültürel kurumlarının özerkliklerinin tanındığı bu süreçten itibaren, 1639 Kasr-ı Şirin Anlaşması ile Osmanlı-İran sınırının belirlenmesiyle Doğu Kürdistan'ın İran'da kalması dışında istikrarlı bir dönem yaşanmıştır. Bu noktada İran tarafında kalan Kürtler de kendi alanlarında özerkliklerini korumuşlardır.

16. Yüzyıldan itibaren dünya yeniden şekillenip yeni bir üretim sistemi, kapitalizm uç verirken Osmanlı Devleti ve Kürdistan coğrafyası da bundan etkilenmiştir. Önemli ölçüde maruz kalma ve mecburiyet ilişkisi olarak gelişen kapitalist sistemle temas, birtakım değişiklikleri zorunlu kılmış, Osmanlı Devleti merkezileşme yönünde ilerlerken, merkezi yapının dışındaki etnik-kültürel topluluklar da merkezkaç eğilimlere yönelmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dünyadaki siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmelerden olumsuz etkilenmesiyle birlikte bir arayış süreci başlamıştır. İmparatorluk, modernleşme kapsamında idari, siyasi ve mali merkezîleşme politikalarını esas almış; merkezîleşmenin bir sonucu olarak yerellerle aralarındaki gerilimler artmıştır. Bu dönemin âdem-i merkeziyetçi bir yapı ekseninde yaşamını sürdüren yerel toplulukları merkeziyetçilik ekseninde baskı ve kontrol altına alma politikalarının sonuçlarından birisi de Kürt meselesidir.⁶

İmparatorluğun son dönemlerindeki modernleşme arayışı, Türkiye Cumhuriyeti'nin erken karakterlerinden birisi haline gelmiştir. İmparatorluk tüm çabalarına rağmen egemenliğini koruyamayıp parçalansa da Türkiye Cumhuriyeti, bu mirasın üzerine yeni ve modern bir ulus devlet olarak inşa edilmiştir. Bu yönüyle Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasında farklılıklar olsa da süreklilikler de söz konusudur.

Başka bir ifadeyle İmparatorluğun modernleşme süreci Cumhuriyete taşınmıştır. Bahsi geçen bu modernleşme sürecinde âdem-i merkeziyetçilik yerini merkeziyetçiliğe bırakmıştır. Tüm kültürel farklılıklar, bu merkezileşme ya da devlet ulusu yaratma politikaları sonucunda aynılık potasında eritilmek istenmiştir. Birlikte yaşam ilkesi, ideolojik bir tercih sonucu olarak etnik ve inanç kimlikleri

üzerinden kurgulanmıştır. Bu durum, Kürt meselesini boyutlandırırken çok sayıda idari, etnik, inançsal, kültürel sorunun filizlenmesine de zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet'in kuruluşunun, demokratik normlar, eşitlik ve özgürlükler, hukuk ve adalet ilkeleri etrafında tamamlanamaması, hem başta Kürt-Türk ilişkileri olmak üzere bu toprakların kadim halklarının ve inançlarının ilişkilerinde tarihsel bir farklılaşma hem de Cumhuriyet'in demokrasisinin geliştirilememesi bağlamında yüz iki yıllık bir eksiklik anlamına gelmektedir.⁷

a) Erken Dönem Cumhuriyet: İnkâr ve İnkârın Kurumsallaşmasına Karşı İtirazlar

Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kayıpları ve çöküşünün hızlanmasına karşı geliştirilen İslamcılık ve Osmanlılık gibi ana akımlar ile görece marjinal kalan Prens Sabahattin çizgisindeki âdem-i merkeziyetçilik sonuç vermemiş; bunun yerine, 19. Yüzyıldan itibaren Batı'yla uyumlanma ve modernleşme yönelimiyle birleşen, İttihatçı gelenekle billurlaşan Türkçü devletçi hat, Cumhuriyet'in kuruluşunda belirleyici olmuştur.

1648 Vestfalya Anlaşması'yla başlayan merkezi-modern devlet formu, ulus devlet çağını başlatmış ve Türkiye Cumhuriyeti modern, katı merkeziyetçi ulus devlet formunda ifadesini bulmuştur. Cumhuriyet, ulus devletçi paradigmanın ürünüdür. Homojen ulus yaratımı, yönetimin merkezileşmesi, ulusal pazarın oluşması, kültürün metalaştırılması ve aynılaştırılması, eğitimin merkezileştirilmesi ve tekleştirilmesi gibi çok sayıda bağlam, bu paradigma gereği hayata geçirilmiştir.

Oysa Cumhuriyet'in mümkün kılınmasında, erken dönemde olanak haline getirilmesinde, Anadolu'da yaşayan farklı kimlik, topluluk ve inançların kendiliğinden, doğal olarak geliştirdikleri ortak direniş ve mücadelelerin belirleyiciliği küçümsenemez. Modern Cumhuriyetin kuruluş eşiğinde 1920 Meclisi ve 1921 Anayasası, bütün sınırlılıkları ve geçiş koşullarında kaleme alınmış bir 'istisna metin' olma niteliğine rağmen, devletçi-merkeziyetçi hattın dışında daha çoğulcu ve yerel özerklik imkânlarını da kısmen içeren görece demokratik eğilimlere işaret ediyordu.

1921 Anayasası'nı bugün tam anlamıyla demokratik bir anayasa olarak değil, çeşitliliğin ve yerel yetkinin hukuki dile kısmen yansıyabildiği geçici ama önemli bir imkân penceresi olarak görmek gerekir. Bu çerçevede Kurucu Meclisi ile 1921 Anayasası, dönemin coğrafyasında -kalan- çokluğun kurumsal izlerini taşıyan ve bu çokluğu asgari düzeyde de olsa tanıyan, tarihsel kurum ve sözleşme olarak değerlendirilebilir.

Birinci Meclis'te temsil edilen farklı toplumsal ve etnik-siyasal bileşenlerin ortak mücadelesi, kurtuluş ve kuruluştaki belirleyici bir zemin oluşturmuştur. Bu dönemde Kürtler de hem askeri hem de siyasal alanda Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde kurucu bileşenlerden biri olarak kritik roller oynamışlardır. Nitekim Mustafa Kemal'in çeşitli beyanları, dönemin Meclis zabıtları ve konuya dair ciddi bilimsel çalışmalar, Kürtlerin bu tarihsel rolünü ve kurucu ortaklık fikrini teyit eden çok sayıda örnek sunmaktadır.⁸

1920 ruhu da denilebilecek o dönemin ortak mücadelesi, 1921 Anayasası'nda hukuksal ve politik olarak bedenini bulmuştur. Bu Kurucu Meclisin içinden çıkan ve bir nevi kurucu anayasa da diyebileceğimiz 1921 Anayasası, Osmanlı sonrası ihdas edilen anayasalar içerisinde coğrafya gerçekliğinin ve Kürt-Türk ilişkilerinin ruhunu yansıtan en ileri anayasa örneği olarak tarif edilebilir. Çerçeve anayasa olarak da tanımlanabilecek bu anayasa, egemenliği halka vererek, yerel

demokrasiyi esas alarak bir arada yaşamanın temel yol ve yöntemlerini tarif edebilmesiyle öne çıkmıştır.

Bir arada yaşamanın yol ve yöntemlerinin arayışını tetikleyen faktörlerinden birisi de elbette dönemin Kürt dinamiğinin ve taleplerinin kendisini hissettirme düzeyi idi. Doğal olarak bu durum, Kürt halkına dönük reform arayışlarını da kaçınılmaz kılmaktaydı.

10 Şubat 1922’de TBMM’de görüşüldüğü anlaşılan ve ‘Kürt Reform Tasarısı’ diye anılan metnin varlığı ve içeriği tartışmalı olsa da oturum zabıtlarının eksikliği ve İngiliz belgeleri başta olmak üzere dönemin bazı kaynaklarında ilgili maddelere atıf yapılması⁹, böyle bir reform çerçevesi üzerinde ciddi biçimde tartışıldığını göstermektedir. Bu tasarımı, kuruluş dönemindeki birlikte yaşama vaadiyle kısmen uyumlu bir imkân olarak görmek mümkündür. Bu tasarı, elbette tek başına Kürt varlığının tam meşruiyetinin ve Cumhuriyet’in demokratik temelde kurulacağını garantisi olarak gösterilemez. Yine de zamanında kabul edilip uygulanması, Kürt meselesinin ve Cumhuriyet’in demokratikleşme seyri için azımsanmayacak bir tarihsel fırsat anlamına gelebilirdi.¹⁰

1923 yılında Lozan Anlaşması’nın imzalanmasıyla birlikte deyim yerindeyse rüzgâr tersten esmeye başlamıştır. Cumhuriyet’in kuruluşunun hemen öncesi ve hemen sonrasında kurucu siyasal özne olan görece demokratik ya da muhalif eğilimler, 1923 yılıyla birlikte ulus devletçi eğilimlerin müdahaleleriyle gerilemeye ve mevzi kaybetmeye başlamıştır. Ulus devletçi eğilimler tahakkümcü anlayışı derinleştirmeye çalışırlarken, demokratik eğilimler ise özgürlük, demokrasi, eşitlik değerlerini hâkim kılmaya çabalamışlardır. Nihayetinde erken dönem Cumhuriyet’in serüveni bu şekilde bir seyir izlemiştir.

1923 sonrası, görece demokratik ve muhalif siyasal eğilimlerin tasfiyesi, sadece Kürtlerle sınırlı kalmamış; toplumun tüm kesimlerini etkilemiştir. Bu yıllarda birçok kimlik ve fikri topluluk, belirli bir düzeyde kendilerini ifade edebilmekte ve örgütlenmesini sağlayabilmekteydi. Neticede Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde başlayan ve yüz yıllar boyunca bir arada yaşayan, çoğulcu toplumsal yapının tabutuna son çiviler bu yıllarda çakılmıştır.

Özellikle 1924 Anayasası’nın ihdası, dağılmakta olan bir İmparatorluk bakiyesinden ulus devlet çıkarma ihtiyacının şekillendirdiği tekçi, merkeziyetçi ve devletçi yönelimin anayasal olarak tahkim edildiği bir kırılma anıdır. Bu kırılma, erken dönem tartışmalarında beliren sınırlı çoğulcu imkânların daraldığı ve bugünden bakıldığında ‘Demokratik Cumhuriyet’ diye adlandırılabilir. daha esnek bir kurucu rotanın belirgin biçimde zayıfladığı tarihsel eşiklerden birisi olarak değerlendirilebilir.

1925’te ilan edilen Takrir-i Sükûn Kanunu ve hemen ardından devreye sokulan Şark Islahat Planı ile Kürt meselesi, rejimin gözünde münferit bir asayiş sorunu olmaktan çıkarılmış ve ulus devletçi sistemin karakterinin belirginleştirildiği çok daha sert bir iklime alınmıştır. Tekçi ulus anlayışı, Türkçe merkezli bir dil ve kültür rejimi, Sünni-Hanefi yorumu esas alan bir yurttaşlık tarifi ve merkezileşmiş bürokratik yapı; Kürt varlığını ya “terbiye edilecek” ya da tasfiye edilecek bir fazlalık olarak kodlamıştır. İdeolojik düzeyde bu, Kürtlerin yalnızca siyasal taleplerinin değil, tarihsel hafızalarının, mekânsal sürekliliklerinin, dil ve kültürlerinin de tehdit olarak yeniden tanımlanması anlamına gelmiştir. Böylece devlet, kendisini “düzeni ve birliği koruyan” taraf olarak konumlandırırken, Kürt kimliğini, kültürünü ve siyasallığını da kalıcı biçimde “güvenlik sorunu” kategorisine hapsetmiştir.

Takrir-i Sükûn ve Şark Islahat Planı, olağanüstü hâlin kalıcılaştığı, yargının idareye tabi kılındığı, sıkıyönetim mantığının yönetim tekniğine dönüştüğü, sürgün, iskân, ekonomik mahrumiyet ve kültürel yasakların iç içe geçtiği bir düzenin kapısını açmıştır.

“Doğu vilayetlerinde” hem siyasetin ve ekonominin hem de gündelik hayatın üzerine çöken askeri idari vesayet, bir yandan bölgeyi sistematik olarak yoksullaştırırken, diğer yandan Kürtlerin kamusal alanda görünürlüğünü adım adım bitirmiştir. Yeni rejim, bu yolla “demokrasiden uzak bir Cumhuriyet”, yani yurttaşın değil devletin merkezde olduğu bir siyasal form; “halktan uzak bir yönetim”, yani yerel iradeyi bastıran merkezî bürokrasi ve piyasa ekonomisine dayanan bir sömürü düzeni inşa ederken; inkâr politikasını da tekil bir karar olmaktan çıkarıp, eğitimden hukuka, güvenlikten idari yapılanmaya kadar her alanda yeniden üretilen sistematik bir devlet aklına dönüştürmüştür.¹¹

Bu bağlamda 1925 (Şeyh Said ve arkadaşlarının idamı)¹², Ağrı İsyanları, Zilan Deresi¹³ ve resmi kayıtlara “Tunceli Tenkil Harekâtı”¹⁴ olarak geçen üç temel kırılma anı, (1926/27/30-1938) literatürde yalnızca “isyan bastırma” operasyonları olarak değil, Cumhuriyet’in “doğu vilayetlerinde” merkezileşme, iskân ve Türkleştirme siyasetinin askerî-siyasal açıdan en sert ve trajik safhaları olarak kabul edilir. 1937-38 Dersim katliamına kadar sürecek olan bu dönem, tekçiliğe, inkara ve asimilasyona dayanan ulus devlet kimliğini kalıcılaştıran, sisteme kavuşturan yıkıcı bir şiddet dönemi olarak da nitelendirilebilir. Ayrıca bu yıllar, Kürtlerin kolektif hafızasında devlete karşı derin bir güvensizlik ve travmanın milatları olarak yer etmiştir.¹⁵

b) Çok Partili Ama Demokrasisiz Cumhuriyet: Kürtlerin Siyasal Varlık Olarak İnkârı Ve Son İsyanın Yükselişi

Dönemin küresel alt üst oluşları ve uluslararası gelişmeleri, Türkiye’nin siyasal, ideolojik tercihlerini ve yolunu kaçınılmaz olarak belirlerken; hemen yanı başında ortaya çıkan Rus Devrimi, Türkiye’yi iki kutba bölünen dünya gerçekliğinde bir taraf olmaya zorlamıştır. Aslında daha kuruluş yıllarında Cumhuriyet’in temel karakterinin oluşumunda ve kurucu kadrolarının dönemin dünya hegemonik devletleriyle kurduğu ilişkilerin niteliklerini belirlemesi bağlamında Rus Devrimi, en temel dış belirleyenlerden birisi olarak da değerlendirilebilir.

Neticede hem iki kutuplu dünya gerçeği ve onun dayattığı siyasal yol ayrımı hem de tek parti yönetiminin yapısal olarak ürettiği krizler, çok partili hayata geçişi zorunlu kılan temel etkenler olmuştur. Çok partili hayat, birbirinden farklı dünya görüşüne sahip partileri ve temsilcilerini, sandık demokrasisi zemininde de olsa bir seçenek olarak halka kendilerini sunma fırsatı ve yurttaşlar açısından seçme-seçilme imkânı ve özgürlüğü sunsa da sistemin tam olarak demokratikleştiğini ifade etmek mümkün değildir. İlk yapılan seçimi baz aldığımızda Cumhuriyet, kuruluşundan 23 yıl sonra çok partili hayata geçmiş olabilir ama güçlü bir demokratik sistem kurmaktan, inşa etmekten halen uzaktır.

Çok partili siyasi hayata geçilmesiyle birlikte Kürt halkı, Cumhuriyet elitleri ve siyasi partiler tarafından oy bakiyesi olarak görülmeye başlanmış; Kürtlerin sosyolojik özellikleri üzerinden temsil ilişkileri kurularak sisteme kimliksiz şekilde dahil edilmelerine dair politikalar üretilmiştir. Günümüze kadar ulaşan kimi Kürt kesimlerinin ve siyasetçilerinin tarihsel hikayesi, bu dönemdeki siyasi patronaj ilişkilerine dayanmaktadır. Bu yönüyle söz konusu kesimlerde ulusal kimlik,

siyasette bulunma karakteri haline gelmemiş olsa da o yıllara kadar bölgeyle ve halkla hiçbir ilişkisi bulunmayan, bölgeye ayak basmamış kişilerin atanmasıyla oluşturulan temsil ilişkisinin Kürt ağa ve şeyhleri tarafından üstlenilmesi, en azından Kürt sosyolojisinin objektif bir varlık olarak kabul edildiğini de göstermektedir. Bu temsilcilerden bazılarının, 1938 Dersim Katliamı sonrası kamusal gündemin dışına atılan Kürtleri ve Kürtlük'ü; "Doğu Sorunu", "Şark Meselesi" gibi başlıklarla yeniden gündeme getirdiklerini de eklemek gerekir.

Bu süreçte Kürt meselesinin modern siyasal kavramlarla, ulusal sorun temelinde tartışılmaya başlanmasının ilk örnekleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle Molla Mustafa Barzani'nin Güney Kürdistan'a dönmesinin ardından yaşanan gelişmeler Türkiye'de büyük kısmı üniversite öğrencisi olan 49'lar olayını tetiklemiştir. Artık Kürt meselesinin geleneksel çerçeveden çıkıp yeni kavramlarla ve yeni hedeflerle tartışıldığı bir dönem ve bu dönemin siyasal aktörleri vardır.

Kürtler, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de ve Kürtler arasında da radikal zihinsel, pratik dönüşümlerin yaşandığı 1960'lı yıllara böyle girmiştir. Türkiye tarihinin en demokratik anayasası kabul edilen 1961 Anayasası hazırlıkları sürerken, Kürt önde gelenleri bir gece toplanarak Sivas Kabakyazı kampına götürülmüştür. Kürtler için demokratik bir yolun açılmayacağı bir kez daha ortaya çıkmıştır.

1960'larla birlikte dünya yeni bir politik kültürün etkisi altında kalmıştır. Dünya genelinde sosyalizm mücadelesinin ve devrimci hareketlerin yükselişi, kısa sürede Türkiye ve Kürt coğrafyasını da etkilemiş ve büyük bir değişim rüzgârı, ilk defa tabandan doğru esmeye başlamıştır.¹⁶ Sosyalist düşüncenin yayılması ve ulusal kurtuluş mücadelelerinin yükselişi, dönemin siyasal mücadelelerini doğrudan etkilemiştir. Kürtlerin yeniden kamusal alanda tartışılmasının önemli kırılma aşamaları da bu yıllarda gerçekleşmiştir. Türkiye İşçi Partisi'nin Doğu Mitingleri, Kürt gençleri arasında modern yaklaşımla geleneksel arasında bir yerde konumlanan arayışlar, yükselen sol muhalefet yeni bir iklimin doğmasına imkân tanımıştır.

Dönemin özgürlük, eşitlik, adalet arayışlarının tam karşısına konumlanan ulus devletçi eğilimler ve resmî ideoloji, 20. Yüzyıl boyunca süreklileşen bir egemenlik krizinin üretilmesinde de belirleyici rol oynamıştır. Demokrasi ve özgürlük mücadeleleri, her defasında karşısında darbe mekaniğini bulmuş, özgürlükler tehdit olarak kabul edilmiş; kutsallar, totemler ve tabular üretilerek toplumsal yaşam zehirlenmiş, demokratik düzen imkanları zayıflatılmak istenmiştir.

Sistemin tüm yönelimlerine karşı Kürt halkının özgürlük mücadelesi, demokratik-devrimci hareketler ve aralarındaki ittifak mücadelesi, tarihsel olarak Kürt meselesinin kabulünü, Kürt varlığının tanınmasını sağlamıştır. Bu politik başarı, Kürt varlık ve özgürlük mücadelesiyle Cumhuriyet'in demokratikleşme talepleri ve mücadelesinin birbirini besleyen, geliştiren ve ayrıştırılamaz mücadeleler olduğu gerçeğini de açığa çıkarmıştır. Nihayetinde Türkiye'deki sosyalizm ve devrim mücadelesi, politik ve toplumsal yaşamda önemli etkiler yaratmış, birçok hak, kimlik, inanç mücadelesi bu süreçte filizlenmiştir.

Türkiye devrimci gençlik hareketlerinin içinde mayalanan önder kadrolarının kurduğu PKK'nin ortaya çıkmasıyla birlikte inkâr-isyan denklemi de yapısal bir dönüşüm geçirmiştir. Bu yapısal dönüşümün izlerini üç bağlamda izleyebiliriz. *Birincisi*, şiddete hukuk kurucu misyon yüklemesi üzerinden anlaşılabilir.¹⁷ Örneğin PKK adıyla yayınlanan 1978 tarihli bildiride devrimci zor, yeni bir dünyaya ulaşmanın yolu şeklinde ifade edilmektedir.¹⁸ *İkincisi*, ezilenin kimlik kazanma sürecini

başlatmasıyla ezene karşı cesaret kazanmasının eş zamanlı ilerlemesi fikridir.¹⁹ Üçüncüsü ise siyasal olana yüklenen dost ve düşmanı belirleme kertesidir. Buna göre siyasal olan, dost ve düşman her belirlendiğinde yeniden kurulur.

Bu dönüşümün temel nedenlerini oluşturan dinamiklerin bazıları ise şöyledir: Eşitsizlik, zayıf demokrasi, resmî ideolojinin karakteri, hukuk dışılığın kaideyi tasdik edecek şekilde kurgulanması, etnik inkâr ve asimilasyon, ekonomik geride bıraktırma vb. Neticede bu dinamiklerin bir sonucu olarak PKK'nin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte gerçekleşen yapısal dönüşüm, sadece Kürt meselesinin değil, Türkiye'deki siyasal alanın topyekûn dönüşümünü de getirmiştir. Kürt varlık mücadelesinin yükselişiyle Kürtler ve Kürt meselesinin demokratik çözümünü savunan toplumsal ve siyasal kesimler, demokratik ve özgürlükçü dönüşümün bir tarafı haline gelirken; ulus devletçi akıl ve partiler ise Kürt meselesinin silahlı çatışma halinin süreklileşmesini, bürokrasi ve toplum içinde milliyetçi, tekçi, inkârcı fikriyatı yerleşik hale getirmenin aracına dönüştürerek karşı dönüşümün tarafı olmuşlardır. Bu da günümüze doğru siyasal, kültürel, toplumsal ve ekonomik yarılmaların derinleştiği ve hâkim ulus lehine ayrıcalıkların kurumsallaştığı bir döneme kapı aralamıştır.

Tarihsel anlatıya geri dönecek olursak; PKK'nin ortaya çıkışıyla gerçekleşen dönüşüm, henüz etkilerini tam olarak Türkiye geneline yaymadan, bir askeri darbe gerçekleştirilmiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi, Türkiye'deki farklı toplumsal kesimlerin, demokratik ve devrimci hareketlerin bastırılması ve tasfiyesiyle neoliberal düzeni dayatma pratiği olarak hayata geçirilmiştir. Kürt halkı özelinde Diyarbakır 5 No'lu Cezaevi, baskının ve direnişin sembolü haline gelerek siyasal öznenin kurulması, büyümesi ve kök salması sürecinin bir momenti olarak kabul edilmiştir. Bu cezaevinde yaşanan insanlığa karşı işlenmiş suçlar ve bunlara dönük geliştirilen büyük direnişler, modern Kürt siyasallaşmasının önemli yapı taşlarından birini oluşturmuştur.²⁰

Bu dönemde Kürt varlık direnişi, adım adım kitlesel sokak mücadelelerine doğru yönelmiştir. Halk seferberliğine dayanan bu varlık direnişinin yol açtığı demokratik siyasal mücadelenin ve diplomasi faaliyetlerinin ortaya çıkışı, aşama aşama devleti Kürt iradesini kabul aşamasına getirmiştir. Kürtlerin siyasal ve hukuki varlığının inkarında direnen geleneksel devlet aklının 90'lı yıllarda başvurduğu "düşük yoğunluklu savaş stratejisi"²¹, "derin devlet yöntemleriyle bastırma", "faili meçhul ve köy boşaltma" politikaları da yeniden ayağa kalkmayı hedefleyen halk hareketinin önüne geçememiştir.

Böylece 90'lı yıllarda "Kürt realitesi"nin kabul edildiğine²² dair siyasi beyanlar ardı ardına gelmiştir. Bu süreçte Sovyetler'in yıkılışı ve ardından AB'nin kuruluşunun ortaya çıkardığı "insan hakları" eksenli sivil toplum mücadelesi de önemli bir etken olmuştur. Küresel ve bölgesel jeopolitik ile jeokültür, Türk-Kürt ilişkilerinin güncellenmesi ve bu ilişkilerin müstakil ve güçlü birliktelik ortaya çıkarması için uygun zeminler yaratmıştır. Bu zemini değerlendirmek isteyen Sayın Abdullah Öcalan, 1993 yılında ateşkes ilan ederek barışın imkanlarını zorlamış ve diyalog zeminlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Kürt siyasal hareketi, 90'lı yılların başından itibaren, sol-sosyalist ve demokrat çevrelerle ortak çatı altında siyasi partiler kurmuş ve Kürt varlık sorununun siyasal ve toplumsal çözümü hedefiyle mücadele yürütmüştür. HEP, DEP, ÖZEP-ÖZDEP, HADEP, DEHAP, DTP, BDP, HDP gibi partiler, bu demokratik siyasal mücadelenin bayrak taşıyıcıları olarak tarihsel rollerini oynamışlardır.²³

c) 2000’li yıllar ve Kürt Siyasal Varlığının Kabulü

2000’li yıllarla birlikte Kürt meselesi, çağın hakikatine uygun şekilde biçim almış, form kazanmış ve kendi kavramlarıyla gramerini oluşturmuştur. 2000’li yılların başında dünya, 11 Eylül saldırılarıyla ortaya çıkan siyasi kaosun ve ekonomik krizin etkilerinin yayılmasıyla sarsılmaktaydı. 11 Eylül sonrası ABD hegemonik gücü tarafından hayata geçirilen “teröre karşı kutsal savaş” doktrini ekseninde dünyadaki siyasi ilişkiler, müdahale biçimleri ve meşruiyet odakları hızla değişmeye yüz tutmuştur.

Bu değişim süreci, benzeri tarihsel kırılma dönemlerinde olduğu gibi kaçınılmaz olarak Ortadoğu’ya da sirayet etmiştir. Kürt Özgürlük Hareketi, bu kırılma döneminde paradigma değişikliğine giderek siyasi, toplumsal, ekonomik vb. tüm alanları inşa etmeyi önüne koyan, daha yatay devrimci ölçülerle hareket eden bir dönüşüm yaşamıştır.

Bu dönüşümü siyasi özne bağlamında açacak olursak; tarihsel akış anlamında siyasi özne, Makyavel’deki Prens’e benzetilebilir. Prens bir dönemin parçalı siyasi yapılarını birleştiren siyasi özneydi. Daha sonra siyasi özne, Gramsci’nin fikirlerinde kendisini Modern Prens olarak bulmuştur. Post-modern çağ ise kendi post-modern prensini bulmaya çalışmıştır. Oysa bu arayış, kapitalist modernite ve kapitalizmin sacayağı içerisine hapsolan, onu aşamayan bir arayıştı. 2000’lerle birlikte prensin tacı sökülüp tahtını altından çeken bir devrimci özneleşme “Demokratik Prens” bizzat halkı ve ezileni prens yaparak kendi siyasi öznesini tarih sahnesine çağırmıştır.²⁴

2000’li yıllarda şiddet ve çatışma döngüsü, artarak ve yayılarak devam etmiştir. 2013-2015 yılları arasında yürüyen Çözüm Süreci’nin çoklu nedenlerle bitmesiyle başlayan kapsamlı şiddet ve çatışma döneminin sonunda, bir kez daha şiddet ve çatışma ikliminin kısır döngü yarattığı ortaya çıkmıştır.

B) BARIŞ VE DEMOKRATİK TOPLUM SÜRECİ

1993-2024 yılları boyunca ateşkes ve barış girişimleri olagelmıştır. (bkz: Bölüm 2) Deyim yerindeyse bu yıllar boyunca oluşan barış arayışlarının son durağı günümüzde “Barış ve Demokratik Toplum Süreci” olarak somutlaşmıştır.

1 Ekim 2024’te Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 28. Dönemi’nin 3. yasama yılı açılışında Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan, TBMM Genel Kurulu’na hitaben yaptığı konuşmada, Türkiye’ye yönelik ciddi dış tehditler olduğunu ve bu tehditlerin bertaraf edilmesi için “iç cephenin sağlam tutulması gerektiğini” söylemiştir. Aynı gün Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli, Meclis’te DEM Parti sıralarına gelerek Eş Genel Başkan Sayın Tuncer Bakırhan ve DEM Partili vekillerle tokalaşmıştır. Bu sembolik jest, Kürt meselesinde zamanla belirginleşecek olan bir sürecin de başlangıç noktası olmuştur.

MHP lideri Sayın Devlet Bahçeli, 15 Ekim 2024’te partisinin grup toplantısında yaptığı konuşmada, iç cepheyi güçlendirme vurgusu yapmış ve PKK lideri Sayın Abdullah Öcalan’a çatışmaları durdurma çağrısı yapmıştır. 22 Ekim 2024 tarihinde gerçekleştirilen MHP grup toplantısında ise Öcalan’ın TBMM’de bir konuşma yaparak PKK’nin feshedilmesine dair bir çağrı yapmasını istemiştir. Aynı gün yapılan CHP grup toplantısında Sayın Özgür Özel şu cümleleri kurmuştur: “Devlet Bey el yükseltti. El yükseltiyorum Devlet Bey, ben de Kürtlere bir devlet teklif ediyorum.

Tam olarak kendilerini ait hissetmeyen bütün Kürtlere Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sahibi olmayı teklif ediyorum". Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın, MHP Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin ve CHP Genel Başkanı Sayın Özgür Özel'in sözleri, Kürt meselesinde çözümün gerekliliği konusunda geniş bir kabulün olduğunu göstermiştir.

1 Ekim'de başlayan süreç 23 Ekim 2024'te yeni bir aşamaya taşınmıştır. DEM Parti Şanlıurfa Milletvekili ve Abdullah Öcalan'ın yeğeni Sayın Ömer Öcalan 23 Ekim'de İmralı'da Sayın Abdullah Öcalan'ı ziyaret ettiğini duyurmuştur. Bu görüşme yaklaşık 4 yıl (43 ay) süren mutlak tecridin ardından gerçekleşmiştir. Bu görüşmede Sayın Abdullah Öcalan, Kürt meselesinin demokratik yollarla çözülmesine dair şu sözleri kullanmıştır: "Tecrit devam ediyor. Koşullar oluşursa bu süreci çatışma ve şiddet zemininden hukuki ve siyasi zemine çekecek teorik ve pratik güce sahibim." Sayın Abdullah Öcalan'ın bu sözleri, yeni süreçte ana aktör olma pozisyonunun açık bir göstergesi olmuştur.

30 Ekim 2024'te yaptığı bir konuşmada Cumhurbaşkanı Sayın Erdoğan şu sözlerle Sayın Devlet Bahçeli'nin çağrısına verdiği desteği açıklamıştır: "Devlet Bey, feraset ve tecrübesiyle, akıl dolu cümleleriyle daima tarihe not düşen ve istikamet çizen bir liderdir. (...) Son çağrılarını bu çerçevede okuyanlar, tarihi fırsat çerçevesini görmekte ve heyecanlanmaktadır (...) Sayın Bahçeli'nin elini değil, tüm vücudunu taşın altına koymasıyla çok daha büyük imkân ele geçirdik. Bu fırsat penceresinin, millet ve siyaset kurumu tarafından iyi değerlendirilmesi gerekiyor."

28 Aralık 2024'te DEM Parti İmralı Heyeti Sayın Abdullah Öcalan'a ilk ziyaretini gerçekleştirmiştir. Heyette DEM Parti Van Milletvekili Sayın Pervin Buldan ile DEM Parti İstanbul Milletvekili ve TBMM Başkanvekili rahmetli Sırrı Süreyya Önder bulunmuştur. Görüşme sonrasında Sayın Öcalan'ın süreç konusundaki kararlılığı ve "Sayın Bahçeli ve Sayın Erdoğan'ın güç verdiği yeni paradigmaya, ben de pozitif anlamda gerekli katkıyı sunacak ehil ve kararlılığa sahibim" şeklindeki sözleri kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bu görüşmeden sonra DEM Parti İmralı Heyeti, TBMM Başkanı Sayın Numan Kurtulmuş'u ve siyasi partilerin genel başkanlarını ziyaret etmiştir.

12 Şubat 2024'te PKK, sürece ve Sayın Öcalan'a destek veren bir açıklama yayınlamıştır. Açıklamada, "Öyle anlaşıyor ki, çok ciddi bir karşıtlık ve darbesel bir müdahale olmazsa Önder Apo tarafından yeni bir süreç, herkes için bir değişim, dönüşüm ve yeniden yapılanma süreci başlatılacaktır. PKK ve Kürtler değişecek, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Türkiye ortamı değişecek, Ortadoğu ve tüm dünya değişecektir. Devlet korkmasın; Önder Apo ve Kürtler devleti yıkmayacak, demokrasiye duyarlı ve açık temelde yeniden yapılandıracaklardır. Türkiye toplumu korkmasın; Önder Apo ve Kürtler Türkiye'yi bölmeyecek, Kürt özgürlüğü temelinde Türkiye'nin demokratikleşmesi için çalışacaktır" ifadeleri kullanılmıştır. Bu açıklamayla birlikte Sayın Öcalan ile örgütü PKK arasında bir anlayış birliği olduğu; PKK'nin Sayın Öcalan'ın paradigmasına ve çözüm iradesine bağlı olduğu teyit edilmiştir.

Daha önce iki kişi olarak İmralı'yı ziyaret eden DEM Parti Heyeti, 27 Şubat'ta 7 kişi olarak İmralı'ya gitmiştir: Sırrı Süreyya Önder, Pervin Buldan, DEM Parti Eş Genel Başkanları Tülay Hatimoğulları ve Tuncer Bakırhan, DEM Parti İstanbul Milletvekili Cengiz Çiçek, Mardin Büyükşehir Belediyesi Eş Başkanı Ahmet Türk ve Asrın Hukuk Bürosu avukatlarından Faik Özgür Erol bu heyette yer almıştır. Görüşmenin ardından aynı gün heyet, Sayın Abdullah Öcalan'ın Barış ve Demokratik Toplum Çağrısı başlıklı mesajını kamuoyuyla paylaşmıştır.

Barış ve Demokratik Toplum Çağrısı; Cumhurbaşkanı ve AK Parti Genel Başkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan, MHP Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli, CHP Genel Başkanı Sayın Özgür Özel ile DEVA Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Gelecek Partisi gibi birçok parti ve siyasetçi tarafından olumlu karşılanmıştır. 1 Mart'ta PKK, çağrıya uyarak ateşkes ilan etmiştir. PKK Yürütme Konseyi tarafından yapılan açıklamada "Çağrının içeriğine olduğu gibi katılıyoruz ve kendi cephemizden çağrının gereklerine uyacağımızı ve uygulayacağımızı belirtiyoruz. Bugünden geçerli olmak üzere ateşkes ilan ediyoruz" denmiştir.

Sayın Abdullah Öcalan'ın, örgütün lideri olarak yaptığı silah bırakma ve fesih çağrısı üzerine PKK 5-7 Mayıs 2025 tarihlerinde 12. Kongresini toplamıştır. Kongrenin kararları 12 Mayıs'ta ilan edilmiştir. Kongre kararlarında silahlı mücadele stratejisine son verildiği ve PKK'nin örgütsel yapısının feshedildiği duyurulmuştur. Yapılan açıklamada şu ifadeler yer almıştır: "PKK'nin Olağanüstü 12. Kongresi PKK mücadelesinin, halkımız üzerindeki inkâr ve imha siyasetini parçaladığını, Kürt meselesini demokratik siyaset yoluyla çözme noktasına getirdiğini, bu yönüyle PKK'nin tarihi misyonunu tamamladığını değerlendirdi. Bu temelde PKK 12. Kongresi, pratikleşme süreci Önder Apo tarafından yönetilmek ve yürütülmek üzere PKK'nin örgütsel yapısının feshedilmesi ve silahlı mücadele yöntemini sonlandırması kararlarını alarak PKK adıyla yürütülen çalışmaları sonlandırdı."

11 Temmuz 2025'te sürecin tarihsel anlarından biri yaşanmıştır. Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi topraklarında bulunan Süleymaniye kentine yakın bir bölgede 15'i kadın 15'i erkek olmak üzere 30 PKK'li sembolik bir törenle silahlarını yakmışlardır. "Barış ve Demokratik Toplum Grubu" adıyla okunan açıklamada "Bundan sonra özgürlük, demokrasi ve sosyalizm mücadelemizi, demokratik siyaset ve hukuk yöntemiyle yürütmek amacıyla ve demokratik entegrasyon yasalarının çıkarılması temelinde silahlarımızı özgür irademizle imha ediyoruz" ifadeleri kullanılmıştır.

Silah bırakma sürecinin başlamasıyla birlikte 31 Temmuz'da kurulan Milli Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu, 5 Ağustos 2025'te ilk toplantısını yaparak çalışmalarına başlamıştır.

Kronolojisi verilen Barış ve Demokratik Toplum Süreci'nin neden başlatıldığına dair çokça tartışma kamuoyunda yapılmış, yapılmaya devam etmektedir. En genel hatlarıyla üç temel bağlamda bu süreci neden ve sonuç ilişkisi üzerinden ele almak mümkündür.

Birinci bağlam, küresel siyasetteki dalgalanmalardır. Kapitalizmin içerisinde olduğu kriz ve "büyük yeniden başlatma", "ticaret savaşları" gibi farklı çözüm önerilerinin tutmaması, sermayeyi krize sokmakta ve dolayısıyla küresel akıntılar büyük risk ve tehditler doğurmaktadır. Bir başka ifadeyle; ekonomik ve politik kriz, bir tehdit ve risk denklemi ortaya çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra bölgesel güç çatışmalarının bir dengeye oturmaması da önemli bir nedendir. Çin-ABD büyük geriliminin gittikçe derinleşmesi, Rusya'nın geleneksel politikasını terk ederek Ukrayna'ya savaş açması, NATO Paketi'nin yenilenerek NATO'ya yeni roller yüklenmesi vb. birçok küresel jeopolitik gelişme önemli nedenler ortaya çıkarmıştır. Son olarak küresel düzeyde esaslı bir ortak kural ve değerlerin çözülüşü vardır. Merkezîyetçi, katı, tekçi sermaye esaslı ulus devletler çağının ürettiği krizler, yerküre tarafından taşınamayacak düzeye gelmiş, ideolojik tutunumlar ve kimlik bağlılıkları erozyona uğramış, ulusal ve uluslararası hukuk normları büyük bir hızla aşılıp yüz tutmuştur.

İkinci bağlam, bölgesel siyasetteki hareketlenmelerdir. 7 Ekim Aksa Tufanı saldırısı Ortadoğu'da rejimlerin yıkılmasına, vekil güçlerin tasfiye edilmesine, devlet dışı aktörlerin ise entegrasyon ile

tasfiye arasında bir tercihe zorlanmasına giden yolun taşlarını döşemiştir. Böylece Ortadoğu’da yeni bir nizam, teritoryal egemenlik, siyasal ve iktisadi alan başta olmak üzere çok sayıda faktörün yeniden parselizasyonunu gündeme getirmiştir. Bu bölgesel manzara, Türkiye ve Kürtler için hem ciddi ve yüksek profilli risk ve tehditler ortaya çıkarmış hem de güçlü fırsat zeminleri yaratmıştır. Bu fırsat zeminlerinin, halkların demokratik, özgür yaşamını savunan demokratik ulus çözümüne mi yoksa ulus devletçi paradigmanın çözümsüzlüğüne mi tahvil edileceği, ayrıca kritik edilmesi gereken önemli bir konudur.

Üçüncü bağlam ise ulusal durumla ilgilidir. Türkiye’de özellikle 2015 yılından itibaren devreye konan şiddet ve baskı ortamı bir kısır döngüye dönüşmüş ve sorunu çözmek yerine derinleştirmiştir. Dolayısıyla bir süredir zaten siyasal ve demokratik çözüm kendisini dayatmaktaydı. Ayrıca Türkiye’nin ekonomik, toplumsal ve siyasi boyutları olan krizlerden kurtulmasının yolu da ülkenin en köklü, tarihsel ve mevcut etki düzeyi tüm bölgeye yayılan Kürt meselesinin çözümünden geçmektedir. Demokratik Kürt siyasetinin ve Kürt halk politizasyonunun, Türkiye’deki siyasal denklemde kendisini kritik önemde bir yere taşımasının da tarihsel etkisiyle, Kürtçe anadilinde eğitimin-öğrenimin sağlanması, vatandaşlık tanımının kapsayıcı olması ve yerel yönetimlerin demokratikleştirilmesi ve güçlendirilmesi gibi alanlarda çözüm fikrinin gelişim katetmesi de bu sürecin önünü açacak adımlardandır. Netice itibariyle koşulların, Kürt meselesinin çözümünü dayattığı açıktır.

C) KÜRT MESELESİNİN ÇÖZÜMSÜZLÜĞÜNÜN ORTAYA ÇIKARDIĞI KRİZLERİN SONUÇLARI

Devlet aklında Kürtlerin siyasal, kültürel ve toplumsal hak taleplerinin “bölünme” tehdidi olarak görülmesi tarihsel bir olgudur. Cumhuriyet’in kuruluşunda çok etnisiteli yapıdan ulus devlete geçiş, farklı kimlikleri tehdit olarak kodlamış; Kürt kimliği inkâr ve bastırma politikalarının hedefi olmuştur. Bu anlayış, Kürtlerin kimlik talebini “milli güvenlik sorunu” sayan resmî ideolojiye dönüşmüştür.

Bu durum toplumsal ve siyasal kutuplaşmayı artırmış, güvenlikçi yönetimi ve politikaları kalıcılaştırmış, demokratik alanı daraltmış, ekonomik ve siyasal kaynakların silahlanmaya yönelmesine yol açmıştır. 102 yıllık Cumhuriyet ve özellikle son 23 yıllık AK Parti iktidarında hukuk, adalet ve yargı bağımsızlığı ciddi biçimde zayıflamış; Kürtlerin yoğun yaşadığı bölge kentlerinde hukuksuzluk rejimi olağanlaşmış, bu uygulamalar ülke geneline yayılmıştır. Basın özgürlüğüne yönelik müdahaleler, sosyal medya soruşturmaları, binlerce “Cumhurbaşkanına hakaret” davası, AİHM ve AYM kararlarının uygulanmaması, bu “olağan rejimin” başlıca göstergeleridir.

Ayrıca Kürt meselesinde çözümsüzlük ve güvenlikçi politikalar, kayyım rejimini kurumsallaştırmıştır.²⁶ 2016’dan sonra DBP, HDP ve DEM Parti’ye ait çok sayıda belediyeye kayyım atanmış; 2016’da 95, 2019 sonrasında 48 belediye bu uygulamadan etkilenmiş; 2024 seçimleri sonrası Hakkâri, Mardin ve Batman gibi illerde süreç devam etmiş, böylece 9 yılda milyonlarca seçmenin iradesi gasp edilmiştir. Kayyımlar yalnızca Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı bölge kentlerinde değil, ana muhalefet belediyelerinde de rutin ve olağan bir baskı aracına dönüşmüştür. Kürtçe tabelaların kaldırılması, kültürel yasaklar, kadın kazanımlarının yok edilmesi ve belediye kaynaklarının şeffaf olmayan biçimde kullanımı, bu rejimin diğer boyutlarıdır.

Kürt meselesindeki güvenlikçi çizgi, muhaliflere yönelik “düşman ceza hukuku” uygulamalarını yaygınlaştırmış; suçsuzluk karinesi ve lekelenmeme hakkı fiilen askıya alınmıştır. WJP 2025 Endeksi’nde Türkiye 143 ülke içinde 118. sırada yer almıştır.²⁷ Sorunun demokratik çözümü ise hem Kürtlerin eşit yurttaşlık ve anadili talepleri hem de demokrasi krizinin aşılması açısından zorunlu görünmektedir.

Çatışma ortamı ekonomik kayıpları da büyötmüştür. DPI’nin araştırmasına göre 1985-2021 arasında Türkiye GSMH’sının yaklaşık yüzde 1’ini kaybetmiş, toplam maliyet 4 trilyon doları aşmıştır. Çatışmasız bir ortamda kişi başına gelirin yüzde 35 daha yüksek olabileceği belirtilmektedir.²⁸ Buna 2025 bütçesindeki 47 milyar dolar ve 2026 bütçesindeki 51,5 milyar dolarlık savunma-silahlanma-güvenlik harcamaları dâhil değildir. Bu durum toplumsal refahın yıllardır ikinci plana itildiğini göstermektedir.

Kürt meselesinin çözümsüzlüğü dış politikada da Türkiye’nin hareket alanını daraltmakta; Kürtlerin siyasal ya da kültürel kazanımlarının engellenmesi yönündeki refleks, diplomatik açmaz yaratmakta ve “Kürt kartı”nın bölgesel ve küresel aktörlerce kullanılmasına yol açmaktadır. Sorunu bölgesel müdahaleler için gerekçe haline getiren yaklaşım ise geçmişte başarısız olduğu gibi günümüzde de çıkmazı derinleştirmektedir.

Adaletin zedelenmesi, hukuksuzluk ve toplumsal çürüme de güvenlikçi politikalarla paralel ilerlemiştir. Bazı yargı mensuplarının suç örgütleriyle ilişkileri, rüşvet iddiaları ve siyasi davalardaki hukuk dışı süreçler, bu çöküşü görünür kılmaktadır. Kobani Kumpas Davası’na bakan mahkeme başkanının Atadedeler Suç Örgütü’yle bağlantısının ortaya çıkması; bir Cumhuriyet Savcısının uyuşturucu ticareti ve suç örgütü kurma iddiasıyla tutuklanması; Barış İçin Akademisyenler davasının savcılarının ise “FETÖ yargılamalarında para pazarlığı” nedeniyle açığa alınması, bu durumun dikkat çekici örneklerindendir.

Ayrıca özellikle büyük kentlerde yeni nesil çetelerin artması, uyuşturucu kullanımının 10 milyonu aşan düzeye ulaşması ve Türkiye’nin uyuşturucuya bağlı ölümlerde Avrupa’da birinci olması krizin bir diğer boyutunu göstermektedir. Kadına yönelik şiddetin artışı, İstanbul Sözleşmesi’nden çekilme, 6284’ün uygulanmaması ve cezasızlık; doğa talanı, altın madenciliği ve orman kesimleri de (Şırnak, Kazdağları, Akbelen gibi bölgelerde) çürümenin diğer alanlarıdır. Türkiye’de çocuklar da toplumsal çürüme halini en yoğun biçimde yaşayanlar arasındadır. Çocuklar temel besinlere erişimde güçlük, derin yoksulluk, erken evlilik, işçileştirilme, iş cinayetleri, istismar, şiddet, ayrımcılık ve anadilinde eğitim hakkına erişememe gibi çok boyutlu sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Tüm bu tablo, Kürt meselesinin çözümsüzlüğünün yaşamın her alanında yıkıcı etkiler yarattığını göstermektedir. Demokratik ve barışçıl çözüm ise hem toplumsal huzur ve ekonomik refah hem de toplumsal adaletin yeniden inşası için zorunludur. Çatışma ve şiddet politikaları, Türkiye’ye büyük kayıplar yaşatırken; Kürt meselesinin demokratik çözümü ise Türkiye halklarının tarihsel kazanımına dönüşecektir. Bu bağlamda Sayın Abdullah Öcalan’ın 27 Şubat 2025 tarihli Barış ve Demokratik Toplum Çağrısı, kritik bir dönüm noktası niteliğindedir.

D) 21. YÜZYILDA KÜRT MESELESİ VE ÇÖZÜM DÜZLEMLERİ

Kürt meselesi ve çözüm arayışları için yeni dönemim miladı 27 Şubat 2025 tarihidir. 27 Şubat 2025 tarihinde kamuoyuna deklare edilen ve Asrın Çağrısı olarak da adlandırılan Barış ve

Demokratik Toplum Çağrısı'nın ²⁹ bütünlüklü şekilde ele alınması, 21. Yüzyıl ekseninde Kürt meselesinin tanımlanması ve demokratik çözümünün tarif edilmesinin geçmişteki bağlamlara göre oldukça yeni ve gerekli çerçevelere dair ihtiyaçlarını da doğurmaktadır. Barış ve Demokratik Toplum Çağrısı'nda yer alan vurgular, 21. Yüzyılda Kürtler ve Kürt meselesi için önemli bir referans çerçevesi, tarihsel, toplumsal zemin ve kavram seti sunmaktadır.

27 Şubat tarihli Barış ve Demokratik Toplum Çağrısı, PKK'yi var eden tarihsel, jeopolitik ve ideolojik politik zeminle bir yüzleşmeyi ve bu zeminin değiştiğine dair belirlemeyi içermektedir. Bu kapsamda 1990'larda reel-sosyalizmin çöküşünün aşırı tekrar ve anlam yoksunluğu üreten bir durumu ortaya çıkardığı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla ulus devletçi egemenlik paradigması ile ulusal kurtuluşçu strateji ve buradan türeyen çözüm önerilerinin terk edildiğine işaret edilmektedir. Bu çağrıda demokratik toplum ve siyasal alanın mevcudiyetinin gerekliliği vurgulanarak, demokratik uzlaşma ve demokratik müzakere temel yöntem olarak belirlenmektedir.

Esasında çağrının siyasal analizi neticesinde güncel Kürt meselesinin tanımı ve çözümüne dair bir önceki yüzyıldan ve hatta önceki on yıllardan bambaşka bir noktaya gelindiği söylenebilir. Bu sebeple, birkaç on yıl önceki veya bir yüz yıl önceki şablonlar, kavramlar ve bakış açılarıyla bu meseleyi ve çözümünü konuşmak, "anlam yoksunluğu ve aşırı tekrar"ın bir kez daha bu düzlemde üretilmesine neden olacaktır.

Bu yönüyle, 21. Yüzyılın Kürt meselesini açıklayan kavramlarını ve perspektiflerini değiştirmek, demokratik eğilimleri esas alarak meselenin çözümünü tartışmak ve gerçekleştirmek küresel, bölgesel ve ulusal düzlemlerdeki zorunlulukların kaçınılmaz sonucudur. Kürt meselesi belirli bir dünya tarihsel düzlemde, ilişki ve çelişki diyalektiğine dayanarak yeni biçimler olarak 21. Yüzyıla gelmiş ve bu yüzyıla özgü teori-politik, jeopolitik, ekopolitik ve sosyopolitik halini almıştır. Kürt varlığına dönük temel resmi tezler karşı tezlerin devrimci üretimiyle geline bu düzlem, çeşitli çerçevelerden oluşmaktadır.

İlk yüzyılda devlet, demokratik talepleri rejime yönelik varlığı hedef alan tehditler olarak kodlamıştır. Kürt meselesinin derinleşmesi ve Kürt varlığının inkarının yoğunlaşmasında bu durumun ciddi etkisi vardır. Bu durumun aşılması hem Kürt meselesinin çözümüne hem de Türkiye'nin genel demokratikleşmesine büyük katkı sağlayacaktır. Böylece devletin demokrasiyle yoğrulması ve ortaya çıkacak demokratik siyasal düzenle birlikte Türkiye, barışına çok boyutlu bir kapsayıcılıkla kavuşabilecektir.

Kürt meselesi bağlamında ilk defa bu kadar belirgin şekilde ulusal, bölgesel ve küresel düzeylerin birbirine geçtiği bir dönem olmuştur. Nitekim Sayın Öcalan 2013-2015 yılları arasındaki çözüm süreci görüşmelerinde "bu süreç başarıya ulaşmazsa artık küresel bir sorun haline gelir" demiştir. Netice itibarıyla bugün Kürtlerin hukuki ve siyasi tanınma meselesi, uluslararası siyasetin konusu haline gelmiş bulunmaktadır. İfade edildiği üzere, 27 Şubat 2025 tarihindeki Barış ve Demokratik Toplum Çağrısı 21. Yüzyılda Kürt meselesini tanımlama ve çözüm yolunu gösterme hususunda referans çağrısıdır. Bu çağrı, katı ulus devletçi yaklaşımları köklü bir eleştiriye tabi tutarak, demokratik uzlaşmayı yönetime demokratik siyaseti ise stratejik düzleme yerleştirerek, 21. Yüzyılda Kürt varlığını ve meselenin çözümünü yepyeni bir tarihsel zemine yerleştirmiştir.

Çağrının da gösterdiği üzere, 21. Yüzyılda Kürt meselesi ve ondan ayrılmaz bir şekilde düşünülmesi gereken demokrasi sorununun yeni kavramlara, tahayyüllere ve düzlemlere ihtiyaç duyduğu

apaçık ortadadır. Varlık ve tanınma mücadelesi başarıya ulaşmış, yeni bir strateji ve söylem ekseni geliştirilmiştir. Resmi söylemde vücut bulan tezin, direnişin ürettiği anti-tezin ilişki ve çelişki diyalektiği üzerinden karşı karşıya geldiği her durum, yeni bir denklemi ortaya çıkarmıştır. Geldiğimiz noktada en genel anlamda Kürt varlığı ve meselenin çözümü için o düzlemi yeniden ele almak, demokratik geleceğin inşasında temel dinamikler olarak düşünmek yararlı olacaktır.

Elbette bu düzlemlerin her biri ayrı bir alanı içerse de temel bir mantığı ve diyalektik bir çözümleme ile tarih analizi bakımından ortak kesenlerinin olduğunu ifade etmek gerekir. Bu ortak kesenlerin bulunduğu referans ise Sayın Abdullah Öcalan tarafından kaleme alınan ve kamuoyuna yansıyan Manifesto'dur.³⁰

Manifesto'ya göre felsefi düzeyde yaşama "düalist" çerçeveden bakış, yanılıklı bir bakıştır. Bu yönüyle statik, durağan ve tekrar eden yaklaşımlar, yaşamı olduğu gibi siyaseti de yavaşlatır, işe yaramaz hale getirir. Düalist bakış açısının tarihsel tahribatının devam etmemesi ve onarılması için başka bir diyalektik felsefeye ihtiyaç vardır. Bu da tarihe yasalar biçmek değil, eğilimlerin izini sürme yeteneğiyle bakmak ve çatışmaların içindeki ilişkiyi de gören bir perspektifle tarafları birbirini yok etmeye iten anlayış ve buna dair yorumlardan imtina etmektir. Dolayısıyla toplulukların ilişkileri de yok edici bir bakışla yorumlanmamalı, ilişki ve çelişki diyalektiği üzerinden okunmalıdır.

Kürt meselesi artık 70'lerde veya daha önceki dönemlerdeki gibi bir varlık sorunu değildir. Kürtler, özellikle Türkiye'de halen yasal ve anayasal güvenceye kavuşmasa da politik olarak varlık ve haysiyet mücadelesini kazanmıştır. Bugün ise özgürlük ve eşitlik mücadelesine tarihsel ivme kazandıracak bir eşiktir. Manifesto, bu yönüyle Kürtler açısından varlık mücadelesinden özgürleşme mücadelesine geçilen yeni dönemi anlatmak için kullanılan Özgürlük Çağı'na bir davet ve bu çağın temel sütunlarını belirginleştiren tarihsel bir kayıttır. Özgürlük aşamasının sağlanmasında demokratik siyasete stratejik bir anlam yüklenmektedir. Kürt meselesinin çözümünde "savaş ve ayrılıkçı çatışma sürecinden barış ve demokratik bütünleşmeye" doğru bir hareketlilik, yüz yıllık kalıplaşmış karşıtlıklardan, anti-demokrasi üreten kutuplaşmadan kurtularak demokratik bütünleşmenin sağlanması gibi sonuçlar üretme kapasitesine sahiptir. Manifesto'da tanımlandığı şekliyle bu, bir eşikten atlamadır.

Demokratik bütünleşmenin sağlanacağı siyasal çerçeve "ulus devletçilik dilini ve ulus devletçiliğe dayalı kavramları terk etme" üzerinden zeminini bulmaktadır. Bu zeminin üzerinden siyasal inşa faaliyeti sürerken esas alınması gerekenler, demokratik siyaset hakkının tanınması ve sağlam bütünlüklü bir hukuki güvencenin gerçekleşmesidir.

Bu çerçevede, 21. Yüzyılda görünüm, gereklilik ve çözüm perspektifleri ile kavramsal setler açısından birbiriyle iç içe girmiş, birbirini besleyen on temel düzlem saymak mümkündür.

İlk düzlem, Barış ve Demokratik Toplum Süreci'nin başlamasının arka planında yer alan temel siyasi motivasyonu oluşturan jeopolitik düzlemidir. Modern anlamda Kürt meselesi, ulus devletler çağının bir ürünüdür. Bu yüzyılda ise katı sınırlarla çizilmiş, Sykes-Picot düzeninin ürünü olan jeopolitik yaklaşımlar, Kürt meselesini anlamak ve demokratik çözümü sağlamakta çağ ve dönem dışı kalmaktadır. Dolayısıyla 21. Yüzyılda jeopolitik düzlem, Batı emperyalizminin Ortadoğu halklarına giydirdiği katı ulus devlet gömleğinin yetersiz kaldığını, Ortadoğu'nun toplumsal çeşitliliğini kapsayamadığını kabulle işe başlar ve Ortadoğu'ya özgü bir idari ve siyasal sistem inşa edebilir.

İkinci düzlem, Ortadoğu çerçevesini gözeten, bölgesel bir arada yaşam düzlemidir. Sykes-Picot düzeni, binlerce yıldır birlikte yaşama dair toplumsal hafızaya sahip halkları, kimlikleri birbirinden ayırmıştır. Yapay sınırlar, yüz yıl boyunca demokratik eğilimlerin bir arada yaşam hafızasını ortadan kaldırmaya yönelmiştir. Ortadoğu'dan Balkanlara, Kafkaslardan Anadolu'ya kadar olan bölgenin önemli bir alanını kapsayan Türkiye, halkların bir arada yaşamını sağlamak konusundaki stratejik konumu itibarıyla ön açıcı olabilir. Böylesi bir adım, Kürt meselesinin demokratik çözümünde ve Ortadoğu'da barış ve istikrarın sağlanmasında tarihsel bir adımdır.

Üçüncü düzlem, bir hukuk ve demokrasi düzlemi olarak yerel demokrasidir. Hukuk dar ve teknik anlamda yasalar ve içtihatlardan oluşur. Ama geniş anlamda çok sayıda siyasal öznenin aralarındaki ilişkileri, yerleşik kuralları, değerleri, paylaşımları belirlemesine işaret eder. Bu anlamda yeni bir hukukun oluşması, yerel demokrasinin bu hukukun zemini olarak inşa edilmesi gerekmektedir. Kuşkusuz sadece bir etnik taraf için değil, Türkiye'nin tümü için yerel demokrasinin inşa edilmesi, Kürt meselesinin demokratik çözümüne de katkı sağlayabilir.

Dördüncü düzlem, demokrasiyi ve hukuku esas alarak, demokratik uzlaşa temelinde Demokratik Cumhuriyeti inşa düzlemidir. Cumhuriyet'in ilk yüzyılı, Cumhuriyet olan ama niteliği ve karakteri itibarıyla demokratikleşemeyen bir çerçevede örgütlenmeye çalışıldı. Anti-demokratik karakter güçlendikçe Cumhuriyet ilkesinin içi boşaltıldı. Bu yüzyılda Kürt meselesinin demokratik çözümünün anahtarı, Cumhuriyet'in demokratik karakter kazanmasından geçmektedir. Rejimin demokratikleşmesi, Cumhuriyet fikrine can suyu taşıyacak, Türkiye'de bulunan tüm farklılıklar demokratik birlik temelinde Demokratik Cumhuriyet çatısına kavuşacaktır.

Beşinci düzlem, halkların ortak tarih ve hafızasını yeniden ortaya çıkarma düzlemidir. Cumhuriyet'in ilk yüzyılında inkara dayalı ısrar ve bu ısrarı kabul ettirmek için bilimden, gerçekten, hakikatten uzak bir resmi tarih tezi oluşturuldu. Bu tarih inşası teklik ve merkezîyetçilik üzerinden kuruldu. Fakat demokratik eğilimlerin mücadelesi ve üretimleriyle resmi tarih tezi büyük oranda iflas etmesine rağmen, daha çok devlet zoru ile bugüne kadar ayakta tutulmaya çalışıldı. Bu anlamda; 21. Yüzyılda Kürt meselesinin demokratik çözümünde tarihin demokratik inşasını gerçekleştirmek, demokratik birlik içinde yaşamın sigortası olacaktır. Tarihi, acılara, düşmanlıklara ve kurgulara değil ortak paydaları arttıran bir inşaya tabi tutmak, demokratik çözüme büyük katkı sunacaktır.

Altıncı düzlem, Demokratik Ulus düzlemidir. Devletin otoriterlik zemini, homojen ulusa dayanmak istemesi ve bunu farklı kimliklere dayatmasıyla şekillenmiştir. Farklı kültür, anadili, kimlik ve inançların bulunduğu toplumu yerleşik homojen ulus şemasından geçirmek mutlak zihniyetin alamet-i farikası olarak büyük sorunlar üretmiştir. Bu dayatmalara rağmen Türkiye'de pek çok topluluk kültürünü, inancını, dilini korumanın yollarını bulmuş ve kamusal temsilini sağlamıştır. Bu anlamda "demokratik ulus" bir hakikat olarak hayat bulmayı beklemektedir. Demokratik uluslaşma, ortak bağları ve aidiyetleri güçlendirecektir. Ulus devletçi paradigmanın panzehiri, demokratik ulus anlayışıdır. 21. Yüzyılda Kürt meselesinin demokratik çözümünün kapılarını aralamak ve Türkiye'yi herkesin kılmanın yolu, demokratik ulus tanım ve içeriğini yaşama geçirmekle mümkündür. Demokratik Türkiye ulusu, yeni yüzyılda bir arada yaşamın ilkesi olacaktır.

Yedinci düzlem, devletin demokratik dönüşümünü kapsayan demokratik devlet düzlemidir. İlk yüzyılda devlet, demokratik talepleri hep bir varlık tehdidi olarak görmüştür. Demokrasi talep eden herkes, farklı tarih ve bağlamlarda olsa da rejim karşıtı/düşmanı olarak kodlanmıştır.

Kürt meselesinin derinleşmesinde kritik rol oynayan bu kodların 21. Yüzyılda aşılması hem Kürt meselesinin çözümü hem de Türkiye'nin demokratikleşmesinde kritik adımların başında gelmektedir. Bu yönüyle devleti demokrasiye duyarlı hale getirmek için “devlet+demokrasi” formülünün esas alınması büyük katkı sağlayacaktır.

Sekizinci düzlem, gerçek eşitlik ve yurttaşlığın inşa edilmesidir.³¹ Yurttaşlık mücadelesi uygarlık tarihinin yüzlerce yılını kapsayan, geniş coğrafyalar ve nüfuslar tarafından verilen önemli bir mücadele bağlamıdır. 1789 Fransız Devrimi ile kazanılan soyut eşitlik, 20. Yüzyıl devrimleriyle somut eşitlik olarak bir üst aşamaya taşınmıştır. Halkların mücadelesi, demokratik taleplerin özü olarak yurttaşlık nosyonu etrafında örgütlenmiştir. Yurttaşlık, bir hak öznesi olarak düşünölmeye başlanmıştır. Yurttaşlığa karşı devletçi eğilimlerinin saldırısı hiç bitmemiştir. Kolonyal müdahalelerin sömürge kanadında bulunanlara kendi kendini iç eriden sömürgeleştiren etkisi, yurttaşlıktan düşmeyi örgütlemiştir. Hep bir “güvenlik”, “beka” söylemiyle bu kanattaki topluluklardan haklarından feragat etmeleri istenmiştir. Oysa yurttaş yoksa gerçek anlamda Cumhuriyet de yoktur. Cumhuriyet fikrinin kendisini inşa ettiğı zemin yurttaşlıktır. Dolayısıyla Cumhuriyet'i gerçek özöyle buluşturmak ve demokrasiyle taçlandırmak için mücadele açılardan biri gerçek eşitlik ve yurttaşlığı kazanmaktır.

Dokuzuncu düzlem, etik-politik düzlem dir. Toplulukların bir arada yaşamasını sağlayan esas şey, bu düzlemde ortaklaşmadır. Karşılıklı saygıya ve bütünleşmeye dayanan bu tahayyöl, toplulukların hafızasını, değerlerini tanımak/kabul etmek ve ortak paydaları arttırmak üzerine kurulduğu takdirde toplumsal barışın sağlanmasına katkı sunacaktır.

Onuncu düzlem, sınıfsal sömürü, emeğin ürettiğı değere el koyma, gelir-servet eşitsizliği gibi kapitalist modernitenin endüstriyel ağlarının ortaya çıkardığı sömürü düzenine son verilmesi anlamında ekonomi-politik düzlem dir.³² Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisi etrafında hikayesini yazan ekonomisi hem genel bir sömürü düzenini öngörmüş hem de Kürtlerin etnik ayrımcılık üzerinden daha fazla sömürölmesine alan açmıştır. Dolayısıyla çözümün önemli bir boyutu, ekonomi-politik düzlemin kurulmasına dayanmaktadır.

Bu bağlamlarla birlikte değerlendirdiğimizde Kürt varlığı, meselesi ve meselenin çözümünün 21. Yüzyıldaki hakikati çok boyutlu, çok düzlemli ve çok özneli bir karaktere sahiptir. Bu özgün karakterden dolayı Kürt meselesinin çözümü geniş çerçevede ele alınmalıdır. İfade edilen düzlemlerde de göröldüğü üzere, bu hakikat politikaya dönüştüğünde kimsenin kaybetmeyeceğı, herkesin kazanacağı bir denklem ortaya çıkacaktır. Herkesin kazanacağı denklemi ortaya çıkarmak için yapılması gerekenlerin en genel düzeyde çerçevelenmiş hali gittikçe daha belirgin hale gelmektedir. Buna göre;

- 1. Parla mentonun Güçlü İradesi:** Barış ve Demokratik Toplum Süreci, hala büyük oranda hukuki ve demokratik düzleme geçmeyi beklemekte; gerekli yasal ve idari adımların iktidar tarafından atılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Parla mentonun bu hususta güçlü irade almasına yönelik çabalarını arttırması gerekmektedir.
- 2. Barış Yasası ve Demokratikleşme Yasaları:** Barış ve Demokratik Toplum Süreci'nde negatif barış denen çatışmaların olmadığı iklim temin edilmiştir. Sürecin başarısı için “geçiş dönemi yasası” başta olmak üzere yasaların demokratikleştirilmesini eksenine alan ve hukuk devleti ile özgür

siyaseti teminat altına alan pozitif barış için gerekli adımlar yasama, yürütme, yargı erkleri tarafından eş güdümlü, bütünlüklü ve uyumlu şekilde atılmalıdır. DEM Parti İmralı Heyeti Üyesi Mithat Sancar'ın da belirttiği üzere "pozitif barış, yaygın örgütlü şiddete yol açan sebepleri ortadan kaldırma ve yapısal şiddete son verme hedefiyle var olur."^{33,34}

3. Demokratik Entegrasyon: Pozitif barış ikliminin kalıcı barışa dönüşmesi ve demokratik düzenin sağlanması için Demokratik entegrasyon hayati bir noktada durmaktadır. Felsefi düzlemde, bütünleşme anlamında demokratik entegrasyon tek bir kolektif bedenin veya tek bir varlığın değil; en az iki kolektif beden, varlık ve yaklaşımın olmasını ve bir araya gelme iradesini şart koşar. Sadece bununla da sınırlı kalmaz. Demokratik entegrasyon barış sürecinin inşasıyla birlikte tarihi Türk-Kürt ilişkilerinin eşit bir hukuk zemininde değerlendirilmesidir. Buradaki hukuk teknik anlamda yasallık değil, daha genel anlamda siyasal varlıkların tamamı ile ilişkilerini içerir. Demokratik siyasal birliği, aynılığı üreten asimilasyonda değil, farklılıkları örgütleyerek bir arada yaşamı esas alan ortaklıklarda görür. Bu yönüyle, Kürtlerin asimilasyonu değil, Cumhuriyet'e eşit siyasal özneler olarak katılımları demokratik entegrasyonun doğal sonucu olur. Demokratik entegrasyonu esas alan çözüm imkânı, Kürtlerin kendi varlıklarının demokratikleşme sürecinde devam etmesinin yanı sıra Türkiye'nin demokratikleşmesini de garanti eder. Yani Kürtler demokratik bir ünite olarak Cumhuriyet'te yaşarken, Cumhuriyet de demokratikleşerek yeni yüz yılını yaşar.

4. Özgürlük Yasaları ve Bütüncül Hukuk: Özgürlük yasaları ile bütüncül hukuk birbiriyle ilişkili iki momente işaret eder. Bütüncül hukuk, farklı toplumsal ve siyasal kesimlerin kendi aralarında ve/veya kendi içlerinde kurabileceği her türlü tahakküm ve sömürü biçimine karşı demokratik bariyerler inşa etme, hayatın her alanında (yeniden ve yeniden üretilen) iktidar ilişkilerine karşı demokratik, eşitlikçi ve özgürlükçü müdahalelerde bulunma kapasitesini ortaya çıkarmadır. Bütüncül hukuk ve özgürlük yasaları her türlü tahakküm, sömürü ve zorbalığa karşı durma karakteri, kapsamı ve sigortasıdır. Bütüncül hukuk ve özgürlük yasaları, Kürt meselesinin çözümü ve Türkiye'nin demokratikleşmesi için esaslı bir zemin sunar ve çözümün önemli düzlemlerinden birini oluşturur. Halkların demokratik yaşamını kurabilir ve rejimin demokratikleşmesini sağlayabilir. Bu hukukun inşasıyla birlikte Türk-Kürt ikiliğini aşan, çok kimlikli ve çok inançlı bir çözümün mimarisi ortaya çıkabilir. Bütüncül hukuk ve özgürlük yasaları, sadece Türk ve Kürt misakını değil, tüm halkları kapsayan toplumsal barış mutabakatını gündeme getirir ve eşit yurttaşlığı merkeze alır. Dolayısıyla bütüncül hukuk, sadece Kürtler için değil, yüz yıllık Cumhuriyet boyunca yok sayılan, inkâr edilen ve emeğine el konan tüm sınıfsal, kimliksel ve inançsal toplulukların bir arada adil yaşama imkânının yaratılmasıdır.

5. Hukuki Tanınma ve Demokratik Toplumsal Sözleşme: Sultan Sencer'in Kürtler'in coğrafyası ve kimliğiyle kurduğu yapıcı ilişki, Eyyubi düzende halkların bir arada demokratik yaşamının sağlanmış olması, 1920 Meclisi ve 1921 Anayasası gibi tarihsel referanslar, bize hukuki olarak tanınmanın birlikte yaşam için önemini göstermektedir. Bu tanınma hiçbir etnisite veya etno-dinsel grubu farklı bir yere koymama, imtiyazlı bir pozisyon sağlamama gibi eşitlikçi karakteriyle herkesi kapsayan bir potansiyel demokrasinin yaşama geçirilmesidir. Bunun için de nihayetinde bir demokratik toplumsal sözleşmenin gerçekleştirilmesine ihtiyaç vardır.

BÖLÜM 2

DEMOKRATİK ÇÖZÜM PERSPEKTİFİ VE BARIŞ STRATEJİSİNDE ABDULLAH ÖCALAN'IN ROLÜ

Ortadoğu ve Türkiye siyasetinde yaklaşık yarım asırdır gündemde olan PKK'nin kurucu önderi Abdullah Öcalan, 2025'e gelirken siyasal alandaki etkisini ve güncelliğini korumaktadır. Öcalan'ın özellikle Kürt meselesi, devlet-toplum ilişkisi ve bölgesel barış tartışmalarında göz ardı edilemez bir aktör haline gelişi, 1970'lerde Ankara'da başlayan siyasi yaşamı ve izleyen yıllardaki kırılma anlarıyla iç içe ilerlemiştir. Bu çerçevede, Türkiye'deki siyasal ve sosyal gelişmelere odaklanan paradigmatik dönüşümü³⁵, geliştirdiği demokratik siyaset arayışları, barış stratejileri ve 1 Ekim 2024 sonrasında başlayan yeni sürece dair değerlendirmeleri toplumsal barış açısından önemli kabul edilmektedir.

A) TARİHSEL-SİYASAL ÇERÇEVE

Öcalan, 1970'lerde Ankara'da Marksist-Leninist bir çizgide, bağımsız bir Kürdistan devleti hedefiyle yola çıkmış; 1978'de PKK'nin ilanı ile ilk on yılda silahlı mücadeleyi temel yöntem olarak benimsemiştir. Reel sosyalizmin çöküşü, Sovyetler Birliği'nin dağılması, Körfez Savaşı sonrası Kürt meselesinin bölgeselleşmesi³⁶, insan hakları rejiminin ve sivil toplumun güçlenmesi ile Türkiye'de kirli savaş ortamının³⁷ yarattığı tıkanma, onu 1990'lardan itibaren ulusal kurtuluşçu ve devlet merkezli çizgiden uzaklaştırmış; 1999 sonrasında³⁸ "Demokratik Modernite" ve "Demokratik Cumhuriyet" ekseninde yeni bir paradigma geliştirmesine yol açmıştır. Kendi ifadesiyle "iyi amaca temiz araçlarla gitme" gereği, onu devlet olgusunu ve ulus devlet modelini köklü biçimde sorgulamaya yöneltmiştir. 2025'te kaleme aldığı "Barış ve Demokratik Toplum Çağrısı"nda da ilk PKK programının tarihsel misyonunun tamamlandığını ve temel savaş stratejisinden vazgeçildiğini ilan etmiştir. Bütün bu paradigma değişimleri bir kopuşu ifade etmekten çok bir sürekliliğe işaret etmektedir. Çünkü on yıllarca süren mücadele içinde değişimin, mücadele pratiğinin temel bileşeni olarak görüldüğü açıktır. Abdullah Öcalan da içinde bulunduğumuz dönemi, bu bakımdan, ilk kez yaşanan bir değişim dönüşüm anı değil, anın tekrarını ifade eden açmazda dair çözüm bulmaya yönelik bir eşik atlama, sıçrama dönemi olarak ifade etmektedir.

Öcalan, İmralı savunmalarında³⁹ kapitalizmi salt ekonomik bir sistem değil, ulus devlet, endüstriyalizm ve tekelci sermaye üzerine kurulu bütünlüklü bir uygarlık modeli⁴⁰ olarak tanımlamıştır.⁴¹ "Kapitalist modernite" olarak adlandırdığı bu model, toplum üzerinde askerî, ekonomik, ideolojik ve kültürel tahakküm kuran, bilimi, sanatı ve düşünceyi araçsallaştırarak kitleleri tek tipleştirilen hegemonik bir düzendir. Ulus devleti, "modern devlet" ve milliyetçiliği ise onun dini olarak kavramsallaştırmış⁴²; son iki yüzyıldaki baskı, imha ve asimilasyon politikalarını bu zihniyetin ürünü olarak okumuştur. Bu çerçevede kapitalist modernite, iktidar perspektifli çalışır. Politik olan da her zaman iktidarla diyalektik bir ilişki içine hapsolmuştur. Ulus devlet, kapitalist modernitenin devletli bir biçiminden başka bir şey değildir.

Buna karşı "Demokratik Modernite" adı verilen alternatif uygarlık hattı ise öncelikle iktidar ilişkilerinden kopuşu önerir. Bu anlamda demokratik modernite bir anti-modernite değil; bunun ötesine vurgu yapan kurucu, alternatif bir modernitedir. Demokratik moderniteyi, tarihsel olarak devletli uygarlık çizgisine karşı hep var olmuş olan toplumcu, dayanışmacı ve

özgürlükçü damarların çağdaş ifadesi olarak formüle etmiştir. Bir başka ifadeyle bu hat; etik ve politik toplumu merkeze alan, çoğulculuğa, çokkültürlülüğe, kadın özgürlükçülüğe, ekolojik yaşama⁴³ ve demokratik toplum ilkelerine dayanan bir yaşam felsefesidir. Diğer bir deyişle demokratik modernite, ulus devleti ele geçirmeyi değil, güçlü bir toplumsal mücadele pratiği ile iktidar perspektifinin dışındaki bir yaşam paradigması olarak karşımıza çıkmaktadır. Öcalan, Demokratik Uygarlık Manifestosu adlı savunmasında Mezopotamya'dan bugüne uzanan tarihsel deneyimleri çözümleyerek bu paradigmayı yalnızca Kürt halkı için değil, Türkiye ve Ortadoğu için de enternasyonal bir perspektif ile barışçıl ve özgürlükçü bir çıkış yolu olarak sunmuştur.

B) ABDULLAH ÖCALAN'A GÖRE KÜRT MESELESİ

Kürt meselesi, Öcalan'ın düşünce sisteminde sıradan bir haklar sorunu değil, kapitalist modernitenin Ortadoğu'da ürettiği tarihsel ve siyasal bir sorun ve bozulmuş Türk-Kürt ilişkilerinin sonucu olarak görülmektedir. Ona göre sorun; Kürtlerin anavatanının tarihsel süreçte parçalanması ve inkârı, toplumsal gerçekliklerinin bölünerek kendileri olmaktan çıkarılmaları, siyasi iradelerinin bastırılması, şiddet politikalarıyla boyun eğmeye zorlanmaları, ekonomik ihtiyaçların öz kimlikten vazgeçmenin aracına dönüştürülmesi, dil ve kültür temelinde özgür gelişimlerinin yasaklanması ve bütün bunların sonucu olarak özgür yaşam imkanından yoksun bırakılmalarıdır.

Osmanlı dönemindeki görece özerk yaşam alanlarının yerini Cumhuriyet'le birlikte tekçi politikalar almış; inkâr, asimilasyon, tehcir ve tebdil uygulamaları Türk-Kürt tarihsel bağlarını zayıflatmıştır. Öcalan, Kürt meselesinin emperyal ve bölgesel güçlerce manipüle edilen uluslararası boyutuna⁴⁴ dikkat çekerek, bunu aynı zamanda bir kapitalizm sorunu olarak gördüğünü birçok kez belirtmiştir.

Öcalan, nihai çözümün silahlı mücadele ya da ayrı devlet kurma yoluyla gelmeyeceğini, çözümün demokratik toplum ve demokratik siyaset alanının açılmasına bağlı olduğunu vurgulamıştır. Ona göre PKK'nin güç ve taban bulması demokratik siyaset kanallarının kapalı olmasının sonucudur. "Eğer bu kanallar açık olsaydı, silahlı hareket bu denli geniş bir toplumsal destek kazanmayacaktı" demiştir.

Bu çerçevede Kürt meselesi hala Türkiye'nin demokratikleşme sorununun merkezinde olmayı sürdürmektedir. Öcalan'ın formülü, 27 Şubat'ta da vurgulandığı üzere eşitlik temelinde Demokratik Toplum ve buna eşlik edecek Demokratik Cumhuriyet'tir. Bu yaklaşımı, üniter yapıyı koruyarak "Ortak Vatan" felsefesi etrafında bütün halkların yaşamasını savunur. Özetle Kürt meselesi Öcalan için; devlete değil demokrasiye dayalı, ayrışmayı değil "gönüllü ve kararlı birlikteliği" hedefleyen bir Türkiye barış projesidir.

C) 1993'TEN BUGÜNE SİLAH BIRAKMA TARTIŞMALARI VE ATEŞKES ÇAĞRILARI

Abdullah Öcalan, 1990'lardan bugüne, çatışmaların⁴⁵ en şiddetli dönemlerinde bile barış ihtimalini hep gündemde tutmuştur. Stratejik hedefini "barış" olarak tanımlayarak tek taraflı ateşkesler, geri çekilmeler ve yol haritalarıyla sorunun siyasal çözümü için çok sayıda girişimde bulunmuştur.

İlk büyük adım, Turgut Özal'ın çözüm arayışları eşliğinde, 20 Mart 1993'te ilan edilen tek taraflı ateşkestir.⁴⁶ Bu dönemde demokratik adımlar beklenmiştir ancak, Özal'ın ölümü ve sonrasındaki çalkantılı atmosfer bu umudu rafa kaldırmıştır. Öcalan, daha sonra bu dönem için "tarihi bir çözüm fırsatının kaçırıldığını" vurgulamıştır.⁴⁷

1995 ve 1998'de ilan edilen ateşkesler⁴⁸, askeri operasyonlar ve Öcalan'a yönelik uluslararası komplo süreciyle karşılıksız kalmıştır. Öcalan'ın yakalanmasının ardından 1999'da ilan edilen ateşkes ve sınır dışına çekilme kararı ise en ağır bedellerin ödendiği süreçlerden biri olmuştur; çekilme sırasında yaklaşık 500 PKK'li yaşamını yitirmiş, gönderilen barış grupları tutuklanmıştır. Buna rağmen farklı dönemlerde ateşkesler ve çözüm çağrıları sürmüştür. Örneğin 2004'te "Demokratik ve Kalıcı Barışın Yol Haritası" açıklanmış; 2006 ateşkesi ise dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt tarafından açıkça reddedilmiştir.

2009'da AK Parti hükümetinin "Demokratik Açılım" süreciyle paralel olarak yeni bir ateşkes ilan edilmiştir. Öcalan, "Yol Haritası" adıyla bilinen kapsamlı çözüm planını sunmuştur.⁴⁹ Ancak KCK operasyonları ve siyasi tutuklamalar sürecin ilerlemesini engellemiştir.

En kapsamlı barış denemesi, 2013–2015 Çözüm Süreci olmuştur. Öcalan, 21 Mart 2013 Diyarbakır Newroz'unda⁵⁰ okunan mektubunda "Artık silahlar sussun, fikirler ve siyasetler konuşsun" diyerek PKK'ye sınır dışına çekilme ve mücadelenin siyaset zeminine taşınması çağrısı yapmıştır. Bunu "mücadelenin bitmesi değil, yeni bir mücadele biçiminin başlaması" olarak tanımlamıştır. Çatışmasızlık sağlanmış; İmralı'da hükümet ve HDP heyetleriyle yoğun müzakereler yürütülmüş, 2015 Dolmabahçe mutabakatı⁵¹ bu çerçevede açıklanmıştır. Fakat süreç 2015 sonrası çoklu nedenlerle dağılmış ve ağır çatışma yıllarına geri dönmüştür.

Bu tarihsel-siyasal akış boyunca geçen otuz yıllık sürede Öcalan'ın ana çizgisinin değişmediği açıktır. Şiddetin nihai çözüm olmadığı, kalıcı barışın diyalog, demokratik siyaset ve toplumsal uzlaşmayla sağlanabileceğine olan inanç korunmuştur. 9 Temmuz 2025 tarihli mesajında dile getirdiği "silahın değil, siyasetin ve toplumsal barışın gücüne inanıyorum" sözü, yıllardır savunulan bu stratejik yaklaşıma dairdir. Ona göre barış, taktik değil, tarihsel ve stratejik bir tercihtir.

D) ÖCALAN'IN STRATEJİK BARIŞ ANLAYIŞI

Tüm bu deneyimler sonucunda Öcalan, barışı yalnızca Türkiye'nin "iç barışı" olarak değil, Kürt meselesiyle doğrudan bağlantılı bölgesel bir proje olarak vurgulamış ve içeriklendirmiştir. Kürt meselesinin çözümü ile Ortadoğu'daki istikrarı birlikte düşünmüş; bu nedenle "stratejik barış"tan söz etmiştir. Bu anlamda stratejik barış, konjonktürel olmayan, tüm tarafların kazandığı, kalıcı ve demokratik bir kazan-kazan düzlemini ifade etmektedir. Sadece silahların susması değil, siyasi, hukuki ve toplumsal düzenlemelerle demokrasi temelli bir mutabakat kurulmasını betimler. Öcalan'ın stratejik barış anlayışı, Türkiye'nin bütünlüklü bir demokratik dönüşümünü ve Ortadoğu halklarının demokratikleşme yönündeki ortak mücadelesini içeren geniş bir çerçeveye sahiptir.

Bu çerçevede; Cumhuriyet'in ikinci yüzyılının ancak demokrasiyle taçlandığında gerçek ve öz mahiyetine kavuşacağını, demokratik uzlaşıdan başka yol olmadığını ekseriyetle vurgulamıştır.⁵² Türk-Kürt ilişkilerini hem Türkiye'nin gücü hem de Ortadoğu barışı için

belirleyici görmüş⁵³; devletin Kürtlerle barışmasının Türkiye'yi güçlendireceğini, çatışmanın ise zayıflatacağını ifade etmiştir. Dolayısıyla stratejik barış; içeride Türkiye'nin demokratikleşmesi, dışarıda ise Ortadoğu halklarının dayanışma içinde olduğu çok katmanlı ve bütüncül bir proje olarak tarif edilmiştir.⁵⁴

E) 1 EKİM 2024 VE SONRASI

1 Ekim 2024 tarihi, Türkiye siyasi tarihinde yeni bir dönüm noktası olarak kayda geçmiştir. TBMM açılışında MHP Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin DEM Parti sıralarına giderek tokalaşması ve ardından Sayın Abdullah Öcalan'ı da işaret eden grup konuşması, yıllar sonra ilk kez Kürt meselesinde diyalog ihtimalini ve Öcalan'ın yeniden siyasi bir aktör haline gelebileceği bir süreci gündeme taşımıştır. Bu gelişmelerle birlikte, 2015'ten sonra ilk kez Öcalan'ın çözümün merkezine döndüğü yeni bir safha başlamıştır.

24 Ekim'de yeğeni ve Şanlıurfa milletvekili Ömer Öcalan'la yapılan görüşme sonrası kamuoyuyla paylaşılan "Tecrit devam ediyor; koşullar oluştursa bu süreci çatışma ve şiddet zemininden hukuki ve siyasi zemine çekecek teorik ve pratik güce sahibim" mesajı, yeni dönemin rotasını özetleyen temel çerçeve haline gelmiştir.

27 Şubat 2025'te DEM Parti heyetinin İmralı ziyareti sonrasında kamuoyuna açıklanan "Barış ve Demokratik Toplum Çağrısı" ise bu çerçeveyi somut bir yol haritasına dönüştürmüştür. Öcalan bu metinde, Cumhuriyet'in ikinci yüzyılının ancak demokratik uzlaşıyla kurulabileceğini belirtmiş; PKK'ye silah bırakma ve kendini feshetme çağrısı yaparak "Bu çağrının tüm tarihsel sorumluluğunu üstleniyorum" vurgusunu yapmıştır.

Çağrının hemen ardından Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan "Yeni bir safhaya geçilmiştir" diyerek süreci teyit etmiştir.⁵⁶ 1 Mart 2025'te PKK'nin ateşkes ilan etmesi, 5-12 Mayıs 2025'te yapılan kongrede PKK yönetiminin kendini fesih kararı alması ve bunun 12 Mayıs'ta kamuoyuna açıklanması, 9 Temmuz 2025 tarihinde Sayın Öcalan'ın bu kararın pratikleşmesine dönük görüntülü çağrısı ve 11 Temmuz 2025 tarihinde Süleymaniye'de 30 kişilik bir grubun silahlarını yakarak imha etmesi⁵⁷ Öcalan'ın çağrısının pratikte ne denli belirleyici olduğunu göstermiştir. Devamında, 26 Ekim 2025 tarihinde Kürt hareketinin Türkiye sınırları içerisindeki silahlı unsurlarını sınır dışına çekme kararı almasıyla birlikte çatışmasızlık süreci daha da gelişmiştir. Öcalan'a göre silahların bırakılması, ancak demokratik siyaset ve hukuki güvencenin tanınmasıyla anlam kazanacaktır. Bu gelişmelerin kalıcı barışa evrilebilmesi, artık siyasal ve hukuki alanda atılacak kararlı adımlara bağlıdır.

Bu çerçevede TBMM'de kurulan Milli Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu hem sürece kurumsal zemin hazırlayan hem de yıllardır savunulan "Meclis merkezli çözüm" fikriyle örtüşen bir adım olmuştur. Bir başka ifadeyle Komisyon'un kurulması ve 5 Ağustos 2025 itibarıyla çalışmalarına başlaması, sürecin demokratik ve siyasal zeminini güçlendiren son derece önemli bir adımdır.⁵⁸

Bu sürecin en kritik ve tarihsel eşiklerinden biri ise Komisyonu temsilen 3 kişilik bir heyetin İmralı Cezaevi'nde sürecin baş muhatabı/aktörü olan Sayın Abdullah Öcalan'ı ziyaret etmesi olmuş; bu ziyaret, çözümün muhataplığına ilişkin siyasal gerçekliğin kabulü anlamına gelerek barış sürecinde yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. İmralı ziyaretinin ortaya koyduğu bu yeni

aşama, sürecin inkâr ve güvenlikçi paradigmalardan koparak siyaset ve demokratik çözüm zeminine taşınmasının en açık göstergelerinden biridir. Ziyaret, barış ve demokratik çözüm çalışmalarında, sürecin meşruiyetini güçlendiren yeni ve tarihsel bir aşamaya geçildiğini göstermesi bakımından da kritik bir önem taşımaktadır.

Öcalan, 1 Ekim sonrasını yalnızca silahsızlanma dönemi olarak değil, yeni bir toplumsal sözleşme fırsatı olarak da tarif etmektedir. Barışın “boşluk kaldırmayacağını”, PKK’nin silahla boşalttığı alanın mutlaka demokratik siyaset, bütüncül hukuk ve demokratik toplum inşasıyla doldurulması gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun için de demokratik entegrasyon yasalarını/ barış yasasını gerekli görmektedir. Bu anlamda; Türk-Kürt ilişkilerinin kardeşlik ruhu içinde, eşit ve gönüllü birlik temelinde yeniden düzenlenmesini; demokratik toplumun ise bu yeni ilişkinin zemini olmasını önermektedir. Öcalan’a göre devlet ile Kürt hareketi arasındaki barış, sadece iki tarafın değil, Türkiye’deki tüm halkların ve bölgenin demokratikleşmesinin de kapısını aralayacaktır.

Tüm bu gelişmeler, Öcalan’ın yaklaşık yarım asırdır savunduğu demokratik çözüm perspektifinin fiili politikaya dönüştüğünü ortaya koymuştur. Hem devlet hem Kürt hareketi, onun devreye girmediği bir formülün işlemeyeceğini tecrübe etmiştir.

Sonuç itibarıyla bu perspektif, kapitalist modernitenin krizlerine karşı demokratik modernitenin imkânlarını işaret etmekte; şiddeti tarihe gömerek yerine demokratik siyaseti ikame etmeyi amaçlamaktadır. Öcalan’ın ifadesiyle, demokratik toplumun inşasına odaklanıldığında hem özgürlüğe hem de barışa giden yol bulunabilecektir; bugün gelinen aşama, bu sözün gerçek bir sınavı niteliğini taşımaktadır.

Bu çerçevede Sayın Öcalan’ın Barış ve Demokratik Toplum öngörüsünün tarihsel bir rol olduğu düşünüldüğünde, bunun sadece devlet ile yürütülen müzakereci bir rol olmadığı açıktır. Sürecin gerçekten barış ve demokratik toplumun inşası yönünde hayata geçirilebilmesi için aynı zamanda Öcalan’ın özgür yaşam ve çalışma koşullarının oluşması gereklidir. Burada sorun, bireysel bir özgürlük meselesinin çok ötesindedir ve bu nedenle demokratik toplumun inşası için Öcalan’ın sürece aktif olarak katılımı elzemdir. Bir dönemin sonu ancak bir dönemin de eşiği olan yeni dönemin güzergahını birlikte tartışmaya ve inşaaya çağrı yapan Abdullah Öcalan’ın rolü, bu bakımdan ideolojik politik ve pratik politik mahiyete sahiptir.

Öcalan’ın Kürt halkı nezdinde de ayrıca önemi düşünüldüğünde Kürt halkının ve bir bütün olarak Türkiye’nin barış talebinin/ihtiyacının kurucu bir pratiğe dönüşmesi için aktif bir rol üstlenmesi gerektiği daha iyi anlaşılacaktır. Zira Kürt halkının varlık ve haysiyet kazanma tarihinin baş aktörü olduğu apaçık anlaşılan Abdullah Öcalan’ın rolü, Kürt halkının özgürleşme mücadelesi ile birlikte Türkiye’nin ve Ortadoğu’nun demokratikleşme mücadelesine de güç katacaktır.

BÖLÜM 3

ÇÖZÜMÜN HUKUKİ ALTYAPISI: BARİŞ YASASI VE DEMOKRATİK ENTEGRASYON

Barış ve Demokratik Toplum Sürecinin Hukuki Gereklilikleri:

Kürtlerin ve Eşit Yurttaş Görülmeyen, Ayrımcılığa Uğrayan Herkesin Bir Hukuku Olmalıdır

Kürt sorununun demokratik ve barışçıl çözümü için 27 Şubat 2025 tarihinde Sayın Abdullah Öcalan tarafından yapılan Barış ve Demokratik Toplum Çağrısı, bu tarihsel kırılma noktasında önemli bir siyasal eşik oluşturmuştur. Bu çağrı, yalnızca çatışmanın sona erdirilmesinin değil; aynı zamanda demokratik toplumun inşasına yönelik yeni bir siyasal ve hukuki sürecin önünü açmıştır. Bu çağrıya uygun olarak, kalıcı barış ve demokratik toplumun inşası için demokratik siyaset ve hukuk zemininde kapsamlı bir dönüşüme yönelik hazırlıkların yapılması ve bu hazırlıkların gecikmeksizin hayata geçirilmesi tarihsel bir zorunluluk haline gelmiştir.

Bilindiği gibi demokrasi, çoğulculuk, açıklık ve katılımcılık ilkeleriyle birlikte anlam kazanan bir yönetim ve yaşam biçimidir. Demokratik toplum ise bu ilkelerin yalnızca siyasal temsil alanında değil, toplumsal yaşamın bütününde egemen kılınmasını gerektirir. Bu nedenle raporumuzda önerilen hukuki düzenlemeler, yalnızca teknik yasal değişiklikler değil; aynı zamanda demokratik toplumun kurucu hukukunun inşasına yönelik adımlar olarak ele alınmaktadır.

Bununla birlikte, çatışma-çözüm sürecinin nihai olarak yeni ve demokratik bir anayasa ile tamamlanacağı kuşkusuzdur. Ancak içinde bulunulan aşamada, barışın sağlanarak demokratik geçişin önünü açacak yasal düzenlemelerin yapılması acil bir ihtiyaçtır.

Komisyon'un temel görevlerinden biri, barış sürecinin hukuki altyapısını oluşturacak yasa tavsiyelerini yapmak ve çözüm sürecini kalıcılaştıracak düzenlemeleri TBMM gündemine önermektir.

Sayın Abdullah Öcalan'ın 27 Şubat 2025 tarihli çağrısı sonrasında ortaya çıkan yeni dönem, yalnızca silahlı çatışmanın sona erdirilmesini değil, aynı zamanda fesih sonrası hedeflenen yeni dönem için demokratik toplumun inşasını da gündeme getirmiştir. Bu inşa, ulus devlet merkezli güvenlik siyasetinin yerine; demokratik ulus, demokratik siyaset ve demokratik hukuk temelli bir toplumsal düzenin geliştirilmesini hedeflemektedir.

Bu yönüyle demokratik toplumu, demokratik siyaseti ve demokratik hukuku birlikte ve zorunlu olarak gerektiren bütünlüklü bir dönüşüm perspektifidir. Bu bağlamda demokratik siyaset bir tercih değil, tarihsel bir stratejidir ve vazgeçilmezdir. Demokratik toplumun kurucu zeminini oluşturan bu strateji, yasal düzenlemeler kapsamındaki tüm hukuki metinlerde açık bir karşılık bulmalıdır. Diğer bir deyişle; demokratik siyasetin hayata geçirilmesini mümkün kılacak temel araç hukuktur. Bu nedenle demokratik siyasetin başarısı, doğrudan doğruya zamanında ve kapsamlı biçimde hayata geçirilecek hukuki reformlara bağlı olacaktır. Antidemokratik yasa ve uygulamaların müzakere yoluyla kaldırılması, hukuk alanındaki reformların makul bir süre içerisinde gerçekleştirilmesi barışın kalıcılığı açısından hayati önemdedir.

Bu çerçeveden hareketle; bütüncül hukuk yaklaşımı belirleyici bir önem taşımaktadır. Bütüncül hukuk, kimlik ve kültür haklarının anayasal ve yasal güvenceye kavuşturulması suretiyle

demokratik siyasetin maddi zeminini oluşturur. Hukuki güvence olmaksızın toplumsal varlıktan ve demokratik siyasal mücadeleden söz edilemeyeceği açıktır. Demokratik siyaset ancak hukuk tarafından güvence altına alındığında kalıcı ve işlevsel hale gelebilecektir.

Hukuk yalnızca hakların tanımlandığı bir alan değil, aynı zamanda demokratik varlığın korunmasına dönük bir işleve de sahiptir. Hukuki altyapı ne kadar güçlü olursa, kimlik ve kültürlerin hukuki güvenceye kavuşturulma düzeyi ne kadar artarsa, inkâr ve tasfiye politikalarının hareket alanı da aynı ölçüde daralacaktır. Bu nedenle bütüncül hukuk yaklaşımı hem varlık güvencesi hem de demokratik siyaset alanının korunması bakımından stratejik bir öneme sahiptir.

Bu bağlamda, zm süreci yalnızca bir güvenlik ve çatışmasızlık başlığı olarak değil; aynı zamanda barış sürecinin ve demokratik toplumun hukuksal inşası olarak ele alınmalıdır. Zira hukuki olan aynı zamanda etik ve siyasal bir mahiyet taşıtmaktadır; hukuk, yalnızca teknik bir düzenleme alanı değil, toplumsal meşruiyetin ve siyasal dönüşümün asli taşıyıcısıdır.

Hukuk devleti ilkesinin tesis edilmediği bir ülkede gerçek anlamda bir demokrasiden söz edilemeyeceği açıktır. Bu çerçevede iki temel yasal düzenleme alanı öne çıkmaktadır: Demokratik Entegrasyon Yasaları ve zgrlk Yasaları. Demokratik Entegrasyon ve zgrlk Yasalarına ilişkin ihtiyaç, sürecin temel dayanak noktalarından biri hâline gelmiştir.

Bu amaçla ceza mevzuatının bütünlüklü biçimde gözden geçirilmesi, gerekiyorsa özel nitelikli bir barış yasaının çıkarılması gerekmektedir. Bununla birlikte infaz hukukunda eşitlik ve insanilik ilkeleri esas alınmalı; kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkını ilgilendiren ceza ve usul yasalarında kapsamlı değişiklikler yapılmalıdır. Demokratik entegrasyon aynı zamanda bireylerin demokratik siyasal hayata aktif katılımını güvence altına alacak düzenlemeleri de içermelidir.

Demokratik entegrasyonun yalnızca hukuki bir düzenleme olarak değil, toplumsal bir sürec olarak tamamlanabilmesi için barış kültürünün inşa edilmesi, barışın toplumsallaşması ve uzun soluklu bir barış eğitiminin müfredatın parçası haline getirilmesi gerekmektedir. Bunun yanında, geçiş dönemi adaleti bağlamında hakikat ve adalet mekanizmalarının kurulması; geçmişle yüzleşme, mağduriyetlerin tanınması ve onarılması, kalıcı barışın vazgeçilmez bileşenleri arasındadır.

zgrlk Yasaları ise başta Kürtler olmak üzere tüm kimlik ve inanç topluluklarının kendilerini eşit yurttaşlar olarak görebilecekleri bir hukuk zeminini oluşturmayı hedeflemektedir. zgrlk Yasaları kapsamında dil ve kültür alanında özgürlüklerin hukuk zemininde güvence altına alınması, yerel yönetim mevzuatının demokratikleştirilerek yerel demokrasi ilkeleri temelinde yeniden düzenlenmesi, demokratik siyasetin nnn açılması için örgütlenme ve siyasal katılım özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılması, başta Dernekler Kanunu olmak üzere Siyasi Partiler ve Seçim Yasalarının gözden geçirilmesi, OHAL/KHK mağduriyetlerinin giderilmesi ve kamu yönetimine katılımın önündeki yasal engellerin ve ayrımcı uygulamaların sonlandırılması hedeflenmelidir. İfade zgrlğ ve onunla bağlantılı tüm temel hakların güvence altına alınması, özgürlük hukukunun olmazsa olmaz koşuludur.

Demokratik entegrasyon ve özgürlük ortamının kalıcı biçimde tesis edilebilmesi, aynı zamanda ekonomik ve sosyal adalet alanında atılacak yapısal adımlara da bağlıdır. Sosyal devletin güçlendirilmesi, bölgesel eşitsizliklerin azaltılması, yoksullukla mücadele ve güvenceli istihdam politikaları, barışın toplumsal zeminini güçlendirecek temel unsurlar arasındadır.

Çoğulculuğu, katılımcılığı ve açıklığı içeren bir yapıya sahip olan Demokratik Cumhuriyet'in ve demokratik toplumun inşası ile Kürt sorununun nihai çözümünün, yeni bir toplumsal sözleşmeyi zorunlu kıldığına bilincindeyiz. Hakikat ve adalet temelinde yürütülecek gerçek bir geçmişle yüzleşme süreci de yine kalıcı barışın vazgeçilmez koşullarından biridir. Demokratik çözüm ancak bu bütünlüklü hukuki ve siyasal dönüşümle kalıcı hale gelebilecektir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, mevcut Anayasa'nın başlangıç bölümünde ifadesini bulan ve bütün anayasal sisteme yön veren bir resmî ideolojik çerçeveye sahiptir. Bu çerçeve, Türk etnisitesi dışındaki etnik kimlikleri görünmez kılmaktadır. Bu durum, Türkiye'de yapısal ve süreklileşmiş bir insan hakları ve demokrasi sorununa yol açmıştır. Bu sorunun çözümü, başta Kürt meselesinin demokratik ve barışçıl çözümü olmak üzere, Alevilerin ve diğer inanç topluluklarının eşit yurttaşlık taleplerinin tanınmasından ve güvence altına alınmasından geçmektedir.

Anayasa'nın başlangıç hükümleri ile Anayasa'nın temel hak ve özgürlüklere ilişkin hükümleri ve Anayasa'nın 90. Maddesi uyarınca iç hukukun parçası haline gelmiş olan uluslararası insan hakları sözleşmeleri arasında açık çelişkiler bulunmaktadır. Bu çelişkiler, özellikle Kürtlerin anayasal düzlemde tanınmamasının ve buna bağlı hak ihlallerinin artık sürdürülemez bir noktaya geldiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Kürt meselesinin inkâr ve güvenlik eksenli yaklaşımlarla yönetilmesi hem bireysel hem de kolektif düzeyde ağır hak ihlallerine neden olmuş, ikili hukuk düzeni yaratarak hukuk devleti ilkesini zayıflatmış ve demokratik siyaset alanını daraltmıştır.

Bu aşamada ise Komisyon'un görevinin, sürece dair toplumsal mutabakatın sağlanmasına ve gerekli yasal düzenlemelerin belirginleşmesine katkı sunmakla sınırlı olduğunun ise ayırdındayız.

Aşağıda sunulan yasa ve değişiklik tekliflerinin gerekçeleri, geçmiş ve mevcut çözüm süreçlerinde dinlenen kişi, kurum ve toplum kesimlerinin görüşleri ve partimizin hukukçularla yaptığı toplantıların, akademisyenlerle gerçekleştirdiği atölye çalışmalarının ve ilgili komisyon ve kurullarının katkı ve değerlendirmelerinin ışığında hazırlanmıştır. Tüm bu çalışmalar, sürecin hukuki altyapısının demokratik meşruiyet temelinde inşa edilmesini amaçlamaktadır.

A) ÇATIŞMANIN SONA ERDİRİLMESİ, BARIŞ YASASI VE DEMOKRATİK ENTEGRASYON

Demokratik Entegrasyon Yasası; diğer adıyla Geçiş Dönemi Yasası, özü itibarıyla bir Barış Yasası'dır. Bu yasa, kendini feshederek silah bırakan örgütün mensupları ile bu örgüt(ler) nedeniyle soruşturma ve kovuşturma geçirenlerin durumunu düzenleyen, aynı zamanda bu çerçevede ceza mevzuatının gözden geçirilmesini öngören özel bir kanuni çerçeve niteliği taşımaktadır. Mevcut sürecin pratik olarak ilerleyebilmesi, çatışmasızlığın kalıcılaşması ve barışın kurumsallaşması bakımından en temel gereksinimlerden biridir.

Bu yasa, silahlı mücadele stratejisinin sonlandırılması kararının pratikleşmesini, silah bırakanların (kendisini fesheden örgütün üyeleri ve bu örgütle ilişkili oldukları gerekçesi ile ceza alanların) toplumsal ve siyasal yaşama katılımını ve sorunun bütünüyle hukuki ve siyasi zemine çekilmesini amaçlamaktadır. Başka bir ifadeyle, kendisini fesheden örgütün üyelerinin toplumsal entegrasyonlarının usul ve esaslarını düzenlemek üzere çıkarılmış bir "Barış Yasası" olarak kurgulanmalıdır.

Yasanın amacı; uzun yıllardır devam eden çatışmanın toplumda yarattığı maddi ve manevi tahribatı sonlandırmak, kalıcı barışı tesis etmek, toplumsal uzlaşmayı güçlendirmek ve demokratik entegrasyonu güvenceye almaktır. Bu doğrultuda yasa, başta silahlı kişilerin, siyasi nedenlerle yurtdışında sürgünde yaşamak zorunda bırakılmış ya da Kürt sorunundaki çözümsüzlük sebebiyle cezaevine girmiş olanlar ile bu nedenle soruşturma, kovuşturma ve hükümleri olan kişilerin onurlu bir zeminde yeniden toplumsal hayata ve siyasal süreçlere katılabilmelerini güvence altına almalıdır.

Kanun metninde;

- Amacın,
- Kapsamın,
- Yetki ve görev alanlarının,
- Hak ve güvencelerin,
- Çatışmanın sonlandırılması ve toplumsal entegrasyon kapsamında örgüt üye ve yöneticileri ile destekleyenlerin cezai, hukuki, mali ve idari durumlarına ilişkin hükümlerin ayrıntılı biçimde düzenlenmesi gerekmektedir.

Bu çerçevede yasa, hem çatışmanın sonlandırılmasının normatif temelini oluşturmalı hem de demokratik entegrasyonun somut mekanizmalarını tanımlamalıdır. Barış Yasası iki temel ilke üzerine inşa edilmelidir:

Belirli bir amaca özgülünmüş olma ilkesi: Yasa, çatışmanın sona erdirilmesi ve barışın tesis edilmesi amacına sıkı sıkıya bağlı, bu amaca ulaşmaya elverişli, kapsayıcı ve olası komplikasyonlara karşı öngörülü hükümler içermelidir. Böylece yasa, barış iradesini güçlendiren ve süreci aksatacak boşlukları en aza indiren bir nitelik kazanacaktır.

Bütüncül olma ilkesi: Yasa, çatışma sürecinin tarafı hâline getirilmiş tüm kesimleri kapsamalı; “suç işleyen-işlemeyen” gibi öznel ve ayrıştırıcı kategorilere dayanarak yeni dışlama alanları yaratmamalıdır. Büyük barış vizyonu, bu tür ayrımlarla bağdaşmamaktadır. Örgütün kendisini feshettiği ve silahların bırakıldığı bir aşamada, sürecin yasal ve toplumsal zeminini oluşturmak, demokratik bir hukuk devletinin sorumluluğu olarak görülmelidir.

Bu nedenle yasa, barış iradesi gösteren herkes için onurlu bir çıkış yolu tarif eden; yalnızca hukuki değil, aynı zamanda etik ve siyasal bir yükümlülüğün ifadesi olarak da kurgulanmalıdır. Demokratik Entegrasyon Yasası, bu anlamda, silah bırakan örgüt mensuplarının hukuki durumlarını, toplumsal yaşama yeniden katılım süreçlerini ve demokratik siyasal hayata dahil olma kanallarını açık ve öngörülebilir biçimde düzenleyen bir çerçeve yasa niteliği taşımalıdır.

Silah bırakan örgüt mensuplarının kamusal alana entegrasyonu amacıyla; talepleri hâlinde sağlık hizmetlerinden yararlanmaları, istihdama katılımlarının sağlanması, sosyal güvenlik haklarının teminat altına alınması, seyahat ve ifade özgürlükleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, kimliklerinin kamusal alanda ifşa edilmemesi ve toplum içinde hedef hâline getirilmemeleri gibi hususlarda gerekli tüm koruyucu tedbirler alınmalıdır. Bu tedbirlerin, yasal düzenlemelere uygun biçimde çıkarılacak kararlar ve düzenleyici işlemler yoluyla etkin biçimde hayata geçirilmesi sağlanmalıdır.

Yasanın kapsamı, barış sürecinde rol alan medya, sivil toplum, siyaset ve diplomasi aktörlerinin de yasal güvence altına alınmasını içermelidir. Bu bağlamda, barış sürecine katkı sunan tüm kişi ve kurumların faaliyetleri, sonradan cezalandırma konusu yapılamayacak şekilde korunmalıdır.

Hedeflenen tarihsel sonuca ulaşılabilmesi için örgüt yöneticiliği, örgüt üyeliği, örgüt propagandası gibi ceza hukuku başlıkları yeniden ele alınmalı; idare hukuku bağlamında “örgüte irtibat ve/veya iltisak” gerekçesiyle kamu görevinden çıkarılanların durumları da bu çerçevede düzenlenmelidir. Kendini fesheden örgütle irtibat ve/veya iltisak iddiası nedeniyle kamu görevinden uzaklaştırılanların, kalıcı barış ve demokratik entegrasyon hedefi doğrultusunda, gerekli yasal koşullar sağlanarak tüm haklarıyla birlikte görevlerine iadesinin önü açılmalıdır.

Böyle bir çerçeve kanunla barış sürecinin amacı, kapsamı, ilkeleri ve tarafları açık biçimde tanımlanacak; müteakip tüm mevzuat değişikliklerine referans oluşturacak normatif bir temel yaratılacaktır. Barış Yasası, bu haliyle, büyük barışın yasal omurgası olacaktır.

Sonuç olarak; bugüne kadar eline silah almış, cezaevine girmiş veya yurtdışına gitmek zorunda kalmış kişilerin Türkiye’deki siyasal ve toplumsal hayata adil, güvenli ve onurlu bir biçimde katılımı için gerekli tüm mekanizmalar bu Barış Yasası ile kurulmalıdır. Toplumun tüm kesimlerinin sürece dahil edilmesi, hiçbir kesimin dışlanmaması ve geçmişte açılan yaraların sarılması, bu ilk entegrasyon adımlarının nihai hedefi olarak görülmelidir. Barış Yasası, çatışmanın sona erdirilmesini, barışın kurumsallaşmasını ve demokratik toplumun yeniden inşasını eşzamanlı olarak hedefleyen temel geçiş yasasıdır.

B) UMUT HAKKI / UMUT İLKESİ

Barış sürecinin geldiği aşamada, çözümün kalıcı, kapsamlı ve sürdürülebilir olabilmesi için sürecin baş aktör ve muhataplarının rollerinin, doğru ve gerçekçi biçimde tanımlanması zorunludur. Bu çerçevede Sayın Abdullah Öcalan’ın barış sürecindeki konumu ve hukuki statüsü özel bir önem arz etmektedir. Sayın Öcalan, 2013–2015 çözüm süreci dâhil olmak üzere geçmiş barış girişimlerinde belirleyici roller üstlenmiş; bugün geline aşamada ise 27 Şubat tarihinde yaptığı Barış ve Demokratik Toplum Çağrısı ile süreci yeni bir evreye taşımıştır. Bu çağrının ardından PKK’nin kendini feshetme ve silah bırakma yönünde attığı adımlar, Sayın Öcalan’ın çözüm iradesinin sürecin seyrinde oynadığı kritik rolü bir kez daha ortaya koymuştur. Bu nedenle Sayın Öcalan’ın sürece ilişkin konumu, sıradan bir tutuklu statüsü içinde ele alınamaz; kendisi milyonlarca yurttaş nezdinde siyasi bir özne ve barışın kilit aktörlerinden biridir.

Sayın Öcalan’ın siyasi konumunun yanı sıra, yıllardır ağır biçimde ihlal edilen hukuki hakları bulunduğu ve bu ihlallerin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarına rağmen devam ettiği de unutulmamalıdır. Bu bağlamda denilebilir ki, Sayın Öcalan’a yönelik hukuki yaklaşım, aynı zamanda Kürt halkına yönelik hukuki yaklaşımı da yansıtmaktadır. Abdullah Öcalan’ın hukuki ve siyasi haklarının tanınması, Kürt halkının haklarının bütüncül hukuk içinde tanınmasının da önemli bir eşiğini oluşturacaktır.

Umut hakkı, ömür boyu hapis cezası alan mahpusların cezalarının belirli bir süreden sonra gözden geçirilmesini ve yeniden serbest kalma ihtimaline erişmelerini güvence altına alan evrensel bir hukuk ilkesidir. Bu hak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarıyla şekillenmiş olup, her ülkenin kendi siyasal ve tarihsel koşulları çerçevesinde uygulanmaktadır.

AIHM, 18 Mart 2014 tarihinde Sayın Abdullah Öcalan'a ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası verilmesini ve bu cezanın şartlı salıverilme imkânı olmaksızın uygulanmasını, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 3. Maddesi'nde düzenlenen işkence ve kötü muamele yasağına aykırı bulmuştur. "Öcalan-2" olarak bilinen bu karar sonrası Mahkeme, Türkiye'den gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasını talep etmiş; benzer yönde Hayati Kaytan, Emin Gurban ve Civan Boltan hakkında da ihlal kararları vermiştir.

AIHM kararlarının uygulanmasını denetleyen Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 2015 yılında ilk kez bu konuda "ihlal" sürecini işleterek ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası rejiminin umut hakkını doğuracak şekilde yasal düzenlemeler ve uygulama değişikliklerinin sağlanması için Türkiye'ye dair denetim süreci başlatmıştı. Buna rağmen uzun süre somut bir adım atılmamış, kararlar Bakanlar Komitesi'nin toplantı gündemine alınmamıştır. Sayın Öcalan'ın ve diğer mahpusların avukatlarının ve sivil toplum örgütlerinin, "acil" gündeme alınması talebiyle yaptıkları başvurular sonucunda konu 2021 yılında yeniden Bakanlar Komitesi gündemine alınmıştır. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, AIHM'in 'umut hakkı' kararı ile ilgili Türkiye'den ne tür adımlar atıldığı konusunda bilgi istemiş ve özel önlemlerin yanı sıra genel önlemler alınması konusunda tavsiyelerde bulunmuştur⁵⁹. Ancak bu süreçte de Türkiye tarafında tatmin edici bir ilerleme kaydedilmemiştir.

Son olarak, 31 Temmuz 2024 tarihinde yapılan başvuruların ardından AIHM'in Abdullah Öcalan'a ilişkin ihlal kararı yeniden Bakanlar Komitesi'nin gündemine taşınmış ve 17-19 Eylül 2024 tarihleri arasında gerçekleşen toplantıda görüşülmüştür. "İhlal" kararını görüşen Komite, 19 Eylül 2024'te kararını açıklamıştır.⁶⁰ "Gurban Grubu/Türkiye" kararında Komite, Türkiye'nin gerekli yasal ve kurumsal önlemleri gecikmeksizin almasını istemiş; aksi hâlde Eylül 2025 toplantısında ara karar alınacağı uyarısında bulunmuştur. Bu kararlar, büyük ölçüde 2021 tarihli tavsiye kararlarıyla paralellik taşımaktadır.

Son bir yıllık süreçte, çok sayıda ulusal ve uluslararası hak örgütü ile sivil toplum kuruluşu tarafından Bakanlar Komitesi'ne başvurular yapılmıştır. Son olarak Bakanlar Komitesi'nin 17 Eylül 2025 tarihli toplantı kararları kapsamında⁶¹:

1. Türkiye'nin AIHM kararlarının gereğini yerine getirmediği, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasında 25 yılı dolduran mahpuslarla ilgili bir değerlendirme mekanizması oluşturulmadığı belirtilmiş ve bu durum nedeniyle "derin üzüntü" ifade edilmiştir.
2. Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan İnsan Hakları Eylem Planı'nda umut hakkına yer verilmesi, TBMM'de kurulan Milli Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu'ndan bu konuda da faydalanılması ve milletvekilleri tarafından verilen kanun tekliflerinin gündeme alınarak kabul edilmesi tavsiye edilmiştir.
3. Umut hakkına ek olarak, tecrit benzeri uygulamaların sonlandırılması dâhil olmak üzere başka genel önlemlerin de alınması gerektiği vurgulanmıştır.
4. Diğer üye devletlerin uygulama deneyimlerinden yararlanılması gerektiği ifade edilmiştir.
5. Türkiye'ye tanınan 1 yıllık süre 9 aya indirilerek gerekli düzenlemelerin 2026 yılı Haziran ayı sonuna kadar yapılması istenmiştir.

AİHM ve Bakanlar Komitesi kararlarının yerine getirilmesi için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin anayasal yetkisi ve sorumluluğundadır. TBMM Milli Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu'nun hazırlayacağı rapor kapsamında umut hakkının hayata geçirilmesi dâhil olmak üzere Demokratik Entegrasyon Yasaları'nın ele alınması ve bu konuda oluşturulacak yasa tekliflerinin ilgili ihtisas komisyonlarına sunulması gerekmektedir.

Umut hakkının yaşama geçirilmesi için başta 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'un 25. Maddesi, 107/2-16. Fıkraları, 110/9. Fıkrası ve Geçici 2. Maddesi ile 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nun 17/4. Fıkrasının yürürlükten kaldırılması; Türk Ceza Kanunu'nda gerekli değişikliklerin yapılması zorunludur. Umut ilkesinin hayata geçirilmesi sürecinde, siyasi iktidarın bireysel önlem kapsamında AİHM ve Bakanlar Komitesi kararlarına uygun olarak Sayın Abdullah Öcalan'ın özgürlük, güvenlik ve sağlık haklarını güvence altına alacak etkili siyasi ve hukuki araçlara sahip olduğunu özellikle belirtmek isteriz.

C) DEMOKRASİYE / DEMOKRATİK TOPLUMA GEÇİŞ DÜZENLEMELERİ

1. Güvenlikçi İdari Pratiklerin ve Ayrımcı Uygulamaların Sonlandırılması

a) Barış ve Demokratik Toplum Sürecinin sağlıklı ilerleyebilmesi için, öncelikle ayrımcı ve ötekileştirici söylem ve dilden vazgeçilmesi zorunludur. Bu bağlamda, süreci tanımlamak için kullanılan “Terörsüz Türkiye Süreci” gibi güvenlik merkezli ifadeler yerine, barışı ve çözümü esas alan bir dil benimsenmelidir. Sürecin ruhuna uygun olarak TBMM bünyesinde kurulan “Milli Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu” isminin ve yaklaşımının esas alınması tercih edilebilir. “Terör” merkezli söylemin bu aşamadan sonra sürece zarar veren bir nitelik kazandığı gözetilerek terk edilmesi gerekmektedir.

b) Barış ve Demokratik Toplum Sürecinin baş aktörü ve muhatabı olan ve İmralı Ada Hapishanesi'nde tutulan Sayın Abdullah Öcalan'ın yasal hakları eksiksiz biçimde kullanılmalı; tecrit anlamına gelen tüm idari uygulamalara son verilmelidir. TBMM Milli Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu heyetinin 24 Kasım 2025 tarihinde İmralı'da Sayın Öcalan ile gerçekleştirdiği görüşme, sürecin önemli bir tarihsel aşamayı daha geride bıraktığını göstermektedir. Sayın Öcalan, sürecin gereklilikleri ve barışın toplumsallaşması açısından dilediği heyetlerle, kişilerle ve basın mensuplarıyla görüşebilmelidir. Bu aşamada ve umut ilkesi hayata geçirilinceye kadar özgür çalışma, erişim, barınma ve iletişim koşullarının sağlanması gereklidir.

c) Vatandaşların sürece güven duymasını sağlamak ve toplumsal katılımı güçlendirmek amacıyla, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı üzerindeki idari engeller kaldırılmalı; keyfi yasaklama ve müdahalelere son verilmelidir. Aynı şekilde ifade özgürlüğü güvence altına alınmalı; düşünce ve görüş açıklamalarının adli soruşturma tehdidi altına sokulmasına yol açan “sanal devriye” gibi uygulamalar sona erdirilmelidir.

d) Barış ve Demokratik Toplum Çağrısı sonrasında yaşanan gelişmeler ve çatışmasızlık ortamı dikkate alındığında, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı kentlerde zırhlı araçlarla yapılan devriye uygulamalarına derhal son verilmelidir. Zırhlı araçların neden olduğu kazalarda, özellikle çocukların yaşamını yitirdiği acı deneyimler hafızalardadır⁶². Bu tür uygulamalar, barış sürecinin ruhuyla bağdaşmamaktadır.

- e)** Kalıcı çatışmasızlık dönemine girilmesiyle birlikte, Türkiye genelinde kara mayınlarının temizlenmesine yönelik acil bir eylem planı hazırlanmalı ve uygulamaya konulmalıdır. Kara mayınlarının yanı sıra, geçmiş operasyonlardan kalan patlayıcılar ile arazide bırakılmış mühimmat da ciddi bir can güvenliği tehdidi oluşturmaktadır. Türkiye'nin 2003 yılında taraf olduğu ve 1 Mart 2004'te yürürlüğe giren Ottawa Sözleşmesi kapsamındaki yükümlülükleri doğrultusunda, 2024 yılında sona eren mayın temizleme erteleme süresi dikkate alınarak derhal somut adımlar atılmalıdır⁶³.
- f)** Koşullu salıverme tarihleri gelen hükümlüler hakkında cezaevi idare ve gözlem kurulları tarafından yapılan "iyi hâl" değerlendirmeleri; objektif, gerekçeli, pişmanlık dayatmayan ve keyfî uygulamalara kapı aralamayan bir yaklaşımla yürütülmeli, gerektiği takdirde yönetmelik değişikliğine gidilmelidir. İnfazın fiilen uzatılmasına yol açan "infaz yakma" uygulamalarına son verilmesi gerekmektedir.
- g)** Çatışma döneminde atanmış olan vali, kaymakam, emniyet müdürü, jandarma komutanı gibi kamu yöneticileri ile güvenlik bürokrasisi personeli, barış sürecinin gereklerine uygun olarak gözden geçirilmeli; barış iklimine aykırı tutum ve uygulamalara son verilmelidir. Aynı şekilde, özellikle siyasi mahpusların tutulduğu cezaevlerinde görev yapan cezaevi müdürleri de denetlenmeli; keyfi uygulamalar ve mahpuslar üzerindeki baskılar ortadan kaldırılmalıdır.
- h)** Kendini fesheden PKK'ye mensup grupların geri çekilmesi ve çatışmasızlık ortamının kalıcılığıyla birlikte, bölgeye çatışmalı dönem için sevk edilen özel harekât birlikleri, operasyon timleri ve batıdan gönderilen askeri birliklerin geri çekilmesi sağlanmalı; günlük yaşamın normalleşmesi temin edilmelidir.
- ı)** Kürtlerin yoğunluklu yaşadığı bölge kentlerinde yol kontrolü ve kimlik sorgulaması amacıyla kurulan karakol ve kontrol noktaları kaldırılmalı; kimlik kontrolü uygulamaları ülkenin batısındaki standart seviyeye indirilmelidir.
- i)** Askerî güvenlik bölgesi ilan edilen alanlar bu statüden çıkarılmalı; yayla ve mera yasaklarına son verilmelidir.
- j)** Çatışmalı dönem gerekçesiyle yapılması planlanan yeni karakol inşaatlarından vazgeçilmeli; inşaatı süren ve mevcut karakolların güvenlik işlevi sonlandırılarak tarım ve hayvancılık başta olmak üzere kamusal üretim ve yaşam alanları olarak değerlendirilmesi sağlanmalı ve bu yapılar ilgili yerel yönetimlere devredilmelidir.
- k)** Belediyelerin Kürtçe dilinde hizmet vermesi ve Kürtçe'yi hizmetlerinde kullanması önündeki engeller kaldırılmalı, özellikle şehir içinde yaya haklarıyla ilgili trafik işaretleri Kürtçe yapılabilmelidir.
- l)** Son olarak, Türkiye-Suriye sınır hattında, Suriye'nin kuzeydoğusunda yer alan sınır kapılarının açılması; ticaretin ve insan geçişlerinin sağlanması yönünde gerekli diplomatik ve idari adımlar atılarak bölgesel normalleşmeye katkı sunulması gerekmektedir.

2. Kayyım Rejiminin Sonlandırılması ve Seçilmişlerin Yetkilerinin İadesi

Kürt halkının seçme ve seçilme hakkını kullanarak yerel yöneticilerini belirlemesine rağmen,

2016 yılından bu yana OHAL KHK rejimine dayanılarak seçilmiş belediye eş başkanlarının ve yerel yöneticilerin görevden alınması ve yerlerine kayyım atanması, yerel demokrasiye vurulmuş ağır bir darbe olarak değerlendirilmektedir. Barış ve Demokratik Toplum Sürecinin geldiği aşama itibarıyla kayyım uygulamalarına son verilmesi demokratikleşmenin zorunlu bir gereğidir.

Türkiye’de 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra 1987 yılına kadar sıkıyönetim uygulanmış; bu dönemde tüm yönetim askeri vesayet altında yürütülmüştür. Sıkıyönetimin sona ermesinin ardından 1987-2002 Kasım dönemini kapsayan Olağanüstü Hal (OHAL) süreci başlamış; bu kapsamda 1986 ve 1987 yıllarında çıkarılan yetki kanunlarına dayanılarak 12 Ağustos 1987 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 335 sayılı KHK ile 1530 sayılı Belediye Kanunu ve 3030 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu’nun bazı maddelerinde değişiklik yapılmış, kayyım görevlendirmesi bu KHK’nın 5. Maddesiyle düzenlenmiştir.

Dönemin ana muhalefet partisi SHP’nin açtığı iptal davası sonucunda Anayasa Mahkemesi, 08.02.1989 tarihli ve 1988/38 E, 1989/7 K sayılı kararıyla 335 sayılı KHK’yı tümünden iptal etmiş; iptal gerekçesinde, KHK ile öngörülen müdahalenin yerel yönetimlerin demokratik varlığı ve özerk yapısıyla bağdaşmadığını, ayrıca yetki kanununun dışına çıkıldığını vurgulamıştır.⁶⁴

15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında, 20 Temmuz 2016-19 Temmuz 2018 tarihleri arasındaki OHAL döneminde 1 Eylül 2016’da çıkarılan 674 sayılı KHK’nın 38. Maddesiyle 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 45. Maddesine ek fıkra getirilerek kayyım atamalarının önü yeniden açılmıştır. 674 sayılı KHK, 10 Kasım 2016 tarihinde 6758 sayılı Kanun olarak TBMM’de yasalaşmış ve kayyım düzenlemesi kanunlaştırılmıştır.

4 Eylül 2016 tarihli 674 sayılı KHK ile, 11 Eylül 2016’dan itibaren Demokratik Bölgeler Partisi’ne üye 3’ü büyükşehir (Diyarbakır, Mardin, Van) olmak üzere 10 il, 72 ilçe ve 12 beldede toplam 94 belediyeye kayyım atanmış; bu süreçte 93 belediye eş başkanı tutuklanmıştır. Görevden alınan Diyarbakır Büyükşehir Belediye Eş Başkanı Gültan Kışanak yaklaşık dokuz yıl tutuklu kalmış, Van Büyükşehir Belediye Eş Başkanı Bekir Kaya ise hâlen tutukludur.⁶⁵

Mart 2019 yerel seçimlerinde HDP, 3’ü büyükşehir olmak üzere 8 il, 45 ilçe ve 12 beldede toplam 65 belediye kazanmıştır. Seçilmiş yönetimlerin göreve başlamasından yaklaşık bir yıl sonra 47 belediyeye yeniden kayyım atanmış, 18 belediye eş başkanı tutuklanmıştır.⁶⁶

Mart 2024 yerel seçimlerinden sonra da kayyım atama uygulamaları sürdürülmüş; İçişleri Bakanlığı kararı ile Hakkari Belediye Eş Başkanı Mehmet Sıdık Akış, Esenyurt Belediye Başkanı Ahmet Özer, Mardin Büyükşehir Belediye Eş Başkanı Ahmet Türk, Batman Belediye Başkanı Gülistan Sönük, Halfeti Belediye Eş Başkanı Mehmet Karayılan, Dersim Belediye Eş Başkanı Cevdet Konak, Ovacık Belediye Başkanı Mustafa Sarıgül, Bahcesaray Belediye Eş Başkanı Ayvaz Hazır, Akdeniz Belediye Eş Başkanı Hoşyar Sarıyıldız, Van Büyükşehir Belediye Eş Başkanı Abdullah Zeydan ve Şişli Belediye Başkanı Resul Emrah Şahan görevden alınmıştır. Açıklamalarda belediye başkanlarının “geçici bir tedbir olarak” İçişleri Bakanlığı’nca görevden uzaklaştırıldığı belirtilmiştir.⁶⁷

674 sayılı KHK’yı uygun bulan 6758 sayılı Kanun’un kayyım maddesini düzenleyen 34. Maddesi Anayasa Mahkemesi’nde iptal davasına konu edilmemiş; Mahkeme yalnızca aynı kanunun bazı hükümlerini kısmen iptal etmiştir. Oysa Anayasa’nın 127. Maddesinde yalnızca görevleri nedeniyle haklarında suç isnadı bulunan belediye başkanlarının geçici olarak görevden uzaklaştırılabileceği

düzenlenmiştir. Bu nedenle 5393 sayılı Kanun'un 45. Maddesine 674 sayılı KHK ile eklenen ek fıkra açık biçimde Anayasa'ya aykırıdır.

Kayım atamalarına ilişkin Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yoluyla yapılan başvuruların bir kısmı, konu bakımından kabul edilemezlik gerekçesiyle reddedilmiş; Mahkeme yerel seçimlerdeki seçme ve seçilme hakkını bireysel başvuru kapsamında değerlendirmemiştir.

Kayım atamalarına ilişkin çok sayıda uluslararası rapor bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu'nun 9 Ekim 2017 tarihli ve CDL-AD (2017) 021 sayılı KHK Türkiye'sinde Yerel Demokrasinin Uygulanmasına İlişkin raporudur⁶⁸. Bu raporda, 674 sayılı KHK ile kayıyım atanmasının Türkiye'nin taraf olduğu Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın Türkiye'nin çekince koymadığı/kabul ettiği maddelerine dahi aykırı olduğu açık biçimde tespit edilmiş; bu uygulamanın OHAL dışında kesinlikle kaldırılması ve uygulanmaması gerektiği vurgulanmıştır.

Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi İzleme Komitesi'nin 2019 ve 2021 yıllarında Türkiye'ye ilişkin gerçekleştirdiği incelemeler sonrası yayımlanan 23 Mart 2022 tarihli CG (2022) 42-14 sayılı raporda, kayıyım uygulamalarının yerel demokrasiyi fiilen ortadan kaldırdığı, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere aykırı davranıldığı ve seçilmiş belediye başkanlarının görevlerine iade edilmesi gerektiği açıkça ifade edilmiştir⁶⁹.

Mevcut yasal düzenleme açıkça Anayasa'ya aykırı olmasına rağmen İçişleri Bakanı'na tanınan yetki gerekçe gösterilerek uygulama sürdürülmektedir. Oysa sürecin geldiği aşama itibarıyla, İçişleri Bakanı'nın yetkisini kullanarak geçici olarak görevden alınan belediye eş başkanlarını ve başkanları görevlerine iade etmesi, barış ve demokratikleşme sürecine güven kazandırmak bakımından zorunlu ve ertelenemez bir adımdır. Kaldı ki, görevden alınan ve yerlerine kayıyım atanan çok sayıda belediye eş başkanı yargılandıkları davalarda önce tahliye edilmiş ardından beraat etmişlerdir.

3. AİHM ve AYM Kararlarının Uygulanması

Türkiye yargısı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ve Anayasa Mahkemesi (AYM) kararlarını doğrudan ve yatay biçimde uygulayarak pek çok insan hakları sorununu rahatlıkla çözebilecek kurumsal kapasiteye sahiptir. Ancak bu kararların uygulanmasında gösterilen direnç, hukuk devleti ilkesini ağır biçimde zedelemekte ve adalete duyulan güveni tarihsel olarak en düşük seviyelere çekmektedir⁷⁰.

Türkiye, Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi'ni 10.03.1954 tarih ve 6366 sayılı Kanun'la onaylamış, 19.03.1954 tarih ve 8662 sayılı Resmî Gazete'de yayımlamıştır. Onay belgesi 18.05.1954 tarihinde Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'ne iletilmiş ve bu tarihten itibaren Türkiye sözleşmeye taraf olmuştur. Türkiye, 28 Ocak 1987 tarihinde bireysel başvuru hakkını, 27 Eylül 1989 tarihinde ise Mahkeme'nin zorunlu yargı yetkisini tanımıştır. Sözleşme'ye ek 11 No'lu Protokol'ün 1 Kasım 1998 tarihinde yürürlüğe girmesiyle bireysel başvuru ve zorunlu yargı yetkisi, taraf devletler açısından zorunlu hale gelmiş, bu tarihten itibaren AİHM kesin olarak devreye girmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) 46. Maddesi "kararların bağlayıcılığı ve icrası" başlığını taşımaktadır. AİHS M. 46/1 uyarınca taraf devlet, AİHM tarafından aleyhinde verilen kararı, kesinleşmesi sonrasında kararın gerektirdiği bireysel ve/veya genel tedbirin alınması taahhüdünde

bulunmaktadır. AİHS M.1 ve M.13 ile Anayasa M. 90/5 yollamasıyla kararların bağlayıcılığı ulusal yargı organları bakımından da geçerlidir. AİHS M. 46/1 hükmüyle taraf devlet, Sözleşme'ye uygun hareket etmediğinin Mahkeme tarafından tespit edilmesi halinde bu tespitle bağlı olduğunu ve bu tespit uyarınca da ihlale son verme ve başvurucunun ihlal öncesindeki durumunun en kapsamlı ölçüde tesis edilmesi, böylesi bir durumun kısmen veya tamamen mümkün olmaması durumunda ise AİHM'nin hükmedeceği adil karşılık tutarını başvurucuya ödeme ve en nihayetinde ulusal hukukta benzer ihlallerin ortaya çıkmasını engellemek amacıyla gerekli mevzuat ve uygulama değişikliklerini hayata geçirme garantisini vermektedir.

Buna rağmen, siyasi iktidar temsilcileri zaman zaman AİHM kararlarının bağlayıcı olmadığı yönünde açıklamalar yapmakta; yerel mahkemelerin bu kararlara uymasını "egemenlik yetkisi" çerçevesinde tartışmaya açmaktadır. Bu yaklaşım hem Anayasa'ya hem de Türkiye'nin uluslararası yükümlülüklerine açıkça aykırıdır.

Barış ve Demokratik Toplum Sürecinin toplum tarafından sahiplenilmesi ve kalıcı hale gelmesi bakımından adalet duygusunun zedelenmemesi hayati önemdedir. Bu nedenle AİHM kararlarının eksiksiz uygulanması zorunludur. AİHM kararlarının icrası Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından denetlenmektedir. Bu kapsamda Türkiye'de, Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi iş birliği ile Adalet Bakanlığı'nın katkılarıyla yürütülen "Ceza Adalet Sisteminin Güçlendirilmesi ve AİHS İhlallerinin Önlenmesi İçin Yargı Mensuplarının Kapasitesinin Artırılması" projesi yürütülmüştür⁷¹. Ayrıca Anayasa Mahkemesi kararlarının etkili uygulanmasına yönelik projeler de devam etmektedir⁷².

AİHM kararlarının bireysel ve genel önlemler alınarak uygulanması adaletin sağlanmasında oldukça önemli bir adım olacak, hâlen Bakanlar Komitesi'nin izleme sürecinde bulunan alanlarda büyük ilerlemeler sağlanacak; Türkiye'de adalete olan güveni güçlendirecek ve kamuoyunda tartışılan pek çok temel sorunun çözümüne katkı sunacaktır. Bu durum, yargının siyasal baskı aracı olarak kullanılmasına son verilmesi açısından da yaşamsal öneme sahiptir. Hâlen izleme sürecinde bulunan başlıca AİHM karar grupları şunlardır:

- Kavala Grubu: Makul şüphe olmaksızın uzun süreli tutuklama ve siyasi saik.
- Batı ve Diğerleri Grubu: İşkence ve kötü muamele iddialarında etkisiz soruşturma ve cezasızlık.
- Öner ve Türk, Nedim Şener, Taner Akçam, Artun ve Güvener, Işıksık Grupları: İfade özgürlüğüne orantısız müdahale, haksız tutuklama ve caydırıcı etki.
- Alparслан Altan ve Akgün: Hukuka aykırı bir şekilde tutuklu yargılanmaya bağlı özgürlük ve güvenlik hakkı ihlali.
- Ülke Grubu: İnançları nedeniyle zorunlu askerlik hizmetini yapmayı reddetmelerinden kaynaklı tekrarlanan mahkumiyetler ve kovuşturmalar, vicdani retçi statüsünü tespit etmek için erişilebilir bir prosedürün bulunmaması.
- Gurban Grubu: Ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası koşullarına ilişkin herhangi bir inceleme mekanizmasının bulunmaması.
- Oya Ataman Grubu: Toplanma özgürlüğü hakkının ihlali, gösteriler sırasında aşırı güç kullanılması sonucu başvuranlara kötü muamele edilmesi ve soruşturmaların etkisizliği.

- 2 No'lu Selahattin Demirtaş grubu: Başvurucunun (Selahattin Demirtaş No. 2) suç işlediğine dair makul şüphe olmaksızın haksız yere tutuklanması, çoğulculuğu bastırmak ve siyasi tartışma özgürlüğünü sınırlamak gibi gizli bir amaç güdülmesi. Milletvekili dokunulmazlığının öngörülemez bir şekilde kaldırılması ve başvuru sahipleri siyasi konuşmaları nedeniyle cezalandırmak için müteakip cezai kovuşturma.
- Genç ve Demirkan: Adalet erişimi, adaletin etkin işleyişi ve yerel yargı kararlarının uygulanmaması veya gecikmeli uygulanması.
- Dink: Yetkililerin bir gazetecinin yaşam ve ifade özgürlüğünü koruyamaması, etkili bir soruşturma yürütülmemesi, "Türklüğü aşağılama" suçundan cezai soruşturma.
- İzzettin Doğan-Mansur Yalçın: Alevi inancına sahip kişilere kamusal dini hizmet sağlamanın reddedilmesi; Alevi inancına sahip kişiler ile İslam'ın çoğunluk mezhebinden vatandaşlar arasındaki muamele farkı; devlet yetkililerinin, Alevi inancına sahip bir devlet okulu öğrencisini zorunlu din ve ahlak derslerinden muaf tutmayı reddetmesi.
- Pişkin: Bir kamu kurumu çalışanının, terör örgütüyle bağlantısı olduğu iddiasıyla Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnamesiyle işten çıkarılmasına ilişkin yetersiz yargı denetimi.
- Opuz Grubu: Yetkililerin aile içi şiddete karşı koruma sağlamadaki başarısızlığı.
- Ahmet Yıldırım Grubu: İnternete erişimin kısıtlanması ve internet sitelerinin tamamen engellenmesi.

Yukarıda izleme altında olan AİHM kararlarının gereğinin yapılarak genel önlemlerin alınması halinde Türkiye'de çok sayıda yapısal insan hakları sorunu ortadan kaldırılacaktır.⁷³

Anayasa Mahkemesi kararları bakımından ise Anayasa'nın 153. Maddesi son derece açıktır: "Anayasa Mahkemesi kararları yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlar." Bu hükme rağmen AYM kararlarının uygulanmadığı bir yerde hukuk devleti ilkesinden söz edilemez. Özellikle bireysel başvurular sonucunda verilen Genel Kurul kararlarının dikey ve yatay olarak uygulanması, çok sayıda adaletsizliğin önlenmesini sağlayacaktır.

Somutlaştırmak bakımından; Hatay Milletvekili Şerafettin Can Atalay kararının⁷⁴ uygulanmaması, Türkiye'de yüksek yargı organları arasındaki derin krizi açığa çıkarmış; siyasal iktidarın Anayasa'dan ve AYM'den yana açık bir tutum almaması bu krizi daha da derinleştirmiştir. Barış ve Demokratik Toplum Sürecinde demokratikleşme aşamasına geçilirken bu sorunun çözülmemesi, yapılacak yeni anayasa tartışmalarında daha büyük krizlere yol açabilecektir. Bu nedenle Can Atalay ve Tayfun Kahraman kararları başta olmak üzere AYM kararlarının derhâl ve eksiksiz uygulanması konusunda Hâkimler ve Savcılar Kurulu'nun sorumluluk alması, Cumhurbaşkanı'nın da açık biçimde Anayasa'dan yana tavır koyması zorunludur.

4. Ceza ve İnfaz Mevzuatı Gibi Mevzuatlarda Demokratik Standartlara Dönüş

a) 5275 Sayılı İnfaz Kanunu

İnfaz Kanunu kabul edilip yürürlüğe girdikten sonra değişik tarihlerde 33 kez değişikliğe uğramıştır. Anayasa Mahkemesi tarafından da değişik tarihlerde ve başvurularda 6 kez iptal kararına konu

edilmiştir. İnfaz Kanunu, başlangıçtaki halinden Covid-19 pandemisi bahane edilerek 2020 yılında çıkarılan 7242 sayılı Kanun değişikliği ile tamamen uzaklaşmıştır. İnfazda temel ilke ve temel amacın düzenlendiği 2. ve 3. Maddelerde sayılan ilkelerden uzaklaşmıştır⁷⁵. Özellikle koşullu salıverme süreleri ve denetimli serbestlik ile ilgili düzenlemelerde; eşitlik, ölçülülük, kanunilik, demokratik toplumda gereklilik, meşru amaç, korunması gereken hukuki yarar ilkesi ve ihlal edilen hak önceliği gibi birçok temel infaz ilkesi ihlal edilmiştir. Yeni suç grupları tanımlanmış, bazı suç tipleri aleyhine infaz rejimi ağırlaştırılmış, böylece infaz hukuku alanında ayrımcı ve cezalandırıcı bir mimari oluşmuştur.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Türkiye hakkında verdiği birçok kararla infaz rejiminin sorunlu alanlarını açıkça ortaya koymuştur. Özellikle;

- Hasta mahpuslar hakkında verilen Gülay Çetin/Türkiye kararı,
- Gurban Grubu/Türkiye kararları çerçevesinde geliştirilen “umut hakkı” içtihadı,
- Disiplin cezaları ve hapisane içi uygulamalara ilişkin ihlal kararları

gibi örnekler infaz mevzuatının köklü biçimde değiştirilmesi ve esasında yeniden düzenlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Adalet Bakanlığı’nın, AİHM’in mahpus haklarına ilişkin içtihadını 31 Aralık 2019 tarihinde Türkçe olarak derleyip yayımlamış olması da bu alandaki uyum yükümlülüğünü daha görünür kılmıştır⁷⁶.

İnfaz Kanunu, Birleşmiş Milletler Nelson Mandela Kuralları ile uyumlu hale getirilmelidir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 17 Aralık 2015 tarihli kararıyla kabul edilen “Mahpuslara Yönelik Muameleye İlişkin Asgari Standart Kurallar” (Nelson Mandela Kuralları), mahpus hakları bakımından en kapsamlı ve ayrıntılı uluslararası çerçeveyi sunmaktadır.

Mandela Kuralları;⁷⁷

- BM Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi,
- BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi,
- BM İşkenceye Karşı Sözleşme ve eki İhtiyari Protokol

başta olmak üzere birçok temel insan hakları belgesine atıf yapmakta; mahpusların haklarının, BM’nin insan hakları rejimi ekseninde korunması gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla İnfaz Kanunu’na ilişkin düzenlemeler yapılırken, Anayasa’nın 90. Maddesi uyarınca BM Mandela Kurallarının göz önünde bulundurulması zorunludur. Bu kapsamda kuralların temel ilkeleri rehber alınmalıdır. Bu ilkeler; bütün mahpuslara insanlık onuru ve değerine uygun davranılması, ayrımcılık yasağı, dış dünyayla ilişkilerin muhafaza altına alınması, sağlık, iletişim, savunma, kültürel ve sosyal hakların güvence altına alınması gibi çok sayıda temel ilkeyi içermektedir.

İnfaz Kanunu, cezaların infazında tamamen ayrımcı kurallar içermektedir. Özellikle birçok madde, 3713 sayılı Kanun yönünden cezalandırılanlar bakımından ağırlaştırılarak cezaların infazını düzenlemiştir. 3713 sayılı Kanun’un 17. Maddesi uygulanarak koşullu salıverme oranının yükseltilmiş olması, birçok adaletsizliği ve eşitsizliği beraberinde getirmiştir. Covid-19 pandemisi bahane edilerek 7242 sayılı Kanun ile 4675 sayılı İnfaz Hakimliği Kanunu’na tanınan yetkiler

genişletilmiştir. 4675 sayılı Kanun’da yapılan bu değişikliklerin kaldırılması gerekmektedir.

5275 sayılı İnfaz Kanunu’nun BM Mandela Kuralları ve AİHM içtihadına uyumlu hale getirilebilmesi için aşağıdaki başlıklarda kapsamlı değişiklikler yapılması zorunludur:

- Sağlık hakkı ihlallerine son verilmesi ve ağır hasta mahpusların tahliyesini engelleyen düzenlemelerin kaldırılması,
- Keyfi disiplin cezalarına son verilmesi, disiplin cezalarına karşı etkili denetim ve yargı yolunun işletilmesi,
- İdare ve Gözlem Kurulu kararı ile infaz yakmalara son verilmesi ve bu kurulun bu yetkisinin kaldırılması,
- İfade ve kültürel hak ihlallerine engel olan düzenlemelerin kaldırılması,
- İletişim hakkı ihlaline neden olan düzenlemelerin kaldırılması,
- Hapishanelerde keyfi ve hukuka aykırı aramalara imkân veren düzenlemelerin değiştirilmesi,
- Sosyal ve kültürel hakların kullanımını kısıtlayan düzenlemelerin değiştirilmesi,
- Aşırı kapasitenin yarattığı sorunların giderilmesi, barınma ve fiziksel koşulların insanileştirilmesi,
- Yeterli beslenme hakkı için düzenleme yapılması,
- Kadın ve çocuk mahpusların durumuna uygun uluslararası standartlara göre değişiklik yapılması,
- Tecrit ve psikolojik baskıyı önleyecek düzenlemelerin yapılması,
- Umut hakkının hayata geçirileceği düzenlemelerin yapılması.

b) 3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu

3713 sayılı ve 12.04.1991 tarihli Terörle Mücadele Kanunu (TMK), TBMM’de kabul edildiği gün Resmî Gazete’nin aynı günlü 20843 mükerrer sayılı nüshasında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. TMK, bugüne kadar 58 kez değişikliğe uğramış, iki kez de Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararına konu olmuştur.

TMK tasarısı, 8 Nisan 1991 tarihinde Başbakan Yıldırım Akbulut tarafından TBMM’ye sunulmuştur. Tasarının genel gerekçesinde, o dönemde yürürlükte olan 765 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun dayandığı 1889 tarihli İtalyan Zanardelli Kanunu’na atıf yapılmış, ayrıca 1930 tarihli İtalyan Ceza Kanunu’nda (Rocco Kanunu) yer alan hükümler detaylandırılmıştır. Bu çerçeve, Rocco Kanunu’nda 141. Maddede “şiddet kullanma”, 142. Maddede ise bu suçların propagandasını yapma fiilleri düzenlenmiş, ancak söz konusu hükümler 11.06.1936 tarihli ve 3038 sayılı Kanun’la 765 sayılı TCK’nın 141 ve 142. maddelerine aktarılırken “şiddet unsuru” kanun metnine alınmamıştır. Böylece, kaynak metinde yer alan cebir–şiddet kriteri dışarıda bırakılmış ve siyasal düşüncenin barışçıl ifadesi de cezalandırılabilir hâle getirilmiştir. TMK tasarısının gerekçesinde bu çizginin devam edeceğine dair örtük işaretler verilmiş; yürürlüğe girdikten sonra da şiddete başvuru ayrımı

yapılmadan sıkça uygulanarak demokratik siyaset hakkı ve ifade özgürlüğü üzerinde sürekli bir baskı ve cezalandırma aracı hâline gelmiştir.

TMK'ya Gelinceye Kadar Uygulanan Özel Kanunlar ve İstisnai Rejim

Türkiye'de devletin resmî ideolojisini korumak ve sürdürmek amacıyla, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren güvenlik eksenli özel ceza ve ceza usul kanunları çıkarılmıştır. Bu özel rejimler, özellikle Kürtlerin ve ötekileştirilen diğer toplumsal kesimlerin kimlik ve kültür haklarının engellenmesinde kullanılmış, bu kesimler büyük ölçüde hukuk alanının dışına itilmiştir.

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasının ardından çıkarılan ilk yasalardan biri, 29 Nisan 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu olmuştur. Vatana ihanet suçlarını düzenleyen bu özel kanun, 12 Nisan 1991'de TMK yürürlüğe girene kadar yürürlükte kalmış; TMK ile birlikte yürürlükten kaldırılmıştır. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda düzenlenen suçları yargılamak üzere 18 Eylül 1920 tarihli ve 42 sayılı TBMM kararı ile İstiklal Mahkemeleri kurulmuş; bu mahkemeler, belirli dönemlerde yeniden faaliyete geçirilerek siyasal muhalefetin bastırılmasında kullanılmıştır. İstiklâl Mehâkimi Kanunu ve ekleri, ancak 4 Mayıs 1949 tarihli ve 5384 sayılı Kanun'la yürürlükten kaldırılabilmiştir. 1927-1949 yılları arasında fiilen İstiklal Mahkemesi kurulmamış olsa da bu mahkemelerin fonksiyonu daha sonra özel kanunlarla kurulan askerî mahkemeler ve askerî sıkıyönetim mahkemeleri eliyle sürdürülmüştür.

3 Mart 1925 tarihli ve 785 sayılı Takrir-i Sükûn Kanunu ile “irtica ve isyanın önlenmesi”, toplumsal düzen ve sükûnu bozma tehlikesi taşıyan örgütlenmelerin, kışkırtmaların ve yayınların yasaklanması konusunda hükümete çok geniş yetkiler tanınmış; bu çerçevede muhalifleri yargılayan İstiklal Mahkemeleri yeniden devreye sokulmuştur.

13 Mart 1926 tarihli 765 sayılı TCK'nın 141, 142 ve 163. maddeleri, özellikle sosyalist, sol ve muhalif çevrelere yönelik olarak uzun yıllar boyunca yoğun şekilde uygulanmıştır. 11 Haziran 1936 tarihli ve 3038 sayılı Kanun'la bu maddeler değiştirilirken, kaynağı olan Rocco Kanunu'ndaki “cebir unsuru” Türk kanununa alınmamış; böylece meşhur 141. ve 142. Maddeler, TMK yürürlüğe girene kadar Türkiye'de siyasal muhalifler, aydınlar ve yazarlar üzerinde sürekli baskı aracı olarak kullanılmıştır.

Şark Islahat Planı çerçevesinde hazırlanan 1164 sayılı ve 25 Haziran 1927 tarihli Umumi Müfettişlik Kanunu uyarınca, bölgesel düzeyde olağanüstü yetkilerle donatılmış umumi müfettişlikler ve bu çerçevede askerî mahkemeler kurulabilmekteydi. Bu mahkemeler, temel usul ve yargılama güvencelerine tabi olmaksızın karar vermekteydi. Örneğin 4. Umumi Müfettişlik tarafından 1936 yılında kurulan askerî mahkemenin, Elâziğ da dâhil olmak üzere bölgesinde yargılama yetkisi kullanarak Seyit Rıza ve arkadaşları hakkında ölüm cezası verip kararlara itiraz imkânı tanımadan infaz ettirmesi, bu dönemin en kötü örneklerinden biridir.

13 Mayıs 1971 tarihli ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu ile askerî sıkıyönetim mahkemeleri aracılığıyla çok sayıda hukuka aykırı yargılama yapılmış; 1961 Anayasası'na 1699 sayılı Kanun'la yapılan değişiklik sonucu 1973 yılında Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) yargı sistemine girmiştir. 1773 sayılı Kanun'la kurulan DGM'ler, Anayasa Mahkemesi'nin şekil yönünden verdiği iptal kararı üzerine 11 Ekim 1976'da kaldırılmış; ancak 12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonra, 1982 Anayasası'nın 143. Maddesi ile DGM'lerin yeniden kurulması anayasal güvenceye

kavuşturulmuştur. 16 Haziran 1983 tarihli ve 2845 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ile devlet aleyhine ve Cumhuriyete karşı işlenen suçlara bakmakla görevli, içinde askerî hâkim bulunan özel mahkemeler tekrar faaliyete geçirilmiştir. DGM'ler, 2004 yılında 5170 sayılı Kanun'la yapılan Anayasa değişikliği sonucunda anayasal dayanaklarını kaybetmiş; ardından 16 Haziran 2004'te kapatılarak yerlerine CMK'nın 250. Maddesi ile görevli ve yetkili ağır ceza mahkemeleri kurulmuştur. TMK kapsamındaki suçların yargılanması da bu mahkemelere bırakılmıştır.

25 Ekim 1983 tarihli ve 2935 sayılı Olağanüstü Hâl Kanunu ile OHAL valilerine yargı denetimi dışında kalan son derece geniş yetkiler tanınmış, özellikle Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölge illerinde olağan hukuk rejimi büyük ölçüde askıya alınmıştır.

TMK Rejiminin Yapısı: Özel Ceza, Özel Yargılama ve Özel İnfaz

26 Eylül 2004 tarihli 5237 sayılı TCK ile TMK arasında paralel bir yapı kurulmuş; birbiri yerine kullanılabilecek yeni suç tipleri yaratılmıştır. Eski TCK'daki bazı maddeler genişletilmiş, cezalar artırılmış, TCK'nın 220/6-7-8. fıkraları ile 314/3. fıkrası özellikle sık kullanılmaya başlanmış; TMK'nın 2/2. Maddesi ile bağlantılı olarak uygulamada durumdan duruma TCK 220 yerine TMK 6 ve 7, TCK 314 ise en sık başvurulanan maddeler hâline gelmiştir.

4 Aralık 2004 tarihli 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) ile DGM'lerin yerine görev yapacak Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri kurulmuş, TMK'daki pek çok özel soruşturma ve kovuşturma usulü bu yeni CMK sistematiğine taşınmıştır. İnfaz Kanunu ile de TMK'nın 17. Maddesinde düzenlenen özel infaz hükümleri ayrıntılı olarak düzenlenmiş, böylece TMK kapsamındaki suçlardan hüküm giyenler için normal infaz rejiminden ayrılan, ayrımcı bir infaz sistemi oluşturulmuştur.

TMK, ilk yayımlandığı hâliyle; terör eylemlerini, terör örgütlerini, terör suçlusunu, terör ve terör amacıyla işlenen suçları; bu suçlardan ceza alanların cezalarının artırılmasını; basın-yayın yoluyla işlenen suçlarda özel hükümleri; devletin bölünmez bütünlüğü aleyhine propagandayı; özel yargılama usullerini ve bu usuller kapsamında görevli mahkemeleri; avukatla görüşme kısıtlamalarını; özel ve uzun gözaltı sürelerini; cezalarda erteleme ve paraya çevirme yasağını; terörle mücadelede görev alanların özel korunmasını; özel soruşturma usullerini ve infaz rejimini; şartla salıverme sürelerini ve özel hapisane uygulamalarını kapsamlı biçimde düzenlemiştir. Geçici maddelerle, TCK'nın 125 ve 146. Maddeleri başta olmak üzere bazı ağır suçlar kapsam dışı bırakılarak fiilen "özel af" niteliğinde sonuçlar doğuran hükümler de getirilmiştir.

Yeni TCK ve CMK'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte, TMK'nın yargılama usullerine ilişkin hükümler CMK'ya, infaza ilişkin hükümler İnfaz Kanunu'na aktarılmış; görevli ve yetkili mahkemeler zamanla yaygınlaştırılarak TMK rejimi, fiilen tüm Türkiye'de 81 ilde uygulanır hâle gelmiştir. Böylece "terörle mücadele" başlığı altında özel ceza, özel yargılama ve özel infaz rejiminden oluşan bütüncül bir istisna sistemi kalıcılaştırmıştır.

Doktrin, İnsan Hakları ve TMK

Bu teklif hazırlanırken bir kez daha görülmüştür ki; Türkiye'de akademi ve ceza hukuku doktrini uzun yıllar boyunca özgürlükleri önceleyen veya en azından özgürlük-güvenlik dengesini

gözeten nitelikte yeterli bilimsel bilgi ve eleştirel analiz üretememiştir. Bu durum, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ve YÖK'ün üniversiteler üzerindeki vesayetçi rolü ile doğrudan bağlantılıdır. Özel yargılama usulleri ve özel ceza kanunları, geçmişle yüzleşmenin konusu olacak ölçüde ağır insan hakları ihlallerine yol açmış; devletin etnik, dinî, inançsal ve dilsel asimilasyon politikalarının temel baskı araçları arasında yer almıştır. TMK'nın, insan hakları savunucuları başta olmak üzere muhalif toplumsal kesimlere adeta bir "Demir Kafes" biçiminde uygulanması ile ilgili yazılmış çok az sayıdaki raporlardan birisi İHD ve OMCT için yazılmıştır.⁷⁸ Hafıza Merkezi ise TMK'nın değişen yapısı ama değişmeyen baskısı ile bu durumu kitaplaştırmıştır.⁷⁹

Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yargı yetkisini kabul etmesiyle birlikte, özellikle AİHM kararlarının etkisi sayesinde özgürlükleri önceleyen akademik ve hukuki çalışmalar artmaya başlamıştır. Buna rağmen, TMK rejimi ve ona eşlik eden özel yargılama – özel infaz düzenekleri, AİHM içtihatları ve BM İnsan Hakları Komitesi kararlarıyla açık çatışma hâlini sürdürmektedir.

TMK'nın Kaldırılması Gerekliği

Tüm bu nedenlerle; 3713 sayılı TMK, terör tanımının belirsizliği, terör suçlarının uluslararası mevzuata uygun olmaması, AİHM içtihatları ile BM İnsan Hakları Komitesi kararlarına açık aykırılık içermesi, birbiri yerine kullanılan TCK maddeleriyle mükerrer ve keyfî cezalandırma alanları yaratması ve infazda ayrımcılığı kalıcı hâle getirmesi nedeniyle öncelikle kaldırılmalıdır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik müzakereleri döneminde yaptığı reformlar çerçevesinde yeniden hazırlanan ceza mevzuatında, fiilen TMK'nın kaldırılacağı varsayılmış; yeni CMK, TCK ve İnfaz Kanunu TMK kaldırılacakmış gibi tasarlanmıştır. Ne var ki, silahlı çatışmaların Haziran 2004'ten itibaren yeniden başlamasıyla birlikte TMK yürürlükte bırakılmış ve uygulama alanı genişletilmiştir.

Bu bütünlük içerisinde bakıldığında, TMK yalnızca bir tek kanun değil; Cumhuriyet tarihi boyunca inşa edilen istisna rejimlerinin güncel ve yoğunlaşmış biçimi olarak görülmeli, Kürt meselesinin demokratik çözümü ve barış süreci bağlamında ceza hukuku alanındaki dönüşümün merkezine konulmalı ve mutlaka kaldırılmalıdır.

c) HSK Kararı ile Kurulan Özel Yetkili ve Görevli Ağır Ceza Mahkemeleri

5235 sayılı Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanunun "Ceza Mahkemelerinin Kuruluşu" başlıklı 9. Maddesinde, 2014 yılında yapılan değişiklik ile 17 Şubat 2015 tarihinden itibaren Hâkimler ve Savcılar Kurulu (HSK) kararıyla özel yetkili ve görevli mahkemeler kurulmasına imkân tanınmıştır. Bu mahkemeler, yapısal ve işlevsel özellikleri itibarıyla Devlet Güvenlik Mahkemelerinin (DGM) devamı niteliğindedir. Bu nedenle söz konusu hükümlerin yürürlükten kaldırılması ve bu mahkemelerin kapatılması gerekmektedir.

Devlet Güvenlik Mahkemeleri 1973 yılında kurulmuş, ancak Anayasa Mahkemesi kararıyla 1976 yılında kapatılmıştır. 12 Eylül 1980 askerî darbesi sonrasında ilan edilen sıkıyönetim koşulları altında kabul edilen 1982 Anayasası'nın 143. Maddesiyle anayasal dayanak kazanmış ve 2845 sayılı Kanun ile 1 Nisan 1984 tarihinde yeniden faaliyete geçirilmiştir. DGM'ler, 7 Mayıs 2004 tarihli Anayasa değişikliği ile Anayasa'nın 143. Maddesinin yürürlükten kaldırılması sonucunda 22 Mayıs 2004 tarihinde kapatılmıştır.

5190 sayılı Kanun, 30 Haziran 2004 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve DGM’ler resmen kapatılmıştır. Ancak aynı düzenleme ile, ihtisaslaşma gerekçesiyle HSYK kararıyla belirlenen ağır ceza mahkemelerinin başta TMK kapsamındaki suçlar olmak üzere DGM’lerin görev alanına giren davalara bakacağı öngörülmüş, ayrıca 1412 sayılı CMUK’un 394. Maddesine ek hükümler eklenerek DGM uygulamasının fiilen sürdürülmesinin önü açılmıştır.

Yeni Ceza Muhakemesi Kanunu’nun (CMK) yürürlüğe girmesinden sonra, TMK kapsamındaki suçların yargılaması da yeni kanun sistematigi içine alınmıştır. TMK, 18 Temmuz 2006 tarihli ve 26232 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 5532 sayılı Kanun’un 8. Maddesi ile değiştirilmiş, TMK’nın 9. Maddesi yeniden düzenlenerek davaların CMK’nın 250. Maddesi ile görevli ve yetkili ağır ceza mahkemelerinde görüleceği hükme bağlanmıştır. Daha sonra, 5 Temmuz 2012 tarihinde yürürlüğe giren 6352 sayılı Kanun ile TMK yeniden değiştirilmiş, TMK’nın 10. Maddesi düzenlenerek özel görevli ve yetkili ağır ceza mahkemeleri kurulmuş, buna karşılık CMK’nın 250. Maddesi ile yetkili mahkemeler kapatılmıştır. Bu yapı da 6 Mart 2014 tarihinde yürürlüğe giren 6526 sayılı Kanun ile sona erdirilmiş, TMK’nın 10. Maddesi yürürlükten kaldırılarak bu mahkemeler kapatılmış ve dosyalar genel görevli ağır ceza mahkemelerine devredilmiştir.

Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu’nun 13 Mart 2017 tarihli ve 852/2016 sayılı görüşünde⁸⁰, Türkiye’deki sulh ceza hâkimliklerinin görevleri, yetkileri ve işlevi ayrıntılı biçimde incelenmiş; bu yapıların özel yetkili yargı sistemi içinde yargısal baskı aracına dönüştüğü tespiti yapılmıştır. Komisyon, Türkiye’ye bu yapının gözden geçirilmesi ve kaldırılması yönünde açık tavsiyelerde bulunmuştur.

6526 sayılı Kanun ile TMK’nın 10. Maddesinin kaldırılması sonucu, TMK’da yer alan özel yargılama usulleri tamamen sona ermiş, mahkemeler kapatılmış ve dosyalar genel mahkemelere devredilmiştir. Ancak bu durum kalıcı olmamıştır. 5235 sayılı Kanun’un 9. Maddesinin 5. Fıkrasına, 02.12.2014 tarihli ve 6572 sayılı Kanun’un 39. Maddesi ile eklenen hükümle, ihtisaslaşma gerekçesiyle daireler arasındaki iş bölümünün HSK tarafından belirlenmesine imkân tanınmıştır. Bu düzenleme ile özel mahkeme geleneği, bu kez HSK kararları yoluyla “ihtisaslaşma” adı altında yeniden tesis edilmiştir. HSK’nın 12.02.2015 tarihli ve 224 sayılı kararı, 17 Şubat 2015 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve TMK kapsamındaki suçlara bakacak Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri fiilen faaliyete başlamıştır. Söz konusu kararın gerekçesinde, özel soruşturma usullerinin ve bölgesel yargılama sisteminin bulunmadığı, yalnızca ihtisaslaşma ve iş bölümünün amaçlandığı belirtilmiş olsa da uygulamada DGM benzeri daimî ve ülke geneline yayılmış özel mahkemeler oluşturulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 142. Maddesi uyarınca, mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri, işleyişi ve yargılama usulleri ancak kanunla düzenlenebilir. Bu nedenle HSK’nın idari kararı ile özel yetkili ağır ceza mahkemeleri kurulması Anayasa’ya açıkça aykırıdır. TMK’nın mevcut hâli incelendiğinde; kanunun 2. Bölümünde yer alan 9, 10, 11, 12 ve 13. Maddelerin tamamının mülga edildiği, dolayısıyla özel yargılama usullerine ilişkin tüm hükümlerin yürürlükten kaldırıldığı açıkça görülmektedir. Buna rağmen HSK’nın idari bir karar yoluyla, mülga edilen bir düzenlemeyi fiilen yeniden yürürlüğe sokması hukuk devleti ilkesine, yasallık ilkesine ve Anayasa’ya aykırıdır.

d) 6415 Sayılı Terörün Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun

Terörün Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun kendi içinde çelişkiler barındırmaktadır.

Kanunda, uluslararası hukukta tanımlanmış sözleşme veya protokollerdeki terör suçları sayılmış, bunun yanına Terörle Mücadele Kanunu (TMK) kapsamındaki suçlar da dahil edilerek oldukça geniş bir suç tanımı getirilmiştir. Nitekim uygulamada, bu geniş tanımın dahi dışına çıkılarak cezalandırma yoluna gidildiği görülmektedir. Bu kanunda da yalnızca uluslararası alanda kabul edilen suçlarla yetinilmesi gerekmektedir.

- 6415 sayılı Kanun'un 4. Maddesinin 1. Fıkrasında, "3. Madde kapsamında suç olarak düzenlenen fillerin gerçekleştirilmesinde tümüyle veya kısmen kullanılması amacıyla veya kullanılacağını bilerek ve isteyerek, belli bir fiille ilişkilendirilmeden dahi bir teröriste veya terör örgütlerine fon sağlayan veya toplayan kişi, fiili daha ağır cezayı gerektiren başka bir suç oluşturmadığı takdirde beş yıldan on yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır." hükmü yer almaktadır. Bu düzenleme, öngörülemez nitelikte olup hukuki belirlilik ilkesine aykırı bir şekilde kaleme alınmıştır. Bu nedenle suç tanımının açık, belirgin ve öngörülebilir hale getirilmesi gerekmektedir. Uygulamada, hapiste bulunan yakınına veya arkadaşına para gönderen çok sayıda kişi hakkında bu kanun kapsamında hapis cezası verildiği görülmektedir.
- 6415 sayılı Kanun kapsamında genellikle beş yıl hapis cezası verildiği için bu cezalar istinaf incelemesinde kesinleşmekte ve Yargıtay temyiz yoluna gidilememektedir. Böylesine nitelikli bir suçun Yargıtay denetimine tabi tutulabilmesi amacıyla Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 286. Maddesinde değişiklik yapılarak temyiz yolunun açılması gerekmektedir.

e) 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanununda Değişiklikler

Ceza Muhakemesi Kanunu, yürürlüğe girdiği 2005 yılından bu yana sürekli olarak özgürlükler aleyhine değişikliklere uğramış, güvenlikçi bakış açısı doğrultusunda çağdaş ceza muhakemesi ilkelerinden giderek uzaklaşmıştır. Bu süreçte, Kürt sorununda çatışmaya dayalı güvenlikçi yaklaşım ile 2016 yılı darbe teşebbüsü sonrasında OHAL KHK'larıyla geliştirilen otoriter anlayışın belirleyici etkisi olmuştur.

Adil ceza muhakemesi ilkelerinden uzaklaşılması, Türkiye'nin Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından en çok izleme altında tutulan ülkelerden biri haline gelmesine yol açmıştır. Kavala/ Türkiye kararlarının uygulanmaması nedeniyle Avrupa Konseyi'nden çıkarılmaya kadar varabilecek ihlal prosedürü halen işletilmektedir.⁸¹ Demirtaş / Türkiye davası bakımından da benzer bir ihlal prosedürünün her an başlatılabilmesi ihtimali bulunmaktadır.⁸²

Siyasal iktidarın otoriter uygulamalarını sürdürebilmesinin araçlarından biri olarak yargı giderek araçsallaştırılmış, bu kapsamda ceza muhakemesi ilkelerinden uzaklaşmıştır. Delilden şüpheliye veya sanığa gitme yöntemi yerine, şüpheli veya sanıktan delile gitme anlayışını meşrulaştıran düzenlemeler yapılmıştır. Bu gerekçeler çerçevesinde, ilk etapta aşağıda belirtilen değişikliklerin yapılması gerekmektedir:

- Ceza Muhakemesi Kanunu'nda yapılacak değişikliklerle; tanık sorgulama hakkı kapsamında gizli tanık uygulamasına son verilmesi ve Tanık Koruma Kanunu'nun yeniden düzenlenmesi, gözaltı sürelerinin kısaltılması, haksız tutuklamaya yol açan katalog suç uygulamasının kaldırılması, tutukluluk sürelerinin AİHM içtihadına uygun hale getirilmesi, hasta tutuklulara hükümlüler gibi muamele edilmesinden vazgeçilmesi, delil toplanmasına ilişkin düzenlemelerin AİHM içtihatlarına uygun hale getirilmesi, savunma hakkını kısıtlayan

uygulamalara son verilerek ilk 24 saat avukatla görüş yasağının kaldırılması, avukat sayısına ilişkin sınırlamanın kaldırılması ve müdafilikten yasaklama hâlinin sona erdirilmesi gerekmektedir.

- Silahların eşitliği ilkesine uygun olarak iddianamenin kabulüne ilişkin kararlara karşı itiraz hakkı tanınmalıdır. Mahkemenin sanık aleyhine resen delil toplamasını engelleyici açık düzenlemeler yapılmalıdır. Sulh ceza hâkimliklerinin tutuklama kararlarına karşı ağır ceza mahkemesine itiraz yolu açık hale getirilmelidir. Yargıtay'da yapılacak duruşmalarda, geçmişte olduğu gibi on yıldan fazla hapis cezası alanların talepleri halinde duruşma yapılması yeniden sağlanmalıdır.
- Yargılamanın yenilenmesi koşulları içerisine yalnızca AİHM ve Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru kararları değil, ceza muhakemesinin genel ilkelerini belirleyen genel kurul kararları da dahil edilmelidir. AİHM Büyük Daire kararları ile Anayasa Mahkemesi Genel Kurul kararlarında belirlenen ilkelere ve kriterlere uygun yargılama yürütülmesi halinde, Türkiye'deki birçok yapısal hukuk sorunu önemli ölçüde giderilebilecektir.

f) 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nda Değişiklikler

Türk Ceza Kanunu, 1 Ocak 2005 tarihinde yürürlüğe girdiği tarihten bu yana onlarca kez değiştirilmiş ve başlangıçtaki amacından önemli ölçüde uzaklaşmıştır. Avrupa Birliği üyelik müzakerelerinin etkisiyle, Avrupa Konseyi standartları gözetilerek hazırlanmış ve Kürt sorununun demokratik yolla çözüleceği varsayımıyla bir yaklaşım benimsenmişti. Ancak geçen süre içerisinde Türk Ceza Kanunu, giderek ifade özgürlüğünü cezalandıran bir kanun niteliğine bürünmüştür.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin en çok izlemeye aldığı ilk üç ülke içinde Türkiye de yer almaktadır. AİHM istatistiklerine göre 31 Aralık 2024 itibarıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından Rusya ve Ukrayna'dan sonra en fazla ihlal kararı Türkiye hakkında verilmiştir⁸³. Rusya Avrupa Konseyi'nden çıkarılmış, Ukrayna ise Rusya ile fiili savaş halindedir. Bu tablo, Türkiye bakımından verilen ihlal kararlarının ülkedeki insan hakları durumunun ciddiyetini açıkça ortaya koymaktadır.

Türkiye'de nefret suçları, Türk Ceza Kanunu'nda eksik ve yetersiz biçimde düzenlenmiştir. Bu suçların, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 12 No'lu Protokol ile Avrupa Irkçılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele Komisyonu'nun (ECRI) genel tavsiyeleri doğrultusunda, ya Türk Ceza Kanunu içerisinde ayrı bir bölüm halinde ya da müstakil bir kanunla yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Türk Ceza Kanunu'nda yapılacak değişikliklerle;

Ayrımcılığın temelleri arasına, AİHS Ek 12 No'lu Protokol'de tanımlandığı biçimiyle etnik köken ve cinsiyet kimliği ölçütleri açıkça eklenmelidir. İnfaz Kanunu'nda yapılacak değişikliklerin koşullu salıverme hükümlerinin aleyhe uygulanamayacağı açık biçimde düzenlenmelidir. AİHM'in Umut Hakkı İlkesi çerçevesinde, ağırlaştırılmış müebbet ve müebbet hapis cezalarının hayat boyu sürmesine ilişkin düzenlemeler kaldırılmalıdır. Süreli hapis cezaları Umut Hakkı gözetilerek yirmi beş yıl ile sınırlandırılmalıdır. Dava ve ceza zamanaşımı süreleri eski Türk Ceza Kanunu'ndaki gibi yeniden düzenlenmeli; soykırım ve insanlığa karşı suçlarda zamanaşımının işlemeyeceği açıkça hüküm altına alınmalıdır. Soykırım ve insanlığa karşı suçlar, Birleşmiş Milletler Roma Statüsü'ndeki

tanımlara uygun biçimde yeniden tanımlanmalıdır. Türk Ceza Kanunu'nda nefret suçları, ayrımcılığın temelleri açıkça belirtilerek ayrı bir alt bölüm halinde düzenlenmelidir.

İfade özgürlüğünü kısıtlayan ve cezalandıran çok sayıda maddede değişiklik yapılmalı, bir kısmı tamamen yürürlükten kaldırılmalıdır. Dolaylı örgüt üyeliği tanımlamasına son verilmelidir. Toplanma ve gösteri hakkını kısıtlayan düzenlemeler değiştirilmelidir. Vicdani ret hakkı tanınarak halkı askerlikten soğutma suçu yürürlükten kaldırılmalıdır. Casusluk ve kalkışma suçları, kanunilik ve belirlilik ilkelerine uygun biçimde yeniden düzenlenmelidir.

5. Uluslararası Sözleşmelerdeki Çekince ve Beyanların Kaldırılması, Eksik Olan Temel Hak ve Özgürlükleri İlgilendiren Uluslararası Sözleşmelerin Onaylanıp Yürürlüğe Girmesi

Türkiye'nin temel hak ve özgürlükler alanında onaylayarak yürürlüğe koyduğu uluslararası sözleşmelerde, özellikle Kürtleri ve Alevileri ilgilendiren dil ve kültür hakları, inanç özgürlüğü ve ayrımcılığa uğramama gibi konularda koyduğu çekince ve beyanları kaldırması, Kürt meselesinin çözümüne önemli katkılar sunacaktır. Bunun yanı sıra henüz onaylanmamış çeşitli temel sözleşme ve protokollerin de yürürlüğe konulması, Kürt sorununun kalıcı çözümünün önünü açacaktır.

Türkiye, Anayasa'nın 38. Maddesinde 2004 yılında yapılan değişiklik ile Uluslararası Adalet Divanı'na vatandaşın verilebileceğini düzenleyerek, esasında uluslararası ceza yargılaması kapsamında yakalama, tutuklama ve mahkûmiyet kararları bakımından uluslararası adalet fikrini benimsediğini ortaya koymuştur. Ancak Anayasa'da yapılan bu düzenlemenin yasal boyutta devamı getirilmemiştir.

Türkiye, Birleşmiş Milletler Roma Statüsü ile kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yargı yetkisini halen onaylayıp yürürlüğe koymamıştır. Barış ve Demokratik Toplum Sürecinde çatışmanın nihai olarak sona ermesi ile birlikte Türkiye'nin, Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'da barışın ve adaletin sağlanması bakımından Roma Statüsü'nü tanıması önemli bir aşama olacaktır. İsrail'in Gazze'de işlediği soykırım, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları nedeniyle Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin İsrail Başbakanı Netanyahu hakkında verdiği tutuklama kararı, uluslararası adaletin işletilmesi bakımından güncel bir örnektir⁸⁴.

Türkiye, Cenevre Sözleşmelerine ekli 8 Haziran 1977 tarihli Uluslararası Silahlı Çatışmaların Kurbanlarının Korunmasına İlişkin 1 No'lu Protokol ile 8 Haziran 1977 tarihli Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmaların Kurbanlarının Korunmasına İlişkin 2 No'lu Protokolü de onaylayarak yürürlüğe koymalıdır.

Türkiye, özellikle 1980'li ve 1990'lı yıllarda yoğun şekilde gözetiminde kaybedilen kişilerle sıklıkla anılmaktadır. İnsan Hakları Derneği'nin kayıplar komisyonları ile Cumartesi Annelerinin İstanbul'da, Barış Anneleri ve kayıp yakınlarının Diyarbakır'da düzenli olarak "kayıplar bulunsun, failler yargılsın" talepli oturma eylemleri halen devam etmektedir. İnsan Hakları Derneği'nin veri tabanı kullanılarak Hafıza Merkezi tarafından yapılan bir çalışmada, kimlikleri tespit edilebilen yaklaşık 1380 kayıp vakası belirlenmiştir. Bu vakalarla ilgili Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne yapılan başvurular sonucunda, tespit edilebildiği kadarıyla 100'ün üzerinde ihlal kararı verilmiştir.

Türkiye'nin gözetiminde kayıplarla etkili biçimde mücadele edebilmesi için Birleşmiş Milletler Zorla Kaybetmelere Karşı Sözleşmesi'ni onaylaması ve yürürlüğe koyması gerekmektedir.

Türkiye, Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin azınlıkların korunmasını düzenleyen 27. Maddesine koyduğu çekinceyi kaldırmalıdır. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin eğitim hakkını düzenleyen 13. Maddesindeki çekinceyi kaldırmalıdır.

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 17, 29/1 ve 30. Maddelerine koyduğu çekinceleri kaldırmalıdır. Böylece başta Kürt çocukları olmak üzere farklı etnik gruplara mensup çocukların kendi ana dillerinde eğitim ve öğretim görme hakkı güvence altına alınmalıdır.

Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ek 1 No'lu Protokol'ün eğitim hakkını düzenleyen 2. Maddesine koyduğu çekinceyi kaldırmalı; ana dilinde eğitimi sağlamanın yanı sıra Alevi çocuklarına yönelik zorunlu din dersi uygulamalarına son vererek ebeveynlerin tercihi doğrultusunda dini ve felsefi inanca göre eğitim hakkını tanımalıdır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ek 12 No'lu Protokol'ü onaylayıp yürürlüğe koyarak ayrımcılıkla mücadelede Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi standartlarını tam olarak benimsemelidir.

Gözden geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'na koyduğu çekinceleri kaldırarak ekonomik ve sosyal haklar alanındaki eksikliklerini tamamlamalıdır. Barış ve Demokratik Toplum Sürecinin aynı zamanda sosyal adaletin sağlanmasını da hedeflediği unutulmamalıdır.

Avrupa Konseyi Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na koyduğu çekinceleri kaldırmalı ve böylece yerel yönetimler reformunun önündeki engelleri ortadan kaldırmalıdır.

Uluslararası alanda dil ve kültür hakları çerçevesinde yeni ulusüstü belgeleri de yükümlenmelidir. Bu kapsamda, Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşmesi onaylanıp yürürlüğe konulmalıdır. Avrupa Konseyi Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı onaylanıp yürürlüğe konulmalıdır. Avrupa Konseyi Sınır Aşan İşbirliği Sözleşmesi onaylanıp yürürlüğe konulmalıdır. Bununla birlikte, Türkiye Avrupa Konseyi İstanbul Sözleşmesi'ne yeniden taraf olmalıdır.

6. OHAL KHK Rejiminden Normalleşmeye Geçiş

Türkiye, 15 Temmuz 2016 tarihinde herkesin karşı çıktığı ve kınadığı bir darbe girişimiyle karşı karşıya kalmıştır. Hükümet, siyasal partilerin ve halkın desteğiyle 16 Temmuz 2016'da darbe girişimini bastırmıştır. Darbe girişiminin bastırılmasına rağmen, 20 Temmuz 2016 tarihinde Olağanüstü Hâl (OHAL) ilan edilmiş ve OHAL kesintisiz biçimde 18 Temmuz 2018 tarihine kadar sürdürülmüştür. Sonrasında ise 7145 sayılı torba yasa ile OHAL döneminde uygulanan bazı tedbirler üç yıl boyunca sürdürülmüştür. OHAL'in insan hakları ve demokrasiye verdiği zararlarla ilgili çok sayıda rapor bulunmaktadır .

Türkiye OHAL döneminde 32 adet OHAL KHK'sı çıkarmıştır. Bu KHK'lar, Anayasa'da öngörülen usule uygun olmayacak biçimde Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından kabul edilerek kanunlaştırılmıştır. OHAL KHK'larının anayasal denetimi konusunda Anayasa Mahkemesi'nin, yargısal denetim yapılamayacağı yönündeki kararları ile fiilen anayasa yargısı devre dışı bırakılmıştır.⁸⁶

Avrupa Konseyi'nin Türkiye'ye yönelik tavsiyeleri doğrultusunda, 685 sayılı KHK ile OHAL işlemlerini incelemek üzere bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyona yapılan başvurular

sonrasında, özel yetkili ve görevli olarak Ankara İdare Mahkemesi'nde dava açılabilceği düzenlenmiştir. Ancak uygulama, OHAL Komisyonu kararlarının adalet ve hakkaniyete uygun olmadığını; mahkemelerin ise etkili bir hak arama yolu oluşturmadığını ve AİHM içtihatlarını yeterince uygulamadığını göstermektedir. OHAL Komisyonu'nun yayımladığı raporlara bakıldığında da bu tespitler doğrulanmaktadır.

Kamu görevinden çıkarılan 125.678 kişiden 123.467'sinin Komisyona başvurduğu; başvuranlardan 17.712'sinin başvurusunun kabul edildiği, 105.755'inin başvurusunun reddedildiği anlaşılmaktadır. Kapatılıp malvarlığına el konulan 2.761 kurum ve kuruluşun 1.102'si Komisyona başvurmuş; bu başvurulardan 72'si kabul, 1.030'u ret ile sonuçlanmıştır. Bu veriler, OHAL Komisyonu'nun etkili bir iç hukuk yolu işlevi göremediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Darbe teşebbüsü ile hiçbir ilgisi bulunmamasına rağmen, insan hakları, hukuk, Kürt dili ve kültürü alanında çalışan sivil toplum örgütlerinin ve yoksullukla mücadele eden dernek ve vakıfların kapatılmasının olumsuz etkileri halen devam etmektedir.

OHAL KHK'ları ile ihraç edilenler arasında 197'si kadın, 755'i erkek ve ihraç edilenlerin 93 çocuğu olmak üzere toplam 1.081 kişinin çeşitli nedenlerle yaşamını yitirdiği tespit edilmiştir.⁸⁷ KHK Platformları Birliği; KHK'ların tüm sonuçlarıyla birlikte iptal edilmesini, adil ve yeniden yargılanma hakkının tanınmasını, "iltisak" ve "irtibat" gibi tanımsız kavramlara dayanılarak idari ve adli işlem yapılmasına son verilmesini ve beraat ya da takipsizlik kararı almış KHK'luların görevlerine iade edilmesini talep etmektedir.

OHAL KHK'ları ile çok büyük hak kaybına uğrayan KESK'e bağlı sendika üyelerinin durumu ile Barış Akademisyenleri'nin durumu ayrıca önemlidir. Türkiye'de devlet, 12 Eylül sonrasında 1402 sayılı yasa ile izlediği uygulamalara benzer şekilde, en temel ve dokunulmaz haklara müdahale ederek kamu görevlilerini, AİHM'in açık içtihadına rağmen adeta "medeni ölü" konumuna itmiştir. Bu duruma artık son verilmesi gerekmektedir. KESK'e bağlı sendika üyelerinden 4.257'si OHAL KHK'ları ile ihraç edilmiştir. Bu kişilerden 1.420'si OHAL Komisyonu kararı ile iade edilmiş, 2.407 kişinin başvurusu ret edilmiştir. Başvurusu reddedilenlerden 656'sı ilk derece, istinaf ve Danıştay kararlarıyla görevlerine iade edilmiş, kalan 1.751 kişinin davaları ise çeşitli yargı mercilerinde devam etmektedir.

Barış İçin Akademisyenler olarak anılan ve 2016 Ocak ayında yayımlanan "Bu suça ortak olmayacağız!" metninin imzacısı akademisyenlere yönelik çok çeşitli baskılar uygulanmış ve yaşam koşulları çekilmez hale getirilmiştir. Söz konusu metnin 11 Ocak 2016 tarihli basın toplantısıyla kamuoyuna duyurulmasından bu yana, 2.000'i aşkın imzacı akademisyenin yüzlercesi işten çıkarılmış, pasaportlarına el konulmuş, başka kurumlarda iş bulmaları engellenmiş, bulundukları yerelerde tehdit ve saldırılara maruz kalmış, defalarca ifadeye çağırılmış, bu hak ihlallerini kamuoyuna duyurmak üzere basın açıklaması yapan dört akademisyen tutuklanmış, yüzlercesi KHK'larla kamu hizmetinden men edilmiş ve nihayetinde imzacıların büyük çoğunluğu hakkında bireysel ceza davaları açılmıştır.

Zübeyde Füsün Üstel ve arkadaşlarının cezalandırılması nedeniyle Anayasa Mahkemesi'ne yapılan başvuruda, bildirinin ve imza atmanın suç olmadığı belirtilmiş ve hak ihlali kararı verilmiştir.⁸⁸ Bu nedenle bu bildiriye imzalayan tüm akademisyenlerin her türlü hak ihlali tüm sonuçlarıyla birlikte ortadan kaldırılmalı, her türlü zararları karşılanarak, tüm haklarıyla görevlerine iade edilmelidirler.

11.01.2016 tarihli barış bildirisini imzalayan akademisyenlerin imza nedeniyle uğradıkları hak ihlalleri

	Kamu	Vakıf	Toplam
İstifa eden/edilmeye zorlanan + Emekli olan/olmaya zorlanan + İşten çıkarılan + OHAL KHK'sı ile kamu görevinden ihraç edilen	473	76	549
OHAL KHK'sı ile kamu görevinden ihraç edilen*	398	8	406
- OHAL Komisyonu başvurusu reddedilen	375	5	380
İşten çıkarılan	40	49	89
İstifa eden/edilmeye zorlanan	47	25	72
Emekli olan/olmaya zorlanan	26	1	27
Disiplin soruşturması geçiren	442	63	505
"Üniversite Öğretim Mesleğinden veya Kamu Görevinden Çıkarma" talebiyle dosyası YÖK'e gönderilen	107	5	112
Görevden uzaklaştırılan	90	11	101
İdari görevden alınan	3	4	7
Gözüaltına alınan	67	3	70
Tutuklanan**	2	2	4
Dava açılan***			822
- 15 ay hapis cezası, hükmün açıklanması geri bırakıldı			138
- 18 ay hapis cezası, hükmün açıklanması geri bırakıldı			7
- 18 ay 22 gün hapis cezası, hükmün açıklanması geri bırakıldı			1
- 22 ay 15 gün hapis cezası, hükmün açıklanması geri bırakıldı			18
- 15 ay hapis cezası, ceza ertelendi			3
- 18 ay hapis cezası, ceza ertelendi			1
- 15 ay hapis cezası, ceza ertelenmedi			5
- 18 ay hapis cezası, ceza ertelenmedi			1
- 25 ay hapis cezası, ceza ertelenmedi			5
- 27 ay hapis cezası, ceza ertelenmedi			17
- 30 ay hapis cezası, ceza ertelenmedi			7
- 36 ay hapis cezası, ceza ertelenmedi			1

*KHK'lar ile kamu görevinden ihraç edilen akademisyenlerden 42'si aynı zamanda işten çıkarılmış veya istifa etmeye zorlanmıştı. Görevine iade edilen 9 akademisyen toplam rakama dahil değildir. Ayrıca ÖYP'li imzacılar, yapılan usul-esas değişiklikleri ve KHK'lar ile hak ihlallerine uğradı.

** 3 akademisyen 40 gün ve 1 akademisyen 22 gün tutuklu kaldıktan sonra çıkarıldıkları mahkeme tarafından tahliye edildiler. Haklarında açılan TMK 7/2 davası ertelemelerle ve TCK 301 için izin beklentisiyle sürdürülmekte.

***Suçlama, terör örgütü propagandası yapmak (TMK 7/2 ve TCK 53).

DEM Parti olarak, darbe teşebbüsü ile bağlantısı bulunmaksızın OHAL KHK'ları ile ihraç edilenlerin maddi ve manevi hak kayıpları telafi edilerek kamu görevlerine iade edilmesini, mevzuat ve içtihadattan "iltisak" ve "irtibat" kavramlarının çıkarılmasını önermekteyiz. OHAL KHK'ları kanunlaştırıldığı için, bu yasalarda temel hak ve özgürlüklere aykırı tüm düzenlemelerin yürürlükten kaldırılması gerekmektedir.

D) BARIŞIN TOPLUMSALLAŞTIRILMASI, BARIŞ KÜLTÜRÜNÜN İNŞASI VE BARIŞ EĞİTİMİ**1. Barış Kültürünün İnşa Edilmesi, Barış Eğitimi ve Toplumsal Barış Çalışmaları**

TBMM Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu, belirlediği çalışma takvimini tamamladıktan sonra çalışmalarını barış kültürünün inşası ve toplumsal barışın tesisi amacıyla sürdürmelidir. Komisyonun mevcut bileşimi, bu nitelikteki çalışmalar için uygun bir zemin sunmaktadır. Ancak barış kültürünün inşası yalnızca resmî kurumlar aracılığıyla değil, sivil toplumun aktif katılımı ile mümkün olacaktır. Bu kapsamda, Komisyona sunum yapan sivil

toplum örgütlerinin ve kanaat önderlerinin, barış kültürünün inşası ve toplumsal barışa ilişkin yapılacak çalışmaları değerlendirmek üzere yeniden davet edilmesi ve bu amaçla yeni bir çalışma takvimi oluşturulması önerilmektedir. TBMM Komisyonu'na sunum yapan İHD, ÖHD, Bölge Baroları, Cumartesi ve Barış Anneleri, Barış Vakfı ve alanda çalışan diğer STK'ların barışın toplumsallaştırılması önerileri dikkate alınmalıdır.

Barış süreci uzun zamana yayılan bir süreçtir. Barış kültürünün kalıcı biçimde oluşabilmesi için eğitim müfredatına barış eğitiminin dâhil edilmesi, barış eğitimi alanında sivil toplum çalışmalarının desteklenmesi ve üniversitelerde bu alana özgü akademik programların hayata geçirilmesi gibi öneriler acilen uygulanmalıdır.

2. Cezasızlıkla Mücadele

Cezasızlık, devlet görevlilerinin veya devletle iş birliği yapan sivillerin soruşturma ve kovuşturmalardan korunmasını ifade eden ve etkili yargılamayı engelleyen bir devlet politikası olarak ortaya çıkmaktadır.⁸⁹

Kürt meselesinin çözümüne ilişkin süreçlerde, özellikle Oslo süreci ve sonrasında Habur süreci ile barış ve çözüm süreçlerinde, insan hakları savunucuları ile hukukçuların yoğun çabalarıyla açılabilen çok sayıda dava cezasızlık politikası ile sonuçsuz bırakılmıştır. Ankara JİTEM davası, JİTEM ana davası, Musa Anter'in öldürülmesi davası, Kulp davası, Kızıltepe JİTEM davası, Dargeçit JİTEM davası ve Vartinis Katliamı davası bu kapsamda sayılabilecek örneklerdendir.⁹⁰ Yakın dönemde cezasızlık pratiği ile karşı karşıya bırakılan en önemli davalardan biri de Diyarbakır Barosu eski Başkanı Avukat Tahir Elçi davasıdır. Bu davaların Kürt halkının vicdanında adaletle sonuçlanabilmesi için cezasızlıkla etkin bir biçimde mücadele edilmesi zorunludur.

Cezasızlıkla mücadelede en önemli sorunlardan biri, kamu görevlilerinin soruşturulmasında izin sisteminin varlığıdır. 14 Temmuz 2015 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan 6722 sayılı Kanun ile getirilen düzenleme ortadan kaldırılmalı; suç tanımı genişletilerek görev suçu kapsamına alınmalı ve izin verilmemesi uygulamalarına son verilmelidir. Özellikle üst düzey askerî ve sivil kamu görevlileri yönünden uygulanan özel izin ve ayrı yargılama sistemine de son verilmelidir.

Başta soykırım ve insanlığa karşı suçlar olmak üzere, kamu görevlilerinin karıştığı öldürme fiillerinde zamanaşımı uygulanmamalıdır. Cezasızlıkla mücadelede bir diğer temel sorun, bu alanda yerleşik bir yargı kültürünün oluşmamış olmasıdır. Hukukun üstünlüğü ilkesine uygun bir yargı yapılanması sağlandığında, cezasızlıkla mücadelede önemli bir mesafe kat edilecektir. Cezasızlıkla mücadele kapsamında Terörle Mücadele Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu ve Jandarma Kanunu'nda silah kullanma yetkisinin sınırlandırılması; Birleşmiş Milletler İstanbul Protokolü⁹¹ eğitimlerinin kesintisiz biçimde sürdürülmesi ve adli muayenelerde bu protokolün uygulanmasının güvence altına alınması gerekmektedir.

3. Koruculuk Sisteminin Kaldırılması

Barış ve Demokratik Toplum Sürecinde kalıcı çatışmasızlığa geçilmesi ve PKK'nin kendini feshederek silahsızlanması ile birlikte köy koruculuğu sistemine duyulan ihtiyaç ortadan kalkmıştır. Bu nedenle köy koruculuğu sisteminin lağvedilmesi⁹², korucuların durumunun geçiş sürecinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

4. Boşaltılan Köylerin Yerleşime Açılması ve Yerinden Edilenlerin Tazminatlarının Güncel Değer Üzerinden Ödenmesi

TBMM 20. Dönem 10/25 sayılı Boşaltılan Köyler Araştırma Komisyonu Raporu'na göre; Diyarbakır, Hakkâri, Siirt, Şırnak, Tunceli, Van, Batman, Bingöl, Bitlis, Mardin, Muş, Ağrı, Kars, Erzurum, Erzincan, Sivas, Şanlıurfa, Adıyaman, Iğdır ve Elâzığ olmak üzere toplam 20 ilde 905 köy ve 2.523 mezra, yani toplam 3.428 yerleşim birimi zorla boşaltılmıştır. Raporda İçişleri Bakanlığı verilerine göre 378.335 kişinin yerinden edildiği belirtilmektedir. Sivil toplum kuruluşları ise bu sayının 1 ila 3 milyon arasında olduğunu ifade etmektedir.

Türkiye İnsan Hakları Vakfı Dokümantasyon Merkezi verilerine göre; sokağa çıkma yasaklarının süresiz veya gün boyu uygulanmaya başlandığı 16 Ağustos 2015 tarihinden 1 Ocak 2020 tarihine kadar geçen sürede, 11 il ve en az 51 ilçede resmi olarak tespit edilebilen en az 381 sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Bu yasaklar Diyarbakır, Mardin, Hakkâri, Şırnak, Bitlis, Muş, Bingöl, Tunceli, Batman, Elâzığ ve Siirt illerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca 11 Ağustos 2017-1 Ocak 2020 tarihleri arasında Hakkâri'nin Şemdinli ve Bitlis'in Hizan, Güroymak, Mutki, Tatvan ve Merkez ilçelerine bağlı çeşitli köy ve mezralarda da saat esaslı en az 23 sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir .

2014 yılı nüfus sayımına göre söz konusu ilçelerde yaşayan en az 1 milyon 809 bin kişinin; özgürlük ve güvenlik hakkı, özel ve aile hayatına saygı hakkı, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, din özgürlüğü, bilgi alma ve verme özgürlüğü, mülkiyet hakkı, eğitim hakkı, işkence ve kötü muamele yasağı, yaşam hakkı ve vücut bütünlüğü hakkı başta olmak üzere çok sayıda temel hakkının ihlal edildiği değerlendirilmektedir.

Köy boşaltmaları sonrasında mağdurların Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne yaptığı başvurular sonucunda verilen kararlar ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin kararları doğrultusunda Türkiye'de tazminat komisyonlarının kurulmasına karar verilmiş; 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılansısı Hakkında Kanun ile bu komisyonlar oluşturulmuştur. Bu tazminatların, güncel ekonomik koşullar dikkate alınarak güncel değerleri üzerinden yeniden hesaplanması ve tazminat hakkından yararlanamayanlar için yeni bir başvuru hakkı tanınması gerekmektedir. Boşaltılan köylere geri dönüşlerin teşvik edilmesi ve bu kapsamda kapsamlı bir kırsal kalkınma programının oluşturulması zorunludur.

E) GEÇMİŞLE YÜZLEŞME KAPSAMINDA HAKİKAT VE ADALET ÇALIŞMALARI

a) Hakikat ve Adalet Komisyonu

Barış ve Demokratik Toplum Sürecinin ilerlemesi ve yeni toplumsal sözleşme aşamasına geçilmesiyle birlikte, gerçek anlamda bir geçmişle yüzleşmenin sağlanabilmesi için bir Hakikat ve Adalet Komisyonu kurulmasının zorunlu olduğu değerlendirilmektedir.

b) Yas Hakkı (Toplu Mezarlar, Kimsesizler Mezarlıkları ve Bulunamayan Cenazeler)

Barış ve Demokratik Toplum Sürecinin kalıcı çatışmasızlığa evrilmesi ile birlikte, bu sürecin mağdurlarının yas hakkına saygı duyulmalıdır. Bu kapsamda; tespit edilebilen toplu mezarların usulüne uygun olarak açılması ve kimliklendirme çalışmalarının yapılması, kimsesizler mezarlıklarında bulunanların kimliklendirilmesi, yurt dışından getirilemeyen cenazelerin getirtilerek ailelerine teslim edilmesi, 2013-2015 döneminde yerel halk tarafından tespit edilen ve

cenazelerin gömüldüğü mezarlıkların muhafaza altına alınarak mezarlık statüsüne kavuşturulması ve bu alanlarda yatanların kimliklendirilmesi gerekmektedir.⁹⁴ Mebya-Der temsilcisinin, Meclis Komisyonu'na yaptığı sunumda ifade ettiği kimsesiz cenazeler sorunu yas hakkının ne denli önemli ve güncel bir talep olduğunu ortaya koymuştur.⁹⁵ Yaşanamamış yasların yaşanabilmesi amacıyla yas tutan ailelere saygı gösterilmeli, taziye evlerine ve taziye çadırlarına müdahale edilmemeli ve yas hakkının kullanılmasına ilişkin idari ve fiili engeller kaldırılmalıdır.

c) Gözaltında Kayıpların Bulunması

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 27 Temmuz 2016 tarihli ve A/HRC/33/51/Add.1 sayılı kararı ile kabul edilen İnsan Hakları Konseyi'nin 33. Oturumuna sunulan Zorla veya İrade Dışı Kaybetmeler Çalışma Grubu'nun Türkiye raporunda, Türkiye'deki gözaltında kayıplara ilişkin önemli tespit ve tavsiyeler yer almaktadır. Raporda, Türkiye'nin geçmişte yaşanan kayıplarla yüzleşmesi ve bu olgunun tüm boyutlarıyla ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. Bu kapsamda Türkiye; mevzuatını gözden geçirerek gözaltında kayıpları insanlığa karşı suç kapsamına almalı, bu suçlar açısından zamanaşımını kaldırmalı, Birleşmiş Milletler Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme'yi gecikmeksizin ve çekincesiz olarak onaylamalı ve Zorla Kaybetmeler Komitesi'nin yetkisini tanımalıdır. Raporda ayrıca, zorla kaybedilenlere ilişkin gerçeklerin ortaya çıkarılması, tüm kayıpların akıbetinin açıklığa kavuşturulması, etkili soruşturma ve kovuşturma yürütülmesi suretiyle adaletin sağlanması talep edilmektedir. Bunun yanında ceza adaletinin yanı sıra onarıcı adalet mekanizmalarına başvurulması ve hafıza mekânlarının oluşturulması da tavsiye edilmektedir. Ulusal insan hakları kurumunun Birleşmiş Milletler Paris İlkeleri'ne uygun biçimde yeniden yapılandırılması da raporda yer alan öneriler arasındadır.

DEM Parti olarak bu önerilere katılmaktayız. Bununla birlikte gözaltında kayıplara karşı mücadelenin sembolü olan Cumartesi Annelerinin oturma alanı olan Galatasaray Lisesi önündeki meydanın "Cumartesi Anneleri Meydanı" olarak isimlendirilmesi ve bu meydanın, kayıplar bulunana kadar Cumartesi Anneleri, kayıp yakınları ve insan hakları savunucuları tarafından serbestçe kullanılmasının sağlanmasını önermekteyiz.

d) Faili Meçhul Cinayetlerin Aydınlatılması

Faili meçhul siyasi cinayetler konusunda doğrudan doğruya TBMM bünyesinde araştırma komisyonları kurulmuş ve çeşitli raporlar hazırlanmıştır. Bunlar arasında; 9 Şubat 1993 tarihli Faili Meçhul Siyasi Cinayetler Hakkında TBMM Araştırma Komisyonu, 6 Temmuz 1993 tarihli Sivas Olayları Araştırma Komisyonu, 13 Temmuz 1993 ve 11 Ocak 1994 tarihli Güneydoğu Anadolu Olayları Araştırma Komisyonları, 12.11.1996 tarihli Yasadışı Örgütlerin Devletle Olan Bağlantıları ve Susurluk Kazası Olayının ve İlişkilerinin Araştırılması için TBMM Araştırma Komisyonu, 03.06.1997 tarihli Boşaltılan Yerleşim Yerleri ile ilgili TBMM Araştırma Komisyonu bulunmaktadır. Bu komisyon raporlarının bir kısmı Genel Kurul'da görüşülmüş, bir kısmı ise görüşülememiştir. Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanlığı'nın bir bölümü gizlenerek kamuoyuna açıklanan Susurluk Raporu devlet içindeki yasa dışı yapıların işlediği cinayetler ve yasa dışı faaliyetler hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir.⁹⁶

TBMM araştırma komisyonlarının raporlarına bakıldığında; köy boşaltmaları, faili meçhul cinayetler, gözaltında kayıplar, işkence ve kötü muamele gibi ağır ihlallerin faileri hakkında yaygın bir cezasızlık pratiği sergilendiği görülmektedir. Bu durum Kürt halkının kolektif hafızasında derin izler

bırakmıştır. Faili meçhul siyasi cinayetlerin aydınlatılması, geçmişle yüzleşme sürecinin en önemli faaliyet alanlarından birini oluşturmaktadır. Faillerin hayatta olması hâlinde ceza adaletinin, hayatta olmaması hâlinde ise onarıcı adaletin işletilmesi gerekmektedir.

e) Geçmişle Yüzleşme Kapsamında Anıtlar, Müzeler ve Hafıza Mekânlarının Oluşturulması

12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonra Türkiye ve dünya tarihinde en ağır işkence uygulamalarının yaşandığı merkezlerden biri olarak hafızalarda yer eden Diyarbakır 5 No'lu Askerî Cezaevi unutulmamalı ve bu mekân bir "utanç müzesi"ne dönüştürülmelidir. Diyarbakır 5 No'lu Askerî Cezaevi ile ilgili özel bir sivil komisyon kurulmalı ve bu mekânda işlenen suçlarla yüzleşilmelidir.

Kürtlerin yoğun yaşadıkları bölge kentlerinde tespit edilen çok sayıda toplu mezar alanı, usulüne uygun biçimde açılarak mezarlık statüsüne kavuşturulmalı ve buralarda işlenen ağır suçların görünür kılınmasını sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır.

f) Din ve İnanç Mekânlarının Korunması ve İadesi

Alevilerin, Ezidilerin, Süryanilerin ve Keldanilerin inanç merkezleri, bu toplulukların sivil örgütlenmelerine yerel yönetimler aracılığıyla devredilmeli ve bu merkezlerin korunması güvence altına alınmalıdır.

g) Kürt Halk ve İnanç Önderlerinin Mezar Yerlerinin Açıklanması

Barış ve Demokratik Toplum Sürecinde Kürt halkının en önemli taleplerinden biri de halk ve inanç önderlerinin mezar yerlerinin açıklanmasıdır. Şeyh Said ve arkadaşları, Seyit Rıza ve arkadaşları ile Said-i Kürdî'nin mezar yerlerinin açıklanması bu süreçte karşılanması gereken temel talepler arasındadır.

BÖLÜM 4

ÇÖZÜMÜN HUKUKİ İNŞASI: YASAL DÜZENLEMELER, DEMOKRASİ VE ÖZGÜRLÜK ALANLARININ SAĞLANMASI

Kürt meselesinin demokratik toplumun inşası ile çözülebileceğine ilişkin temel gerekçe, halkların kendi kaderini tayin hakkının günümüz uluslararası insan hakları hukukunda aldığı içeriktedir. Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin ortak 1. Maddesi, halkların kendi siyasal statülerini özgürce belirleme ve ekonomik, sosyal, kültürel gelişmelerini serbestçe sürdürme hakkını düzenlemektedir. Bu hüküm, hem siyasal statüye ilişkin demokratik yönetim boyutuna, hem de halkların kendi kaynakları üzerinde tasarruf hakkına işaret etmektedir.

BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 25. Maddesi, bu hakkın hayata geçirilebilmesi için demokratik yönetim, serbest seçimler, siyasal katılım ve kamu hizmetlerine eşit erişim gibi unsurların zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Kürtlerin siyasal temsilcileri uzun süredir “demokratik ulus” perspektifini savunmakta; Sayın Abdullah Öcalan'ın geliştirdiği paradigma, ulusal ve uluslararası insan hakları normlarıyla uyumlu bir demokratik çözüm çerçevesi sunmaktadır. Bu çerçevenin işlerlik kazanabilmesi için Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, Kürtler başta olmak üzere tüm etnik ve inanç gruplarını hukuk içinde tanıması, eşit ve özgür yurttaşlar olarak kabul etmesi gerekmektedir.

Bu bölümde, Kürt meselesinin kök nedenlerinin çözümüne giden yolda, yeni bir toplumsal sözleşme (anayasa) sürecine geçilmeden önce atılması gereken adımlar ele alınmaktadır. Amaç, anayasa değişikliği gerektirmeden de özgürlük alanını genişletecek, her yurttaşın kendisini eşit ve güvende hissedeceği yasal düzenlemeleri tarif etmektir. Elbette Kürt sorunu nihai olarak yeni, demokratik ve çoğulcu bir anayasa ile çözüme kavuşacaktır; ancak bu aşamaya geçiş, özgürlük alanlarının genişletildiği bir “geçiş hukuku” mimarisini gerektirmektedir.

Barış ve Demokratik Toplum Sürecinin bu aşamasında, hem negatif barışın (çatışmasızlığın) hem de pozitif barışın (hak temelli demokratikleşmenin) sağlanabilmesi için Demokratik Entegrasyon ve Özgürlük Yasalarının çıkarılması önemlidir. Bu yasalar; demokratik siyasete katılımın önünü açmalı, eşit yurttaşlık ilkesini somutlaştırmalı, dil ve kültür haklarını güvence altına almalı ve yerel demokrasiyi güçlendirmelidir. Böylece hem Kürtlerin hem de kendisini dışlanmış hisseden diğer halkların ve inanç topluluklarının eşit yurttaşlık hakkı, somut düzenlemelerle güvence altına alınabilecektir.

A) EŞİT YURTTAŞLIK VE AYRIMCILIKLA MÜCADELE

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Anayasa'nın başlangıç bölümünde tarif edilen resmî ideolojiye dayalı bir kuruluş anlatısını benimsemektedir. Ancak bu ideolojik çerçeve, Anayasa'da yer alan temel hak ve özgürlükler rejimiyle ve Anayasa'nın 90. Maddesi uyarınca iç hukuk bakımından üstün kılınan temel insan hakları sözleşmeleriyle önemli ölçüde çelişmektedir.

Demokrasi ilkesi, çoğulculuğu, açıklığı ve katılımcılığı zorunlu kılar. Türkiye'nin üyesi olmak istediği Avrupa Birliği'nin Kopenhag siyasi kriterleri; demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve toplum haklarının korunmasını temel koşul olarak belirlemiştir.

Türkiye'deki yapısal insan hakları ve demokrasi sorununun çözümü, Kürt sorununun çözümüyle doğrudan bağlantılıdır. Kürt sorununun çözümü ise; evrensel insan hakları normlarının (BM ve Avrupa Konseyi sözleşmeleri) eksiksiz uygulanması, çoğulculuk, açıklık ve katılımcılık ilkelerinin hayata geçirilmesi ve demokratik bir toplum düzeninin inşası ile mümkündür.

Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesin ve her kesimin Anayasal eşit yurttaşlığın gereklerini hukuksal, kültürel, sosyal, siyasal, ekonomik ve diğer tüm boyutlarıyla benimsemesi ve hissetmesi hayati önemdedir. Farklılıklarımızın ayrıştıran ya da eşitsizleştiren birer unsur olarak değil bizi zenginleştiren değerler toplamı olarak kabul gördüğünün anayasal ve yasal güvence altına alınması ve daha önemlisi bir toplumsal yaşam biçimi, siyaset felsefesi, yönetme kültürü ve demokrasi ruhu olarak kök salmasını sağlayacak adımların atılması önemlidir.

Komisyon'un, TBMM'ye ve tüm Türkiye toplumuna, barış sürecinin devam edecek aşamalarında takip edilmesi gereken bir düstur olarak, bir temel demokratik pusula olarak bu ilkeyi belirlemesi ve önermesi demokrasi ve hukuk hayatımız için paha biçilemez bir değer taşıyacaktır.

Sürecin gelişim seyrinde eşit yurttaşlık hakkını somutlaştıracak anayasal ve yasal değişiklikler kadar ilk aşamada ayrımcılıkla mücadeleyi kapsayan düzenleme ve uygulamaların hayata geçirilmesi de eşit yurttaşlık bilincinin ve kültürünün gelişimine katkı sunacaktır. Bu nedenle kısa vadede ve ilk elde şu hususları önerebiliriz:

- 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nun 3. Maddesinde ayrımcılık temelleri arasında sayılan "etnik köken" ibaresi önemli olmakla birlikte ayrımcılığın tüm mevzuatta BM ve AİHS standartlarına uygun şekilde yeniden tanımlanması sağlanmalıdır.
- Avrupa Konseyi Irkçılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele Komisyonu'nun (ECRI) Türkiye raporlarında⁹⁷ yer alan tavsiyeler doğrultusunda kapsamlı bir ayrımcılıkla mücadele mevzuatı oluşturulmalı, nefret suçları ve nefret söylemi ceza hukuku içinde ayrı bir bölüm hâlinde düzenlenmelidir.
- Türkiye'nin taraf olduğu sözleşmelere koyduğu çekince ve beyanların kaldırılmasıyla, azınlıkların ve yerel halk topluluklarının ayrımcılığa karşı korunması güçlendirilmeli; herkesin kendisini eşit yurttaş olarak görebileceği bir güven iklimi sağlanmalıdır.
- TBMM bünyesinde, İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'na benzer biçimde, ayrımcılıkla mücadele ve eşitlik alanında uzmanlaşmış daimî bir ihtisas komisyonu kurulmalıdır.

Eşit yurttaşlık, yalnızca hukuksal statü eşitliğini değil, ekonomik ve sosyal haklara fiilen erişimi de gerektirir. Bu nedenle sosyal adaletin sağlanmasına dönük politikalar, bölgesel eşitsizlikleri ve çatışma nedeniyle derinleşen yoksulluk ve dışlanmayı gidermeye odaklanmalı; bütçede ekonomik ve sosyal haklara ayrılan pay artırılmalıdır.

Eşit yurttaşlık hakkının önemli boyutlarından biri de inanç özgürlüğünün güvence altına alınmasıdır. Bu bağlamda:

- Alevilerin eşit yurttaşlık taleplerinin karşılanması,⁹⁸
- Zorunlu din dersi uygulamasına son verilmesi,

- Cemevlerinin ibadethane statüsünün tanınması,
- Kamuda Alevi inancına mensup kişilerin üst düzey görevlere adil temsilini sağlayacak pozitif önlemlerin alınması

ilk etapta gerçekleştirilebilir ve toplumsal barışa doğrudan katkı sunacak adımlar olarak görülmelidir.

B) DEMOKRATİK SİYASETE KATILIM

Demokratik entegrasyon yasalarının etkili olabilmesi için, demokratik yaşama katılımın temel aracı olan siyaset hakkının önündeki engellerin kaldırılması gerekmektedir. Bunun için özellikle siyasi partiler hukuku, seçim mevzuatı ve örgütlenme özgürlüğünü düzenleyen yasalar gözden geçirilmeli ve demokratik standartlara uygun hale getirilmelidir.

Öncelikle, Siyasi Partiler Kanunu bütünüyle ve kökten biçimde yeniden düzenlenmelidir. Mevcut haliyle kanun, toplumun çoğulcu yapısını yansıtmamakta; Türk etnisitesini merkez alan bir çerçeveye diğer etnisiteleri, kimlikleri ve siyasal çizgileri fiilen dışlamaktadır. Bu nedenle:

- Siyasi Partiler Kanunu'nun 81. Maddesi yürürlükten kaldırılmalı, 101. ve 103. Maddeleri AİHM içtihatlarıyla uyumlu hale getirilmelidir.
- Parti içi demokrasiyi engelleyen, üyelerin ve yerel örgütlerin karar süreçlerine katılımını zorlaştıran hükümlerin tümü değiştirilmeli; şeffaf, katılımcı ve hesap verebilir bir parti içi işleyiş teşvik edilmelidir.
- Milletvekili Seçimi Kanunu ve Mahalli İdareler Seçimi Kanunu'nda:
- Seçilme hakkını sınırlayan hükümler kaldırılmalı, siyasal hakların kullanımındaki keyfî engeller sona erdirilmelidir.
- Temsilde adalet ilkesine uygun bir seçim sistemi benimsenmelidir.
- Örgütlenme özgürlüğü, demokratik siyasete katılımın bir diğer temel unsurudur. Dernekler Kanunu ve Türk Medeni Kanunu'nda yer alan ve örgütlenmeyi zorlaştıran hükümlerin kaldırılması; sivil toplum örgütlerinin, meslek örgütlerinin ve sendikaların özgürce örgütlenebilmesi ve faaliyet gösterebilmesi sağlanmalıdır.
- BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 25. Maddesinde düzenlenen kamusal katılım hakkına ilişkin BM İnsan Hakları Komitesi'nin 57 sayılı Genel Yorumu⁹⁹, seçim bölgelerinin belirlenmesi ve oyların dağılım yöntemlerinin hiçbir gruba karşı ayrımcılık yaratmayacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda:
- Seçim çevrelerinin çiziminde, özellikle Kürt seçmenin yoğun olduğu bölgelerde, iradeyi parçalamaya dönük uygulamalardan vazgeçilmelidir.
- Yerel seçimlerde, seçmenlerin iradesiyle seçilmiş temsilcilere idari yollarla müdahale edilmemesi, kayyım uygulamalarına son verilmesi demokratik temsil ilkesinin vazgeçilmez gereğidir.

C) YEREL YÖNETİMLER VE YEREL DEMOKRASİNİN GÜÇLENDİRİLMESİ

Barış ve Demokratik Toplum Sürecinde, demokratik toplumun inşasının öncelikle yerelden başlaması gerektiği açıktır. DEM Parti'nin yerel demokrasi anlayışı, halkın doğrudan katıldığı, kadın özgürlükçü, ekolojik ve çoğulcu bir yerel yönetim modeline dayanmaktadır. TBMM Milli Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu'nda dinlenen yerel aktörlerin ve sivil toplum temsilcilerinin büyük bölümü de çözümün yerelden güçlenen bir demokrasiden geçtiği yönünde ortak görüş bildirmiştir.

1. *Günümüzde Demokrasinin Krizi ve Yerelden Demokratik Çıkış*

Günümüz dünyasında otoriterleşme, aşırı merkezizetçilik ve sermaye temelli yönetim biçimleri, temsili demokrasiyi hem kavramsal hem de pratik olarak işlevsizleştirmektedir. Ulus devletin katı ve homojenleştirici yapısı, toplumların eşitlik ve özgürlük taleplerini karşılamakta yetersiz kalmakta; özellikle periferik bölgelerde ve kimliklerde ciddi bir demokratik temsil krizi yaratmaktadır. Yerel yönetimlere kayyım atanması, halkın doğrudan seçme ve seçilme hakkını fiilen ortadan kaldırmakta; demokratik meşruiyetin yerini idari vesayete bırakmaktadır. Bu süreçte adalet, eşit yurttaşlık ve çoğulculuk ilkeleri zayıflamakta; halkın kendi yaşam alanları üzerindeki söz ve karar hakkı merkezî otoritenin denetimine terk edilmektedir.

DEM Parti, bu krize karşı halkın kendi kendini yönetmesini esas alan, kadın özgürlükçü, ekolojik ve demokratik katılımcı yönetim modelini çözüm olarak önermektedir. Demokratik yerel yönetimler, halkın kendi yaşamı üzerinde doğrudan söz sahibi olduğu, eşitlikçi ve özgürlükçü bir yaşamın temel zemini olarak görülmelidir.

2. *Kayyım Politikaları ve Demokratik Temsilin Gaspı*

Vesayetçi devlet anlayışının bir uzantısı olan kayyım politikaları, halkın seçme ve seçilme hakkını sistematik biçimde ortadan kaldırmış; özellikle Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölge kentlerinde yerel demokrasiyi fiilen askıya almıştır. Kayyım yönetimleri:

- Yerel kaynakların halkın ihtiyaçları yerine merkezî çıkarlar doğrultusunda kullanımına yol açmış,
- Yerel kültürel, dilsel ve sosyal hizmetleri tahrip etmiş,
- Belediyeleri, halkın değil, merkezi idarenin siyasi ve ekonomik ajandasının aracı haline getirmiştir.

Bu nedenle, kayyım sisteminin derhal sona erdirilmesi, seçilmiş belediye başkanları ve meclis üyelerinin görevlerine iadesi ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na konulan tüm çekincelerin kaldırılması zorunludur.

3. *Eşbaşkanlık Sistemi ve Demokratik Toplumsallaşma*

Eşbaşkanlık sistemi, eşit temsil, ortak sorumluluk ve tamamlayıcılık ilkelerine dayalı demokratik bir yönetim modelidir. Kadın özgürlüğünü ve toplumsal cinsiyet eşitliğini esas alan bu model, erkek egemen yönetim biçimlerine karşı geliştirilmiş demokratik bir alternatiftir.

Eşbaşkanlık, yalnızca kadınların temsiline ilişkin teknik bir düzenleme değil; bütün toplum kesimlerinin eşit katılımını güçlendiren, demokratik siyaseti yataylaştıran ve karar süreçlerini çoğulcuştıran bir toplumsallaşma aracıdır. Bu sistemin yasal güvenceye kavuşması, yerel yönetimlerde toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve eşit temsiliyetin kurumsal bir norm hâline gelmesini sağlayacaktır.

4. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Yerel Demokrasi

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, yerel yönetimlerin idari ve mali özerkliğini güvence altına alan temel bir uluslararası belgedir. Türkiye'nin bu Şart'a koyduğu çekinceler, yerel kararların demokratik meşruiyetini zayıflatmaktadır.

Bu nedenle:

- Şart'a konulan tüm çekinceler kaldırılmalı,
- Yerel yönetimlerin mali ve idari özerkliği güçlendirilmeli,
- Yerel demokrasi uluslararası standartlarda kurumsal güvenceye kavuşturulmalıdır.

5. Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Yerel yönetimlerde toplumsal cinsiyet eşitliği, seçim dönemine özgü bir vaat değil, belediyelerin tüm karar ve hizmet süreçlerine içkin, zorunlu bir ilke olarak kabul edilmelidir. Bu kapsamda:

- Kadın dayanışma merkezleri, kadınların söz kurduğu, örgütlendiği ve güçlendiği alanlar olarak desteklenmeli; bütçeleri yasal güvenceye kavuşturulmalıdır.
- Belediyelerde Kadın Politikaları Müdürlükleri güçlendirilmeli; hizmetler mahalle ölçeğinde, çok dilli ve kapsayıcı biçimde yaygınlaştırılmalıdır.
- Kadın örgütlerinin bütçe, planlama ve karar süreçlerine yasal katılımı sağlanmalı; toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme tüm belediyeler için yasal zorunluluk haline getirilmelidir.
- Afet yönetimi toplumsal cinsiyet perspektifiyle yeniden kurgulanmalı; belediyelerde afet birimleri içinde toplumsal cinsiyet alt birimleri kurulmalı; tüm personel şiddet, taciz ve cinsiyet eşitliği eğitimleri almalıdır.
- Kadın emeğini özgürleştirecek politikalar kapsamında, kadın kooperatifleri, üretim atölyeleri, kent bostanları ve dayanışma ekonomisi modelleri desteklenmelidir.

6. Kent Hakkı ve Katılımcı Yerel Yönetim

Kent hakkı; adalet, eşitlik, özgürlük ve katılım temelinde, herkesin kent yaşamından eşit biçimde yararlanma ve kent üzerinde söz sahibi olma hakkıdır.

Bu çerçevede:

- Yerel yönetimler yardım dağıtan değil, hak temelli kurumlar olarak yeniden yapılandırılmalıdır.

- Kent meclisleri, mahalle forumları ve halk toplantıları yaygınlaştırılarak doğrudan katılım mekanizmaları kurumsallaştırılmalıdır.
- Kentsel dönüşüm projeleri rant odaklı değil, yerinde, katılımcı ve ekolojik duyarlılıkla yürütülmelidir.
- Barınma hakkı sosyal konut ve kiralık konut politikalarıyla güvence altına alınmalı; kamusal hizmetlerde özelleştirme sürecine son verilmeli, kamu yararı temel alınmalıdır.

7. Yerel Yönetimlerde Ekolojik Yaklaşım

Yerel yönetimler, doğayı korumak ve iklim krizine karşı yerelden politika üretmekle yükümlüdür. Bu bağlamda:

- Enerji, maden, HES, termik santral ve benzeri projelerde yerel halkın söz hakkı yasal güvenceye alınmalı; ekolojik yıkıma yol açan projeler durdurulmalıdır.
- Tarım alanları, ormanlar, kıyılar ve su kaynakları korunmalı; kent planları ekolojik önceliklerle hazırlanmalıdır.
- Toplu taşıma, bisiklet yolları ve yaya dostu ulaşım altyapıları güçlendirilerek karbon salımı azaltılmalıdır.
- Belediyelerde ekoloji meclisleri kurulmalı; çevre örgütleriyle ortak karar mekanizmaları geliştirilmelidir.

8. Yerel Yönetim Mevzuatında Yapılması Gereken Değişiklikler

Yukarıda özetlenen yerel demokrasi perspektifinin hayata geçebilmesi için kapsamlı anayasal ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Ancak, ilk etapta yerel yönetim mevzuatında kısmi değişiklikler yapılmalıdır. Bu çerçevede:

- 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun; mahalle ve yönetimi (M. 9), belde adının değiştirilmesi (M. 10), belediyenin görev ve sorumlulukları (M. 14), yetkileri ve imtiyazları (M. 15), başkanlık divanı (M. 19), belediye başkanlığının boşalması halinde yapılacak işlemler (M. 45), hizmetlerde aksama (M. 57), kent konseyi (M. 76) ve yurt dışı ilişkileri (M. 74) ile ad verme, tanıtıcı amblem ve flama kullanımı (M. 81) başlıklı hükümleri demokratik, çoğulcu ve çok dilli yerel yönetim anlayışına uygun olarak yeniden düzenlenmelidir.
- İl özel idarelerine ve belediyelere genel bütçe vergi gelirlerinden ayrılan payların artırılması amacıyla ilgili kanunların payların hesaplanmasına ve oranlara ilişkin hükümleri değiştirilmelidir.
- Belediye Gelirleri Kanunu'nda istisna ve muafiyetler (M. 19), nispet ve miktarlar (M. 21), müze giriş ücretleri ile madenlerden belediyelere pay (mükerrer M. 97) yeniden düzenlenerek yerel mali özerklik güçlendirilmelidir.
- 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nun 2. Maddesi ve 11/K fıkrası, demokratik yerinden yönetim ilkelerine uygun biçimde değiştirilmelidir.

- 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nun meclis kararlarının kesinleşmesi (M. 15), denetim komisyonu (M. 17), il encümeni (M. 25), bütçe (M. 44), harcama yetkilisi (M. 46) ve yurt dışı ilişkileri (M. 62) başlıklı hükümleri, yerel özerkliği güçlendirecek şekilde yeniden düzenlenmelidir.

D) DİL HAKLARI

1. Anadili Hakkı ve Uluslararası Mevzuat

Anadili hakkı, bireyin ve toplulukların kendi anadillerini kamusal ve özel alanda kullanabilmesi, bu dilde eğitim görebilmesi, kültürel üretimlerini bu dil üzerinden sürdürebilmesi ve kendi kimliğini özgürce ifade edebilmesi anlamına gelir. Anadili, yalnızca bir iletişim aracı değil; düşünme biçimini, öğrenme süreçlerini, duygulanım dünyasını ve toplumsal aidiyet hissini belirleyen kurucu bir unsurdur.

Uluslararası insan hakları belgeleri, dil hakkını hem bireysel hem de kolektif boyutlarıyla bir temel hak olarak tanımaktadır. BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi dil temelinde ayrımcılığı yasaklamakta; Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 27. Maddesi, azınlık topluluklarının kendi dillerini kullanma haklarının inkâr edilemeyeceğini açıkça hükme bağlamaktadır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, kültürel yaşama katılım hakkını düzenleyerek, bireylerin kendi dillerinde eğitim ve kültürel üretimlerde bulunabilmesinin önünü açmaktadır.

Avrupa düzeyinde, Avrupa Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı ve Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme; eğitim, adalet, kamu hizmetleri ve medya alanlarında azınlık dillerinin korunması ve geliştirilmesi için somut yükümlülükler öngörmektedir. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 30. Maddesi ise azınlık veya yerli topluluğa mensup çocukların kendi dillerini kullanma hakkını güvence altına almaktadır.

2. Türkiye'nin Anadili Hakkı Konusundaki Konumu

Türkiye, çeşitli temel insan hakları sözleşmelerine taraftır; ancak bu sözleşmelere konulan çekinceler ve iç hukuktaki kısıtlayıcı düzenlemeler nedeniyle anadili hakkı fiilen güvence altına alınmamıştır.

Türkiye:

- BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni ve temel insan hakları sözleşmelerini onaylamış;
- Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'yi 2003'te onaylamış, ancak azınlık haklarına ilişkin hükümlere çekince koymuştur;
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye taraftır; ancak azınlık çocuklarının kendi dillerini kullanma ve kültürlerini yaşama hakkına ilişkin hükümlere Anayasa ve Lozan çerçevesiyle sınırlı yorum beyanı sunmuştur.

Türkiye, buna karşılık:

- Avrupa Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı'na ve Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve

Sözleşme'ye taraf değildir. Lozan Antlaşması'na dayanarak yalnızca gayrimüslim toplulukları azınlık olarak tanımakta; Kürtler, Araplar, Lazlar ve diğer etnik grupları bu statünün dışında bırakmaktadır.

3. Hukuk Alanındaki Engeller ve Giderilmesi Gereken Çekinceler

Anadili hakkının fiilen tanınabilmesi için:

- Türkiye'nin taraf olduğu sözleşmelere konulan çekinceler kaldırılmalı; Anayasa ve ilgili kanunlarda yapılacak değişikliklerle anadilinde eğitim ve kamusal kullanım serbest hale getirilmelidir.
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 17, 29/1 ve 30. maddelerine ilişkin çekinceler gözden geçirilmeli; TBMM, iç hukuk reformlarıyla uyumlu biçimde bu çekinceleri geri çekmelidir.
- Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 27. Maddesi, azınlıkların dil hakları yönünden çekincesiz uygulanmalıdır.

4. Eğitim Alanındaki Engeller ve Çözümler

Türkiye'de Anayasa gereği eğitim dili fiilen yalnızca Türkçedir. Anadilinde eğitim verilmemesi, özellikle Kürtçe konuşan çocukların erken yaşta dilsel kırılma yaşamasına, okulla ilk temaslarında travmatik deneyimlere, başarısızlığa ve özgüven kaybına yol açmaktadır.

2012'de başlatılan "Yaşayan Diller ve Lehçeler" seçmeli ders uygulaması, sınırlı bir alan açmakla birlikte, öğretmen atamaları, materyal eksikliği ve idari engellemeler nedeniyle işlevsiz kalmıştır. Öğrenci talebi ile atanan öğretmen sayısı arasındaki büyük uçurum, anadili eğitimi talebine yönelik yapısal bir isteksizliği göstermektedir.

Bu çerçevede:

- Anadilinde eğitimin önündeki yasal engeller kaldırılmalı; anadilinde ve çok dilli eğitim modelleri geliştirilmelidir.
- Milli Eğitim Temel Kanunu, İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Yabancı Dil Eğitimi Kanunu, Özel Öğretim Kurumları Kanunu ve Yükseköğretim Kanunu, anadili hakkını tanıyacak ve örgün eğitimde Kürtçe başta olmak üzere diğer dillerin eğitim dili olabilmesini mümkün kılacak şekilde değiştirilmelidir.
- Kürt Dili ve Edebiyatı bölümleri çoğaltılmalı ve bu bölümlerden mezun olanların "anadili öğretmeni" olarak istihdamının önü açılmalı; formasyon ve atama engelleri giderilmelidir.

5. Sağlık, Kamu Hizmetleri ve Yargıda Dil Engelleri

Türkçe bilmeyen veya Türkçe'yi yeterince kullanamayan kişilerin sağlık, yargı ve kamu hizmetlerine erişimi anadili engeli nedeniyle ciddi biçimde kısıtlanmaktadır.

Bu nedenle:

- Sağlık Bakanlığı'nın tüm hizmetlerinde Kürtçe başta olmak üzere anadilinde bilgilendirme ve

hizmet sunumu yaygınlaştırılmalı; E-reçete ve hastane bilgi sistemlerine Kürtçe dil seçeneği eklenmelidir.

- Kamu kurumlarında Kürtçe tercüman bulundurulması yasal zorunluluk haline getirilmeli; yargı süreçlerinde tercüman yokluğundan kaynaklanan adil yargılanma ihlalleri son bulmalıdır.
- Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelerde kamu hizmetleri çok dilli olarak sunulmalı; yerel yönetimlere bu konuda geniş yetki tanınmalıdır.

6. Medya, Kültür ve Yayıncılık Alanında Engeller ve Çözümler

Kürtçe başta olmak üzere anadilinde yayın yapan medya kuruluşları sayıca sınırlı, hukuki ve idari baskılar ise yoğunudur. OHAL döneminde çok sayıda Kürtçe kanal ve radyo kapatılmış; medya alanında dilsel çoğulculuk ciddi biçimde daralmıştır.

Bu nedenle:

- Anadilinde yayın yapan televizyon, radyo ve basın kuruluşları yasal ve mali olarak desteklenmeli; lisans ve erişim engelleri kaldırılmalıdır.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın destek programları, yalnızca Türkçe eserleri değil, Kürtçe başta olmak üzere diğer dillerdeki eserleri ve çeviri projelerini de kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmelidir.

E) KÜLTÜREL HAKLAR ALANINDA YAPILMASI GEREKENLER

Türkiye'nin taraf olduğu BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 15. Maddesi, herkesin kültürel hayata katılma, kendi kültürel ifadesini ortaya koyma ve kültürel mirastan yararlanma hakkını tanımaktadır. Bu hak; farklı etnik grupların, yerli halkların ve dezavantajlı grupların kültürel yaşama katılımlarının desteklenmesini de içerir.

Bu kapsamda:

- Kültür merkezleri, müzeler, kütüphaneler, tiyatrolar, sinemalar ve geleneksel sanat mekânları tüm kültürel toplulukların erişimine açık olmalı; Kürt kültürü başta olmak üzere tüm halkların kültürlerinin bu alanlarda görünür olması devlet tarafından teşvik edilmelidir.
- Ulusal etnik grupların, azınlıkların ve yerli halkların kültürel miraslarına ilişkin farkındalık artırılmalı; bu mirasın korunması ve aktarımı için özel programlar geliştirilmelidir.
- Medya ve kitle iletişim araçları, kültürel hayata katılımı artırmak amacıyla çok dilli içerik üretimini desteklemeli; Kürtçe televizyon, gazete, ajans ve dijital platformların güçlenmesi için uygun hukuki ve mali ortam sağlanmalıdır.
- Kültür ve sanat alanında profesyonel eğitim için Kürtçe eğitim veren kültür-sanat okulları ve üniversite programları açılmalı; bu alanlardaki uzman insan kaynağı desteklenmelidir.

Dil ve kültür alanında kısa vadede yapılabilecek bazı somut adımlar şunlardır:

- TBMM Genel Kurulu'nda Kürtçe ifadelerin tutanaklara "bilinmeyen dil" şeklinde değil, Kürtçe olarak kaydedilmesi,
- Kürt nüfusun yoğun olduğu yerleşim yerlerinden başlayarak uçaklarda ve diğer toplu ulaşım araçlarında Kürtçe anons ve bilgilendirme yapılması,
- Kamu kurum ve kuruluşlarının internet sitelerinde ve dijital platformlarında Kürtçe dil seçeneğinin sunulması,
- Kürt dilinin belgelenmesi ve sınıflandırılması alanında çalışan kurum ve vakıfların kamu yararına statü ve mali desteklerle güçlendirilmesi,
- Yaşayan Diller Enstitülerinden en az birinin "Kürdoloji Enstitüsü" olarak yeniden adlandırılması ya da bu adla yeni bir enstitü kurulması,
- Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ndeki üniversiteler ile Türkiye'deki Kürtçe enstitüleri olan üniversiteler arasında akademik iş birliklerinin geliştirilmesi.

F) CİNSİYET ÖZGÜRLÜKÇÜ PERSPEKTİF VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Barış ve Demokratik Toplum Süreci'nin, kadınların eşit yurttaşlık ve özgürlük taleplerini merkeze almadan başarıya ulaşması mümkün değildir. Çatışmanın kadınlar üzerinde çok katmanlı etkilerinin olduğu ve barışın ancak kadınların özne olduğu bir süreçle inşa edilebileceği açıktır. Kadınlar yalnızca mağdur değil, barışın kurucu aktörleridir; çatışmanın kadın bedeninde, emeğinde ve gündelik yaşamında yarattığı tahribat hesaba katılmadan sürdürülebilir bir barış kurulamaz.¹⁰⁰

Kadın örgütlerinin Meclis Komisyonu dinlemelerinde de aktardığı üzere, çatışma ve güvenlikçi politikalar; erkek şiddetini, yoksulluğu, bakım yükünü, zorunlu göçü, siyasi temsilden dışlanmayı ve psikolojik travmayı derinleştirmiş; buna karşın kadınların barış sözü çoğu zaman görünmez kılınmıştır. Bu nedenle, geçiş süreci yalnızca silahsızlanma ve hukuki düzenlemelerle sınırlı olamaz; aynı anda derin bir cinsiyet özgürlükçü ve toplumsal cinsiyet eşitliği programını da içermek zorundadır. Bu bakış açısından hareketle, Barış ve Demokratik Toplum Süreci'nde cinsiyet özgürlükçülüğünün ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için aşağıdaki temel ilkeler ve düzenlemeler hayati önemdedir:

1. Barışın Toplumsal Cinsiyet Perspektifiyle Yeniden Tanımlanması

- Barış, yalnızca silahların susması ve çatışmanın sona ermesi değil; patriyarkanın ve kurumsallaşmış erkek egemenliğinin geriletilmesi, kadınların yaşamlarının tüm alanlarında eşitlik ve özgürlüklerinin güvence altına alınması olarak tanımlanmalıdır.
- Kadınlara yönelik şiddet, yoksulluk, güvencesiz istihdam, bakım emeğinin görünmezliği, zorunlu göç ve politik dışlanma, barış politikasının asli gündemleri arasında yer almalıdır.
- Çatışma sonrası dönemde "normalleşme", kadınların yeniden şiddete, güvencesizliğe ve siyasal alandan dışlanmaya mahkûm edildiği bir eski düzene dönüş anlamına gelemez. "Barışa İhtiyacım Var Kadın İnisiyatifi"nin uyardığı gibi, silahlarını yakan ve bırakan kadınların hem Kürt hem kadın kimlikleriyle yeniden eşitsiz bir hayata itilmeleri yeni çatışma risklerini büyütecektir.¹⁰¹

2. Kadınların Barış Sürecine Eşit ve Etkin Katılımı

- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1325 sayılı "Kadınlar, Barış ve Güvenlik" kararı ve devam kararları çerçevesinde; barışın tüm aşamalarına (müzakere, anlaşma, uygulama, izleme) kadınların eşit ve etkin katılımı yasal güvenceye kavuşturulmalıdır.
- TBMM bünyesinde kurulmuş olan Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu, barış sürecinde kadınların sözünü sistematik biçimde duymakla yükümlü olmalı; kadın örgütleriyle düzenli istişare mekanizmaları kurmalıdır.
- Barış sürecinin merkezi ve yerel tüm yapılarında (komisyonlar, izleme heyetleri, hakikat ve adalet mekanizmaları, yerel barış kurulları) en az yüzde 50 kadın temsiliyeti ve eşbaşkanlık sistemi esas alınmalıdır.

3. Hukuki ve Kurumsal Reformların Cinsiyet Özgürlükçülük ve Toplumsal Cinsiyet Duyarlı Hale Getirilmesi

- Bu raporda önerilen tüm "Demokratik Entegrasyon Yasaları", geçiş adaleti mekanizmaları, ceza mevzuatı değişiklikleri, yerel yönetim reformları ve dil-kültür hakları düzenlemeleri, cinsiyet özgürlükçü ve toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle gözden geçirilmeli; muhtemel etkileri açısından etki analizine tabi tutulmalıdır.
- İstanbul Sözleşmesi'ne yeniden taraf olunmalı; 6284 sayılı Kanun etkili biçimde uygulanmalı, kadına yönelik şiddet ve ev içi şiddetle mücadele, barış sürecinin olmazsa olmaz bileşeni olarak ele alınmalıdır.
- Aile hukukundan ceza hukukuna, çalışma mevzuatından sosyal güvenlik rejimine kadar tüm yasal düzenlemeler, kadınların ekonomik bağımsızlığını, şiddetten uzak yaşam hakkını ve kamusal-siyasal alana eşit katılımını güçlendirecek biçimde yeniden düzenlenmelidir.

4. Kadınların Ekonomik, Sosyal ve Politik Olarak Güçlenmesi

- Çatışma bölgelerinde özellikle kadınların yoksulluk, işsizlik ve güvencesiz çalışma koşullarına sürüklendiği dikkate alınarak; kadın kooperatifleri, bakım destek sistemleri, sosyal güvenlik ve istihdam teşvikleri üzerinden kapsamlı bir "kadın odaklı sosyal adalet programı" hayata geçirilmelidir.
- Zorunlu göç, köy boşaltmaları ve kent yoksulluğundan en çok etkilenen kadınlar için barınma, sağlık, psikososyal destek ve eğitim hizmetlerini içeren bütünlüklü sosyal politikalar geliştirilmelidir.
- Siyasi partiler, sendikalar, meslek örgütleri ve yerel yönetimler nezdinde kadın meclisleri ve kadın kotası/fermuar sistemi, yasal güvenceye kavuşturulmalıdır.

5. Kadınların Barış Hafızasının Tanınması ve Desteklenmesi

- Kadınların barış mücadelesine dair hafıza çalışmaları, barış inşasının kurucu unsurlarından biri olarak kabul edilmelidir.
- Kadınların deneyimlerini görünür kılacak bellek merkezleri, müzeler, sözlü tarih projeleri,

sinema ve tiyatro üretimleri desteklenmeli; kadınların barış sözünün raporlarda, tutanaklarda ve kamu politikalarında sistematik biçimde yer alması sağlanmalıdır.

- Hakikat ve adalet mekanizmalarında, çatışmanın kadınlar üzerindeki özgöl etkileri (cinsel şiddet, zorla evlilik, kayıplar, zorunlu göç, bakım yükü, politik şiddet vb.) ayrı başlıklar halinde incelenmeli; tazminat, telafi ve onarıcı adalet araçları bu gerçeklik temel alınarak kurgulanmalıdır.

6. Kadın Örgütleriyle Kurumsal İşbirliği

- Çözüm sürecinin resmî aktörleri ile kadın örgütleri arasında düzenli, kurumsallaşmış ve karar süreçlerine bağlayıcı etkisi olan diyalog mekanizmaları kurulmalıdır.
- Meclis komisyonları, bakanlıklar, yerel yönetimler ve geçiş dönemi kurumları, bütçe ve politika üretim süreçlerinde kadın örgütlerini kolektif ortakları olarak tanımalı; kadın örgütlerinin katılımı yalnızca “danışma” düzeyinde bırakılmamalı, karar süreçlerine ortaklık anlamına gelmelidir.
- Kadın örgütlerinin barış alanındaki bilgi birikimi ve yerel deneyimi; eğitim müfredatının, meslek içi eğitim programlarının (yargı, kolluk, sağlık, sosyal hizmetler, yerel yönetimler) ve kamu politikalarının tasarımına doğrudan yansıtılmalıdır.

Dolayısıyla; cinsiyet özgürlükçülük ve toplumsal cinsiyet eşitliği, bu raporda önerilen tüm demokratikleşme, geçiş adaleti ve barış politikalarının tali ve ikincil bir unsuru değil, bizzat kurucu eksenidir. Barışın kadınların savaşta yaşadıkları hesaba katılmadan, kadınlarla birlikte ve kadınların eşitliği gözetilmeden inşa edilmesi mümkün değildir.

Bu nedenle DEM Parti, çözüm sürecinde cinsiyet özgürlükçü ve toplumsal cinsiyet eşitlikçi perspektifi hem ilke hem de somut yasal yükümlülük olarak tanımlamayı, sürecin başarı koşullarından biri olarak görmektedir.

G) BARIŞ VE DEMOKRATİK TOPLUM İNŞASINDA GENÇLİK

Gençlik içinde bulunduğumuz Barış ve Demokratik Toplum Sürecinin hem öznesi hem de güvencesidir. Bu nedenle, barış stratejisinin özel bir boyutunu “gençlik ve barış” ekseninde kurgulayan bütünlüklü bir politika çerçevesi oluşturulmalıdır.

Gençliğin yaşamını kuşatma altına alan, yoksullaştıran ve geleceksizliğe sürükleyen düzene karşı, gençlerin yönetimde ve gençlik politikalarının belirlenmesinde tüm karar alma süreçlerinin içinde olması ve bunun kurumsal ve yasal güvenceye kavuşturulması, ihtiyacı duyulan demokratik dönüşümün olmazsa olmazıdır. Bu, her şeyden önce her toplumsal öznenin kendi sorunları etrafında çözüm aramasının da karşılığı olan demokratik toplum inşası için önemlidir.

Bu kapsamda;

- TBMM bünyesinde tüm siyasi partilerin temsil edildiği bir “Gençlik, Hakikat ve Barış Komisyonu” kurulmalı; gençlerin ifade özgürlüğü, barışçıl gösteri hakkı ve nefret söyleminden korunması güvence altına alınmalıdır.

- Eğitim mevzuatında ve müfredatında yapılacak değişikliklerle, ortaöğretim ve yükseköğretimde tekçi düşüncenin dayatmasından uzak barış eğitimi, çatışma çözümü, çok kültürlülük ve toplumsal cinsiyet eşitliği gibi konular zorunlu bileşen haline getirilmelidir.
- Yerel yönetimler mevzuatında gençlik meclisleri güçlendirilerek karar alma süreçlerine dahil edilmeli; bağlayıcı nitelikte danışma rolleri tanınmalıdır. Yerel düzeyde yerel yönetimler bünyesinde Gençlik Barış Konseyleri kurularak, gençlerin barışa ilişkin talep ve önerileri düzenli biçimde raporlaştırılmalıdır.
- Genç işsizliğinin ve güvencesizliğin umutsuzlukla ilişkisi gözetilerek, gençlik istihdamı ve sosyal politika programları barış süreciyle bağlantılı olarak tasarlanmalı; gençlik kooperatifleri, sosyal girişimler ve yerel kalkınma projeleri desteklenmelidir. Böylece gençler, yalnızca barış talebini dile getirmeyecekler, aynı zamanda barışın ekonomik, sosyal ve kültürel temellerinin kurucu öznesi haline de geleceklerdir.
- Barışın toplumsal hayatımızda bir kültür olarak yerleşik hale gelebilmesi, sadece çatışmanın sona erdirilmesiyle mümkün olmayacaktır. Toplumsal ilişkilerde de sosyal, kültürel ve ekonomik çatışmalar üreten alanlara müdahale edilmelidir. Bu bağlamda başta uyuşturucuyla, bağımlılıkla mücadele olmak üzere sosyal barışın önünde engel olan tüm sorun alanlarını besleyen nedenleri ortadan kaldıracak kurumsal, yasal, siyasal güvenceler oluşturulmalıdır.
- Gençlerin sosyal hakları, yaşam ve barış hakkı önünde engel teşkil eden zorunlu askerlik yasası kaldırılmalı; vicdani ret hakkı yasal bir statüye kavuşturulmalıdır.

H) BARIŞ VE DEMOKRATİK TOPLUM İNŞASINDA ÇOCUKLARIN TOPLUMSAL ÖZNELİĞİ

Türkiye’de yaşanan uzun süreli çatışma dönemi, kuşakların hafızasını derinden etkilemiş; çocukları başlatıcısı olmadıkları bir sürecin tanığı, mağduru ve taşıyıcısı haline getirmiştir. Barış ve Demokratik Toplum Süreci’nin kalıcı olabilmesi için çocuklar yalnızca korunması gereken kırılgan bir grup olarak değil, yaşadıkları deneyimi ifade edebilen, hafızayı kuran ve geleceği şekillendiren toplumsal özneler olarak görülmelidir.

Bu nedenle, kurulmakta olan barış mimarisinin her aşamasına –hakikat arayışı, adalet, onarım, eğitim, sosyal politika ve hukuki reformlar– çocukların sesi, deneyimi ve talebi dahil edilmelidir. Bu kapsamda aşağıdaki somut yasal ve idari adımların atılmasını önermekteyiz:

1. Anayasal ve Yasal Güvenceler

- Yeni toplumsal sözleşmede, çocukların çatışmadan korunma, barış içinde yaşama ve barış süreçlerine katılma hakkı açıkça tanımlanmalı; çocuklar hak sahibi özneler olarak yer almalıdır.
- Çocukların politik/toplumsal olaylara katılımı, güvenlik hukuku değil ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve çocuk hakları çerçevesinde ele alınmalıdır.
- BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin 17., 29. ve 30. Maddelerine konulan çekinceler kaldırılmalı; çocukların dil, kimlik, kültür ve bilgiye erişim hakları iç hukuka doğrudan ve koşulsuz biçimde yansıtılmalıdır.

- Çocukluk döneminde “örgüt/terör suçu” kapsamında soruşturma ve kovuşturmayla uğramış kişilere ilişkin özel bir “dosya inceleme ve sicil temizliği” mekanizması kurulmalı; çocuklukta yaşanan fiillerin yetişkin yaşamında kalıcı cezalandırmaya dönüşmesi önlenmelidir.

2. Çocukların Toplumsal Özne Olarak Tanınması

- TBMM bünyesinde, Barış ve Demokratik Toplum Komisyonu çatısı altında, doğrudan çocukları ve çocuk alanında çalışan kurumları odağa alan bir Çocuk ve Barış Komisyonu oluşturulmalı; bu komisyona çocuk hakları örgütleri, yerel yönetimler, barolar, akademi ve çocuklar düzenli biçimde davet edilmelidir.
- Barış süreciyle ilgili hazırlanacak her yasa, yönetmelik ve politika için “çocuk etki analizi” zorunlu hale getirilmeli; çocukları dolaylı etkileyen düzenlemelerde dahi bu analizin Meclis raporlarına eklenmesi şart koşulmalıdır.
- Yerel yönetimlerde Çocuk Barış Meclisleri kurulmalı; bu meclislerin aldığı karar ve önerilere belediye meclislerinin yazılı cevap verme yükümlülüğü getirilerek çocukların sözünün idari süreçlere yansması güvence altına alınmalıdır.

3. Hakikat, Hafıza ve Onarıcı Adalet

- Son 50 yılda çocuklara yönelik yaşam hakkı ihlalleri, zorla yerinden etmeler, asimilasyon politikaları, işçileştirme ve yoksullaştırma pratiklerini kayıt altına almak üzere, çocuk alanında çalışan kurumların da dâhil olduğu bağımsız bir “Çatışma ve Çocuk Hakikati Komisyonu” kurulmalıdır.
- Bu komisyon; çocukların gönüllü katılımını, güvenliğini ve iyi oluşunu gözetken yöntemlerle tanıklıkları dinlemeli, bulgularını TBMM’ye sunmalıdır.
- Çocuklara yönelik ağır hak ihlallerinde cezasızlık politikasına son vermek için zamanaşımı engeli kaldırılmalı; çocukların adalet talebini güçlendirecek idari ve yargısal düzenlemeler yapılmalıdır.

4. Çocuk Adalet Sisteminin Barış Perspektifiyle Yeniden Kurulması

- Çocuklarla ilgili tüm ceza soruşturma ve kovuşturmalarında çocuk yararına adalet ilkeleri zorunlu hale getirilmeli; çocuklar için ayrı, uzmanlaşmış mahkemeler, savcılar ve müdafiler görevlendirilmelidir.
- Gösterilere katılma, slogan atma, taş atma gibi eylemler nedeniyle çocukların “örgüt suçu” ile yargılanmasına son verilmeli; bu alanlarda onarıcı adalet ve toplumsal diyalog mekanizmaları esas alınmalıdır.

5. Eğitim, Dil ve Barış Müfredatı

- Kürtçe başta olmak üzere Türkiye’de konuşulan tüm dillerde anadili temelli ve çokdilli eğitim modelleri yasal güvenceye kavuşturulmalı; bu modeller çatışmadan etkilenen bölgelerde öncelikli olarak hayata geçirilmelidir.
- Millî Eğitim müfredatı, her yaş düzeyinde barış, birlikte yaşam, toplumsal cinsiyet eşitliği,

çok kültürlülük ve hak temelli yurttaşlık ekseninde yeniden düzenlenmeli; özel bir “barış müfredatı” geliştirilerek tüm derslere ve programa entegre edilmelidir.

- Öğretmenler, okul yöneticileri ve eğitim emekçileri için barış eğitimi, çatışma duyarlılığı ve çocuk hakları alanlarında zorunlu hizmet içi eğitim programları uygulanmalıdır.

6. Çocuk Yoksulluğu, Göç ve Sosyal Politika

- Çocuk yoksulluğuyla mücadele, bölgesel kalkınma stratejilerinin merkezine alınmalı; özellikle Kürtlerin yoğun yaşadıkları bölge illerinde çocuğa duyarlı bütçeleme uygulanmalı, sosyal yardımlar hak temelli, düzenli ve erişilebilir hale getirilmelidir.
- Zorunlu göç yaşamış ailelerin çocukları için eğitimde telafi programları, barınma ve sosyal uyum destekleri sağlanmalı; göç alan kentlerde çocuklar arasında ayrımcılığı önleyen çok dilli ve çok kültürlü uyum programları hayata geçirilmelidir.

7. Çatışma Atıkları ve Çocuk Güvenliği

- Çatışma yaşanan bölgelerde patlayıcı kalıntılar ve çatışma atıklarının tespiti, temizlenmesi ve izlenmesi için, uluslararası standartlara uygun bir eylem planı oluşturulmalıdır.
- Çocuklara yönelik, yaşa uygun yöntemlerle hazırlanmış farkındalık programları okul müfredatına eklenmeli; görsel materyaller, anadilinde içerikler ve topluluk temelli çalışmalar desteklenmelidir.
- Çatışma atıkları nedeniyle yaralanan, uzuv kaybı yaşayan veya ağır psikolojik travma geçiren tüm çocuklara ücretsiz sağlık, rehabilitasyon, eğitim ve sosyal destek sağlanmalı; bu çocuklar için özel izleme ve destek programları geliştirilmelidir.

8. Kurumsal İş birliği ve Sürekli İzleme

- Çocuk hakları alanında çalışan sivil toplum örgütleri, meslek odaları, barolar ve yerel yönetimler arasında düzenli danışma ve ortak çalışma mekanizmaları kurulmalıdır.
- Komisyon’un hazırlayacağı tüm rapor ve kararlar, çocukların ve kamuoyunun erişimine açık biçimde yayımlanmalı; çocuklara uygun özetler hazırlanarak çocuk meclisleri ve çocuk örgütleriyle paylaşılmalıdır.
- Barış ve Demokratik Toplum Süreci’ne ilişkin göstergeler arasına, çocukların güvenlik, eğitim, sağlık, katılım ve kültürel haklarındaki gelişimi yansıtan özel göstergeler eklenmeli; bu göstergeler üzerinden yıllık “Çocuk ve Barış İzleme Raporu” yayımlanmalıdır.

Özetle; barış süreci, çocukları korunan değil, söz kuran; yalnızca tanıklık eden değil, bugünü ve geleceği birlikte kuran özneler olarak tanıyan bir anlayışla inşa edilmelidir. TBMM’nin atacağı her adımda, çocukların deneyimini, sözünü ve talebini merkeze alan bu yaklaşım, Barış ve Demokratik Toplum Süreci’nin gerçek güvencesi olacaktır.

İ) İFADE, TOPLANMA VE ÖRGÜTLENME ÖZGÜRLÜĞÜ

Demokrasi ilkesinin bir bütün olarak hayata geçirilmesinin, demokratik entegrasyonun ve Barış ve Demokratik Toplum Süreci çerçevesindeki tüm planlamaların sürekliliğinin sağlanmasının ilk ve temel koşullarından biri ifade özgürlüğünün gerçekçi bir güvenceye alınması ve korunmasıdır. Demokratik Entegrasyon kapsamında yapılacak diğer tüm düzenlemeler; barışın ve demokratik toplumun kapısı ise ifade özgürlüğü de o kapının anahtarıdır. Dolayısıyla ifade özgürlüğünü geri kalan tüm hukuki düzenleme ve değişikliklerin öncülü olarak tariflemek ve öneminin gerektirdiği zemini hayata geçirmek en acil ihtiyaçlardandır.

Türkiye Cumhuriyeti iç hukuku ve bir parçası olunan uluslararası hukuk da böylesi bir yaklaşımı gerektirmektedir. BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 19. Maddesi, BM Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 19. Maddesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. Maddesi, ifade özgürlüğünü demokrasinin temel taşlarından biri olarak tanımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası da 25., 26. ve 28. Maddelerinde düşünce, düşünceyi açıklama ve basın özgürlüğünü tanımakta; 13. Maddede temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına ilişkin genel çerçeveyi çizmektedir. Anayasa'nın 90. Maddesi ise insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerin iç hukuka üstünlüğünü düzenlemektedir.

Düşünceyi açıklama, basın özgürlüğü, toplanma ve gösteri özgürlüğü, sanat ve bilim özgürlüğü, akademik özgürlük ve siyaset yapma hakkını kapsayan anahtar bir hak olarak ifade özgürlüğü; yalnızca içeriği değil, bilginin edinilme ve yayılma biçimlerini, araçlarını ve koşullarını da teşmil etmekte; özellikle siyasal ifade özgürlüğünü ve kamusal tartışma özgürlüğünü “demokratik toplumun temel ilkesi” olarak kabul etmeyi zorunlu kılmaktadır.¹⁰² AİHM birçok kararında, ifade özgürlüğünün “hoş karşılanan, zararsız ya da önemsiz görülen bilgi ve düşünceler kadar, bir devleti veya halkın bir kesimini inciten, şoke eden veya rahatsız eden bilgi ve düşünceleri de” koruduğunu vurgulamıştır.

Bu çerçevede:

- İfade özgürlüğünün sınırı nefret söylemi ve doğrudan şiddete teşviktir. Bunun dışındaki rahatsız edici, eleştirel, sert ve radikal ifadeler demokratik toplum düzeninin gereği olarak koruma altında olmalıdır.
- Siyasi faaliyet, toplantı ve gösteri hakkı, örgütlenme özgürlüğü, basın ve internet özgürlüğü, bilim ve sanat özgürlüğü, akademik özgürlükler ayrı ayrı düzenlenmeli; mevcut kısıtlayıcı hükümler AİHS standartlarına uygun hale getirilmelidir.

Türkiye mevzuatında ifade özgürlüğünü sınırlayan çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Anayasa, Türk Ceza Kanunu, Terörle Mücadele Kanunu, Basın Kanunu, Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun, İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi Hakkında Kanun, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, İl İdaresi Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Askeri Ceza Kanunu, Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun ve OHAL mevzuatı başta olmak üzere en az on yedi ayrı kanunda, ifade özgürlüğüne aykırı kısıtlamalar yer almaktadır.

Ayrıca, “sır”, “devlet sırrı”, “gizlilik” ve “yasak” kavramlarını içeren çok sayıda hüküm, bilgiye ve hakikate erişim hakkını sınırlandırmakta; TBMM İçtüzüğü'nde dahi “devlet sırrı” tanımı olmaksızın araştırma yetkisini daraltan düzenlemeler bulunmaktadır.

Bu nedenle:

- TCK’da ifade özgürlüğüyle doğrudan çakışan maddelerin (özellikle 215, 216, 217, 299, 300, 301, 318 vd.) kaldırılması veya daraltıcı ve öngörülebilir biçimde yeniden düzenlenmesi,
- 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu’nun kaldırılması,
- 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’nun, AİHM’in Oya Ataman/Türkiye grubu kararlarında belirlediği kriterlere uygun şekilde yeniden düzenlenmesi,
- 5651 ve 6112 sayılı kanunlar başta olmak üzere internet ve yayıncılık alanındaki kısıtlayıcı hükümlerin gözden geçirilmesi

ifade özgürlüğünün güvence altına alınması için zorunludur.

Barış ve Demokratik Toplum Süreci, Kürtlerin kamusal ve toplumsal hayata eşit yurttaşlık çerçevesinde ve hukuki düzlemde dahilli amacını taşımaktadır. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi ve demokratik cumhuriyet programının uygulanabilmesi için örgütlenme özgürlüğü alanında yapılması gereken çok sayıda düzenleme bulunmaktadır.

Örgütlenme özgürlüğü, tüm yurttaşların fikir ve ifade özgürlüğü hakkını tam anlamıyla gerek kolektif gerekse bireysel olarak kullanmalarını sağlamaya yönelik bir araç olarak da güvence altına alınmalıdır. Örgüt kavramından anlaşılması gereken “kişilerin serbest iradeleriyle kurulan, ortak bir amaç için bir araya gelen kişiler topluluğu” dur. Örgütlenme özgürlüğü siyasi parti, sendika, dernek ya da vakıf, meslek örgütü, platform gibi birçok örgütlenme biçimine koruma sağlamaktadır. Bu konuda oldukça geniş bir AİHM içtihadı bulunmaktadır.¹⁰³

Yürürlükteki mevzuat örgütlenme özgürlüğü bağlamında incelendiğinde; örgütlenme biçimlerinin ve tanınan özgürlük alanlarının kısıtlı olduğu, buna karşın farklı kanunlarda çok sayıda sınırlayıcı düzenlemenin bulunduğu açıktır. Diğer bir anlatımla Türkiye’de örgütlenme biçimleri Türk Medeni Kanunu’nda sayıldığı haliyle oldukça dar tutulmuş, farklı örgütlenme biçimlerine imkân tanınmamış ve var olan özgürlük alanları da farklı kanunlarda yer alan sınırlayıcı hükümler nedeniyle kullanılamaz hale gelmiştir. Bu nedenle; örgütlenme özgürlüğü önünde engel oluşturan Dernekler Kanunu, Vakıflar Kanunu, Siyasal Partiler Kanunu, Medeni Kanun gözden geçirilerek özgür örgütlenmenin önü açılmalıdır.

Barışın toplumsallaşmasının ve demokratik bir toplumun sağlam temeller üzerinde inşasının boyutlarından biri toplumun kamusal hayata kolektif katılımının önünü açmaktır. Bunun yolunun ise sivil toplumu teşvik etmekten ve örgütlenme özgürlüğü alanlarını genişletmekten geçtiği tartışmasızdır. Bu anlamda güncel bir ihtiyaç olarak “Sivil Toplum Yasası” hazırlığı yapılmalı ve gecikmeksizin yasalaştırılmalıdır. Yapılacak yasa ile örgütlenme özgürlüğü güvenceye alınmalı, örgütlenme biçimlerinin türleri genişletilmeli ve örgütlenmeyi kolaylaştıran ve teşvik eden yeni bir anlayış ortaya konmalıdır.

İ) EKONOMİK VE SOSYAL KALKINMA İÇİN SOSYAL ADALET

Dünyadaki çatışma çözümü örnekleri, siyasal ve hukuksal reformların yanında; sınıfsal ve bölgesel eşitsizlikleri üreten kapitalist ekonomi-politik yapıya ilişkin dönüşümün barışı kalıcı kılabileceğini

göstermektedir. Barış süreçlerinin başarıya ulaşması için emekçiler ve yoksullar lehine kamusal yatırımlar, kooperatifçi ve dayanışmacı ekonomi modelleri öne çıkarılmalıdır.

Türkiye’de Kürt meselesi nedeniyle son kırk yılda en az iki trilyon dolar düzeyinde bir kaynağın çatışma ve güvenlikçi politika harcamalarına ayrıldığı tahmin edilmektedir.¹⁰⁴ Bu muazzam kaynak, esasen bölgesel eşitsizliğin ve tüm ülkedeki yoksulluğun yeniden üretildiği bir çatışma ekonomisi anlamına gelmektedir. Barış ve çatışmasızlık ortamının kalıcı hâle gelmesi, aynı zamanda çatışma ekonomisinin terk edilmesi ve kaynakların toplumsal ihtiyaçlara tahsisi anlamına gelmek zorundadır. Bu çerçevede, yıllardır çatışmaya ayrılan kamu kaynaklarının:

- Boşaltılan köylere dönüşün kolektif ve güvenli biçimde sağlanması,
- Mayınlı arazilerin temizlenerek kamusal/kooperatif tarımsal üretime açılması,
- Ekolojiye duyarlı, yerel halkın mülkiyet ve söz hakkına dayalı tarımsal üretim ve kırsal kalkınma projelerinin yapılması,
- Emekçilerin, işsizlerin, kadınların ve gençlerin ihtiyaçlarına dönük güçlü sosyal politikalar için seferber edilmesi gerekmektedir.
- Kişisel ve siyasal haklardaki ilerlemelerin, ekonomik ve sosyal haklar alanında, emeği ve yoksul halkları güçlendiren bir dönüşümle desteklenmesi barışı siyasal-toplumsal zeminde kalıcı ve sürekli hale getirecektir. Bu nedenle:
- Bölgesel kalkınma ajansları, piyasa odaklı değil; yerel demokrasi, kooperatifçilik ve toplumcu-katılımcı planlama temelinde yeniden yapılandırılmalı; karar süreçlerine yerel halk meclisleri doğrudan katılmalıdır.
- Yoksullukla mücadele ve sosyal koruma programları, özellikle çatışmadan yoğun etkilenmiş bölgelerde hak temelli, kalıcı istihdam, güvenceli çalışma ve kamusal hizmetlere erişim ekseninde güçlendirilmelidir.

Tüm bu gereklilikler çerçevesinde sosyal adalet, barışın kalıcı ve sürekli kılınmasının olmazsa olmaz koşulu ve barış sürecinin toplumsallaştırılmasının ana aracıdır.

J) GEÇİŞ DÖNEMİ İNSAN HAKLARININ KORUNMASI ÇALIŞMALARI

Geçiş dönemi hem çatışmasızlığın kalıcılaştırılması hem de demokratik hukukun yeniden inşası bakımından kritik bir evredir. Bu dönemde insan haklarının korunması için mevcut mekanizmaların güçlendirilmesi ve yeni kurumsal yapıların oluşturulması gerekmektedir.

1. Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Yolunun Etkin Kullanılması

Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuru yolu, özellikle ifade özgürlüğü, özgürlük ve güvenlik hakkı, adil yargılanma, toplantı ve gösteri hakkı alanlarında önemli bir başvuru mercii hâline gelmiştir.

Ancak:

- AYM kararlarının idare ve yargı organları tarafından eksiksiz uygulanması,

- Hak ihlali tespit edilen başvuruların sonuçlarının idari ve yasal düzeyde giderilmesi için bağlayıcı mekanizmalar kurulması gerekmektedir.

2. Kamu Denetçiliği Kurumu ve TİHEK

Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK), idarenin hak ihlallerine karşı başvuru merciidir. Ancak, bu kuruluşlar BM Paris Prensiplerine uyumlu olarak kurulmamıştır.¹⁰⁵ Bu durum insan haklarının korunmasında ciddi zafiyetler yaratmıştır. Geçiş dönemi açısından:

- Bu kurumların BM Paris Prensiplerine uygun olacak şekilde bağımsızlığı güçlendirilmeli, atama süreçleri şeffaf ve çoğulcu hale getirilmelidir.
- Kürt sorunuyla bağlantılı başvurular, ayrımcılık ve kötü muamele iddiaları öncelikli olarak ele alınmalı; rapor ve tavsiyelerin bağlayıcılığı artırılmalıdır.
- 3. OPCAT Uyarınca Ulusal Önleme Mekanizması
- Türkiye'nin taraf olduğu İşkenceye Karşı Sözleşme'ye Ek İhtiyari Protokol (OPCAT) gereğince ulusal önleme mekanizması etkisiz olan TİHEK'e verilmiştir. Oysa bu mekanizmanın gerçek anlamda bağımsız ve etkili olması gerekmektedir. Bu amaçla bağımsız ve Sözleşmeye uygun ulusal önleme mekanizması kurularak;¹⁰⁶
- Gözaltı merkezleri, cezaevleri, geri gönderme merkezleri ve psikiyatri kurumları gibi özgürlükten yoksun bırakma yerlerine habersiz ve düzenli ziyaretler yapılmalı;
- İşkence ve kötü muamele iddiaları konusunda hazırlanan raporlar kamuoyuyla şeffaf biçimde paylaşılmalıdır.

4. Ayrımcılıkla Mücadele Komisyonu ve Kolluğun Denetimi

TBMM bünyesinde, eşitlik ve ayrımcılıkla mücadele konusunda uzmanlaşmış kalıcı bir komisyon kurulmalı; kolluk güçlerinin insan hakları ihlallerine ilişkin vakaları düzenli olarak bu komisyonda ele alınmalıdır. Ayrımcılıkla mücadele konusunda TİHEK'e verilen yetki, bu kuruluşun BM Paris Prensiplerine uygun olarak kurulmaması nedeniyle etkili olamamaktadır. Kolluk Gözetim Komisyonu'nun yetkileri güçlendirilmeli; polis ve jandarmanın işlediği iddia edilen hak ihlallerinde cezasızlığın önüne geçmek için etkili soruşturma yükümlülüğü açıkça düzenlenmelidir.

5. İnsan Hakları Politikasında Paradigma Değişimi ve 6551 Sayılı Kanun'un Güncellenmesi

Barış ve Demokratik Toplum Süreci, siyasal iktidarın insan hakları politikasında köklü bir değişimi zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda:

- İnsan haklarından sorumlu müstakil bir devlet bakanlığı kurulmalı;
- İnsan hakları örgütleriyle iş birliği mekanizmaları güçlendirilmeli;
- Özgürlük-güvenlik dengesinde özgürlük lehine açık bir tercih yapılmalıdır.

6551 sayılı Çözüm Sürecinin Hukuki Çerçevesine İlişkin Kanun hâlen yürürlüktedir; ancak yeni

sürecin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde güncellenmesi gerekmektedir. TBMM Milli Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu başta olmak üzere bu süreçte görev alacak tüm gerçek ve tüzel kişilerin faaliyetlerinin yasal güvenceye kavuşturulması, sürecin şeffaf ve meşru zeminde yürütülmesi açısından zorunludur.

K) TOPLUMSAL SÖZLEŞME İHTİYACI

Bu bölümde önerilen düzenlemeler; eşit yurttaşlık, demokratik siyasete katılım, yerel demokrasi, dil ve kültür hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği, ifade, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, sosyal adalet, geçiş dönemi insan hakları mekanizmaları ve hukukun üstünlüğü gibi alanlarda “geçiş hukuku” niteliği taşıyan adımlardır. Ancak bütün bu adımların kalıcı bir demokratik düzen üretmesi, yeni bir toplumsal sözleşme ile mümkündür.

Türkiye’nin çok dilli, çok kültürlü, çok inançlı ve çok kimlikli toplumsal gerçekliği tanıyan yeni bir anayasal düzene ihtiyacı vardır. Bu toplumsal sözleşme:

- Halkların ve inançların eşitliğini,
- Yerinden yönetimi ve güçlü yerel demokrasiyi,
- Kadın özgürlüğünü ve toplumsal cinsiyet eşitliğini,
- Ekolojik dengeleri gözetten bir kalkınma anlayışını,
- Barış hakkını ve geçmişle yüzleşmeyi,
- İfade, toplanma ve örgütlenme özgürlüğünü,
- İnsan haklarına dayalılığı,
- Hukukun üstünlüğü ilkesini hayata geçirecek yargı yapılanmasını kabul edecek içerikte olmalıdır.

Elbette yeni toplumsal sözleşme çok daha fazlasını içermelidir. Ancak bu rapor bağlamında şimdilik yukarıdaki ilkelere değinilmiştir. Kürt sorununun çözümü için gerekli hukuki mimari, geçiş yasalarıyla başlanarak, toplumun tüm kesimlerinin katıldığı kurucu bir süreçle yeni bir demokratik anayasaya, yani yeni bir toplumsal sözleşmeye kavuşarak Demokratik Cumhuriyet ile taçlanacaktır. Barışın kalıcılığı, demokrasinin derinleşmesi ve özgürlük alanlarının genişlemesi, ancak bu demokratik dönüşüm ve bütüncül hukukla mümkün olacaktır.

BÖLÜM 5

MİLLİ DAYANIŞMA, KARDEŞLİK VE DEMOKRASİ KOMİSYONU DİNLEMELERİNDE AÇIĞA ÇIKAN SONUÇLAR

5 Ağustos 2025 tarihinde ilk toplantısını yapan Milli Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu, üçü gizli oturum olmak üzere 19 toplantı yapmış ve alanlarında uzman 130 civarında birey ve kurumu dinleyerek tespitleri ortaklaştırma ve yol haritasını belirginleştirme çabalarını titizlikle yürütmüştür.

Farklı ve karşıt görüşlerin dahi aynı oturumlarda kendilerini ifade etmiş olmaları, ihtiyaç duyulan diyalog, ifade hürriyeti kültürünün yaratılmasında önemli bir deneyim oluşturmıştır. Barış Annelerinin Kürtçe anadilinde kendilerini ifade etmek istemelerinin engellenmesi ise geleneksel ezberlerin bir dışavurumu olarak bu durumun istisnasıdır.

“Tüm bu dinlemelerin ana çıktısı nedir?” diye bir soru sorulacak olduğunda, “Dinleme safahatında söz alan kişi ve kurumların siyasal görüşü, temsil ettiği taraf, sorunu tanımlama biçimi ve önerileri, yöntemleri farklı da olsa baskın görüş Kürt meselesinin artık çözülmesi gerektiği yönündedir” yanıtını vermek mümkündür. Sürecin, çözüm rotasında seyretmesi için de yapılması gerekenlere dair bir yol haritasının dinlemeler sonucu açığa çıktığı aşıkardır. Barış ve Demokratik Toplum yolculuğunda, dinlemelerde açığa çıkan görüş ve önerilerin kararlılıkla izini süreceğimizi belirtmek isteriz.

MESELENİN ADI KÜRT MESELESİDİR: MESELE KÖK NEDENLERİ İLE BİRLİKTE ÇÖZÜLMELİDİR

Yukarıda da dile getirdiğimiz üzere siyasi görüşleri, argümanları, ifade etme nitelikleri farklılıklar arz etse de dinlemelerin ana fikri -adını tarif etme biçiminden bağımsız- Kürt meselesinin çözüm fırsatının bu defa kaçırılmaması yönündedir. Bu durum, Cumhuriyet’in 102. yılında katmanlaşmış siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal tüm sorunların temel kaynağının, Kürt meselesindeki güvenlikçi politikalar olduğunun da teyididir.

Güvenlikçi yaklaşım özgürlük alanına, çözümsüzlük politikaları da Cumhuriyete sistemsel ve yapısal olarak krizli bir karakter kazandırmıştır. Bu karakterin en baskın niteliklerinden birisi de kırk yılı aşkın devam eden çatışmalı süreçtir. İçinde bulunulan Barış ve Demokratik Toplum Süreci, bir yönüyle de kendine has özellikleri olan çatışma-çözüm deneyimini içermektedir. Lakin her çatışma-çözüm deneyiminde olduğu gibi bu tür süreçlerin başarıya ulaşmasının en önemli koşulu, çatışmaya neden olan kök nedenlerin tespit edilip ortadan kaldırılmasıdır. Kök nedenlerin doğru tespiti ve bu nedenlere özgü çözüm mekanizmalarının geliştirilmesi, kalıcı barışın olmazsa olmazıdır. Komisyon dinlemeleri boyunca öne çıkan görüş ve önerileri, *1. Kürt Meselesini Yaratan Kök Nedenler, 2. Sürecin Pratik Gereklilikleri, 3. Toplumsal Rızayı ve Güveni Arttıran Adımlar* olarak tasnif edebiliriz. Buna göre;

1. Kürt Meselesini Yaratan Kök Nedenler

- Bin yıldan beri gelen kardeşlik yok sayılmış; ret, inkâr ve asimilasyon politikaları devreye girmiştir.

- Beka temelli dünya görüşünün hâkim olması, toplumda ayrışma ve derin bir güvensizlik ortamı oluşturmuştur.
- Kardeşlik hukuku, demokratikleşme perspektifinden ve eşitlik hukukundan azade ele alınmıştır.
- Güvenlik politikalarına verilen öncelikler, zorunlu göç, eğitimde bölgelerarası eşitsizlik ve hak ihalleri, işsizlik, yoksulluk gibi sistemsal sorunlar doğurmuştur. Ekonomik yatırımlarda bölgesel ve etnik farkın gözetilmesi, eşitsizliği ve ayrımcılığı kurumsallaştırmıştır.
- Kürtlere dair her olgu, “terör” ve güvenlik yaklaşımıyla ele alınmıştır.
- Kürt meselesi bağlamında ezberler aşılamamıştır; kırmızı çizgiler ve “konuşulamaz alanlar” varlığını yıllarca sürdürmüştür.
- Türkiye’deki kültürel çeşitlilik, ortak yaşamı güçlendirme ve zenginlik unsuru olarak değil devlete ve Türk halkına tehdit olarak görülmüştür.
- Katı merkezîyetçi ve ulus devletçi paradigmanın sonucu ortaya çıkan Kürt meselesindeki çözümsüzlük iklimi, sistemin karakterini belirleyen temel faktör olmuştur.

2. Sürece Dair Zihinsel ve Pratik Gereklilikler

- Sistem sorunu olan bu meseleye dar ve günlük siyasal hesaplarla yaklaşılmamalı ve süreç bunun için heba edilmemelidir.
- Askeri ve cezalandırıcı politikaların yerine siyasal müzakere, demokratik reformlar ve toplumsal katılım öne çıkarılmalıdır.
- Mesele bir güvenlik meselesi olarak ele alınmamalı, ekonomik kalkınma, toplumsal uyum, kültürel birlik ve adalet temelli bir toplumsal sözleşme kapsamında değerlendirilmelidir.
- Kürt meselesinin çözümü yalnızca bir etnik sorunun çözümü olarak değil ülkenin demokratikleşmesinin anahtarı olarak görülmelidir.
- Kalıcı barış için inkâr ve bastırma politikalarından vazgeçilmeli; hakikat, adalet ve karşılıklı tanınma zemini kurulmalıdır.
- Kültürel, ekonomik ve siyasal ayrımcılığa son verilmelidir.
- Tek başına devletin, siyasal partilerin değil tüm toplumun ve toplumsal öznelerin ortak çabasıyla süreç başarıya ulaşacaktır. Çözüm, masa başında değil, halkın içinde güçlenmelidir.
- Barış, devlet merkezli bir uzlaşma olarak değil; halk merkezli bir demokratik dönüşüm olarak inşa edilmelidir. Demokratikleşme süreci, yalnızca siyasi iradeyle değil toplumun tüm kesimlerinin demokratik ısrarı ve çabasıyla derinleşecektir.
- IRA, ETA gibi örgütlerle İngiltere ve İspanya’da yürütülen süreçlerin benzeri, PKK için de yürütülmelidir. PKK’yi yaratan kök sorunların üzerine eğilmeli ve bu sorunlar çözülmelidir.

- Geçmişe takılmamak, geçmişte kalmamak için açılan yaralar, bilimsel, şeffaf ve katılımcı bir hakikat komisyonu aracılığıyla ve onarıcı adalet ilkesiyle iyileştirilmelidir.
- Süreç, sadece çatışmasızlık (negatif barış) hedefiyle sınırlı tutulmamalıdır. Eşit yurttaşlık, demokratikleşme (pozitif barış) perspektifiyle içerik kazanmalıdır. Barış sadece silahların susmasıyla değil bütüncül bir demokratik çözüm perspektifiyle mümkündür.
- Pozitif barış aşamasında insanların yeniden silaha sarılma sebepleri ortadan kaldırılmalıdır.
- Anayasal vatandaşlık tanımının etnik vurguya girmeden kapsayıcı bir şekilde gözden geçirilmesi önemli bir adımdır. Etnik, dilsel ve mezhepsel farklılıkları kapsayan eşit yurttaşlık ilkesi doğrultusunda kardeşliği güçlendirici adımlar atılmalıdır.
- Kürt meselesi, etnik temelli değil vatandaşlık temelli bir demokratikleşme süreciyle çözümlenmelidir. Haklar etnik gruplara göre değil bütün vatandaşlar için eşit biçimde tanımlanmalıdır. Hak temelli, bütüncül bir demokrasi anlayışı, ihtiyaç olmalıdır.
- Süreci taçlandıracak anayasal değişiklikler yapılmalıdır. Anayasa'nın 42. (anadilinde eğitim), 66. (vatandaşlık tanımı) ve 127. (idari vesayet) maddeleri üzerinde düzenlemelere gidilmelidir. Anayasa'nın başlangıç bölümü, barış odaklı bir dille yeniden yazılmalıdır.
- Terörle Mücadele Yasası (TMK) kaldırılmalıdır. İltisak ve irtibat gibi hukuki temeli olmayan kavram ve yaklaşımlardan uzaklaşılmalıdır.
- Yeni bir İnfaz Kanunu çıkartılarak, infaz rejimindeki eşitsizlikler ortadan kaldırılmalıdır.
- Barışın sağlanması için şimdiye kadar ne yapıldıysa tersi yapılmalı; çatışma yerine barış, inkâr yerine tanıma, çözümsüzlük yerine diyalog yaklaşımı benimsenmelidir.
- Kalıcı ve kapsayıcı barış için yapısal şiddet önlenmeli ve toplumsal dönüşüm sağlanmalıdır.
- Beka ve kimlik temelli sınırlı yaklaşımlar yerine çeşitlilik içinde birliğe dayalı dünya görüşü benimsenmelidir.
- Sürecin başarıya ulaşmasının üç temel ilkesi, ekonomik kalkınma, adaletin tesisi ve toplumsal kardeşlik hukukunun inşa edilmesidir. Çatışmanın tamamen gündemden çıkarılması, toplumsal bütünleşmenin güçlendirilmesi ve demokratik hukuk devletinin pekiştirilmesiyle mümkündür.
- Yargı bağımsızlığına ve kuvvetler ayrılığına dayalı; özerk, şeffaf, hesap verilebilir katılımcı yönetim anlayışı geliştirilmelidir.
- Kürt meselesi, dört ülkeye yayılan, uluslararası güç dengeleriyle iç içe geçmiş küresel bir sorun olduğundan, değişen dünya düzeni içinde ele alınmalı, buraya konumlandırılmalıdır.
- Suriye'deki gelişmeler, süreç açısından kritik olduğundan Suriye Kürtleriyle yapıcı ve güven kazandırıcı ilişkiler geliştirilmelidir.
- Abdullah Öcalan'ın fiziki özgürlüğü sağlanmalı, Umut Hakkı ilkesi uygulanmalıdır. Sürece dair baş aktör olması hasebiyle çalışma ve yaşama koşulları elverişli hale getirilmelidir.

3. Toplumsal Rızayı ve Güveni Arttıracak Adımlar

- Barış Akademisyenleri ve KHK mağdurlarının görevlerine dönebilmesi için gerekli siyasal irade gösterilmeli, yargısal ve yasal adımlar atılmalıdır.
- Başta Selahattin Demirtaş, Figen Yüksekdağ, Can Atalay, Osman Kavala olmak üzere politik nedenlerle yargılanan ve içerde tutulan tüm mahpuslar tahliye edilmelidir.
- İstanbul ve Diyarbakır başta olmak üzere uygun olan illerde Kürtçe dilinde eğitim veren üniversiteler açılmalıdır.
- Kürtçe hutbelere izin verilmeli, medreselere resmî statü tanınmalıdır.
- Ortak tarih ve şahsiyetler eğitim müfredatına alınmalı, ders kitaplarına dahil edilmelidir.
- Bölgeye devlet destekli istihdam ve yatırım sağlanmalıdır.
- 2026 yılı, “Ehmed-ê Xanî Kardeşlik Yılı” ilan edilmelidir.
- AYM ve AİHM kararları uygulanmalıdır, keyfi tutuklamalara ve uzun tutukluluk sürelerine son verilmeli ve adil yargılanma hakkı tanınmalıdır.
- Hasta mahpuslar, sağlığa erişim hakkına ve özgürlüklerine kavuşmalıdır.
- Kayyım uygulamalarına son verilmelidir. Kayyım atanan belediye başkanları görevlerine iade edilmelidir.
- Barışın kalıcılığı ve toplumsallaşması için açık yaraların kapanması ve süren yasın bitmesi gerekmektedir. Şeyh Said, Seyit Rıza, Said-i Nursi gibi tarihsel şahsiyetlerin mezar yerlerinin bilinmemesi, Kürt halkı için bir nevi açık yara ve bitmeyen yastır. Yaranın kapanması, yasın bitmesi için mezar yerleri açıklanmalı ve cenazeler ailelerine teslim edilmelidir.
- Kimsesizler mezarlığındaki cenazeler ailelerine ulaştırılmalıdır.
- Ayrımcı dil terk edilmeli; hamasetten uzak, kapsayıcı, kazanımcı ve umut aşıl原因 bir dil benimsenmelidir.
- Kürtçe köy isimleri iade edilmelidir. Köylere geri dönüşün önündeki engeller kaldırılmalıdır.
- Koruculuk sistemi lağvedilmelidir ve korucuların ellerindeki silahlar toplanmalıdır.
- Mahmur halkının geri dönüş hakkı güvence altına alınmalıdır.

“Vazgeçmeyen Kazanır, Vazgeçmeyeceğiz”

Komisyon dinlemelerinde en çarpıcı sözlerden birisi de sürecin kararlılıkla yürütülmesine dair “Vazgeçmeyen kazanır, vazgeçmeyeceğiz!” sözüydü. Ana hatlarıyla dinleme oturumlarında özetlenen öneri ve görüşlerin toplam çıktısının da bu sözler olduğunu söylemek mümkündür. Bu deneyim, birikim ve kararlılığın kendisi, sürecin başarıyla neticelenmesinin teminatı olarak görülmelidir.

1993'ten bugüne kadar yürütülen barış girişimlerinin akamete uğraması, negatif yüklenimler çağırıştırırsa da barış için "Neleri yapmamalıyız, nelerden kaçınmalıyız?" gibi çıktılar da belleğimizde yer edinmiştir. Geçmiş çözüm girişimlerinden ders çıkarmak, bu yönüyle olumlu değerlendirilmelidir. Benzeri tüm girişimlerin bir birikim oluşturduğunu ve tarafların bu girişimlerden dersler çıkardığını görmek önemlidir.

Örneğin silahlı mücadele stratejisine son verilmesinin mevcut sürecin ilk adımlardan birisi olması, geçmişteki süreçlerden en temel fark olarak öne çıkmaktadır. Resmi paradigmanın, Kürtleri ve Kürt siyasetini hukuki ve siyasi özne olarak tanımasının da temel belirleyenlerden birisi olacağını kayıt altına alarak belirtilebilir ki, bu defa sürecin başarıyla sonuçlanması hâlinde, çatışma çözümü deneyimleri literatürüne özgün olarak Türkiye Modelinin gireceği muhakkaktır. Bu yeni model, tıpkı Cumhuriyet'in kuruluş dönemlerinde olduğu gibi -ancak o dönem yapılan hatalardan gerekli dersleri çıkararak ve kaçınarak- ikinci yüzyıla ait kurucu bir fikre de sahip olmalıdır.

Komisyon dinlemelerinde de isabetle dile getirildiği üzere kalıcı barış *"... yalnızca çatışmasızlık hâli değil, aynı zamanda adaletin tesisi, toplumsal güvenin inşası, eşitliğin kurumsallaşması, farklı kimliklerin bir arada barış içinde yaşayabilme iradesinin net bir şekilde ortaya konmasıdır."*

Barış iradesinin kazanması, sadece Kürt meselesinin çözümüne değil demokratik ve çoğulcu bir siyasal-toplumsal düzenin kurulmasına da hizmet edecektir. Bu aynı zamanda bir kazan-kazan ilkesidir. Barışın kazanması, ülkenin tüm yurttaşlarının kültürel, toplumsal, siyasal ve ekonomik olarak kazanmasıdır. Barış, bölünmek değil bölüşmektir.

Dinlemelerde de atıf yapıldığı üzere süreç, tam da Yunus Emre'nin dediği gibi "Bölünürsek yok oluruz, bölüşürsek tok oluruz" sürecidir. Yunus Emre'ye nazire yaparcasına komisyonda dinlenen bir barış annesinin de ifade ettiği üzere "Barış, bir altın tahttır." Paylaşmasını, bölüşmesini becerebildikten sonra o tahtta hepimize yer vardır.

BÖLÜM 6

DEM PARTİ BARIŞ VE DEMOKRATİK TOPLUM BULUŞMALARI: TESPİTLER, İHTİYAÇLAR VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Türkiye’de çözüm ve barış tartışmaları, yalnızca siyasal iradeye değil, aynı zamanda güçlü bir toplumsal zemine ve sağlam bir hukuki çerçeveye ihtiyaç duymaktadır. Amaç, Barış ve Demokratik Toplum sürecini kişilere ve dönemseller tercihlere bağlı kırılğan bir inisiyatif olmaktan çıkarıp, Meclis merkezli, hak temelli ve kalıcı bir demokrasi programı olarak düşünmenin imkanlarını göstermektir.

Bu amacımıza bağlılığın bir gereği olarak sürecin en temel öznesi gördüğümüz sivil toplumu ve onun değerli temsilcileri olan kişi ve kurumları, Meclis Komisyonu dinlemeleri dışında da dinleyerek, ortak çözüm aklını geliştirmeye çalıştık. Birçok ilde gerçekleştirdiğimiz buluşmalarda, insan hakları alanında çalışan kurumların, katliam mağduru ailelerin derneklerinin, hukukçuların, akademisyenlerin, gazetecilerin, aydınların, meslek örgütlerinin, yöre derneklerinin, inanç kurumlarının ve yurttaşlık-demokrasi odaklı sivil toplum örgütlerinin yaptıkları sunum ve ilettikleri raporlardan öne çıkan vurguları ana hatlarıyla paylaşacak olursak;

A) Hukuk Devleti, Yüksek Yargı ve Ceza Adaleti Alanında Somut Adımlar Atılmalıdır

Barış sürecine güven duyulması için, hukuk alanında atılabilecek somut adımlar şu şekilde sıralanmıştır:

- **AYM ve AİHM kararlarının eksiksiz uygulanması**

Özellikle ifade ve örgütlenme özgürlüğü, adil yargılanma ve inanç özgürlüğü alanlarında verilen kararların gecikmeksizin hayata geçirilmesi, sürecin samimiyet testidir.

- **Umut Hakkının/İlkesinin tanınması ve ağırlaştırılmış müebbet rejiminin değiştirilmesi**

Hiçbir mahpus hukuken “sonsuz bir hücre cezasına” mahkûm edilmemelidir. Ağırlaştırılmış müebbet infaz rejimi, insan hakları standartlarına göre yeniden düzenlenmelidir.

- **Hasta mahpuslar ve infaz rejimi**

İnfazı fiilen uzatan disiplin cezaları ve idare-gözlem kurulu kararları kaldırılmalıdır. Ağır hasta mahpuslar tahliye edilmeli ve bu tahliyeler, somut bir barış ve insanlık adımı olarak ele alınmalıdır.

- **İşkence yasağı ve güvenlik mevzuatının gözden geçirilmesi**

İşkence ve kötü muamele her koşulda mutlak biçimde yasaklanmalıdır. Ceza ve güvenlik mevzuatı, bu ilkeye göre yeniden yazılmalıdır.

- **Düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğü**

Ceza kanunu ve ceza muhakemesinde, düşünce ve ifade özgürlüğünü kısıtlayan hükümler kaldırılmalı; mevzuatın odak noktası “yasaklamak” değil, hak kullanımını kolaylaştırmak olmalıdır. Yasal çerçeve, uluslararası insan hakları hukukuyla uyumlu hale getirilmelidir.

- **Yargı bağımsızlığı ve yüksek yargı kurulları**

Hâkimler ve Savcılar Kurulu'nun yapısı, gerçek bir yargı bağımsızlığını güvence altına alacak şekilde yeniden düzenlenmeli ve bu irade kamuoyuna açıkça ilan edilmelidir.

- **Nefret suçları ve insanlığa karşı suçlar**

Ceza mevzuatında nefret suçları ve insanlığa karşı suçlar yeniden tanımlanmalı; azınlıklara, kutsal mekânlara, ibadethanelere, mezarlıklara, kadınlara, çocuklara, doğaya ve cinsel yönelim ile cinsiyet kimliği temelindeki saldırıları hafifleten “açık kapılar” kapatılmalıdır.

- **Rövanşist ve intikamcı yargılamalar**

Barış ve Demokratik Toplum sürecini tıkayan, siyasal saiklerle yürütülmüş davalar ve rövanşist nitelikli cezai uygulamalar, tüm sonuçlarıyla birlikte ilga edilmelidir.

Bu önerilerin hayata geçmesi, hem başlatılan barış sürecinin “hukuki normalleşme” boyutunu somutlaştırması hem de toplumda sürece dair olan güveni arttırması bağlamında önemlidir.

B) Yerel Demokrasi Geliştirilmeli, Kayyım Rejimi Sona Erdirilmelidir

Yerel yönetimler alanındaki öneriler, barışın yalnızca silahların susması değil, demokratik bir yönetim modeline geçiş anlamına gelmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır. Bu başlıkta öne çıkan öneriler şunlardır:

- Kayyım uygulamalarına derhal son verilmelidir. Görevden alınan seçilmiş yerel yöneticiler görevlerine iade edilmelidir.
- Görevden alınmanın zorunlu olduğu istisnai durumlarda bile yeni yönetici merkezi atamayla değil, ilgili belediye meclisi içinden seçilmelidir. Bu, yerel halk iradesinin asgari düzeyde korunması için temel bir ilke olarak önerilmektedir.
- Türkiye, taraf olduğu Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na koyduğu çekinceleri kaldırmalıdır.
- Yerel yönetimlerin, kendi gelirleri üzerinde daha fazla tasarrufa sahip olması, merkezi idarenin mali vesayetinin sınırlandırılması, bütçe dağılımının eşitlikçi ve ayrımcı olmayan ölçütlere bağlanması gerekmektedir.

Bu çerçevede, yerel yönetimler yalnızca teknik bir hizmet birimi değil, anadili, eğitim, kültürel haklar ve toplumsal uzlaşma mekanizmalarının doğal taşıyıcıları olarak konumlandırılmalıdır.

C) Hakikat, Yüzleşme ve Geçiş Dönemi Adaleti Sağlanmalıdır

Tarafımıza iletilen raporlarda en güçlü başlıklardan birisi de geçmişle yüzleşme ve hakikat arayışının kurumsallaştırılmasına dairdir. İlgili konudaki önerileri şöyle sınıflandırabiliriz:

- **Arşivlerin açılması ve gizlilik kararlarının kaldırılması**

Devlet arşivlerinde yer alan kayıplara, toplu mezarlara, geçmiş katliamlara ilişkin belgeler kamuya açılmalı ve bunlar hakkındaki “gizlilik” kararları kaldırılmalıdır.

- **Bağımsız bir Hakikat ve Yüzleşme Komisyonu kurulması**

Bu komisyon, klasik bir devlet organından ziyade sivil bir yapıdan oluşmalıdır. Katliam ve ağır hak ihlallerinde devlet ve kamu otoritesinin rolünü araştırmakla görevli olmalıdır. Hedefi de yalnızca “gerçeği açığa çıkarmak” değil, bir daha tekrara izin vermeyecek bir yüzleşme ve cezalandırma politikasının çerçevesini çizmektir.

- **Toplu mezarların açılması ve ölüye saygı**

Uluslararası standartlara uygun şekilde, bağımsız gözlemcilerin, adli antropologların ve aile temsilcilerinin katılımıyla toplu mezarlar açılmalı; kimlik tespiti yapılan cenazeler ailelerine teslim edilmelidir.

- **Adli Tıp ve uzman kurumların reformu**

Adli Tıp kurumunun, bağımsız bilim insanları ve aile temsilcilerini sürece dahil eden daha şeffaf bir yapıya kavuşturulması hem geçmişin karanlık sayfalarını aydınlatmak hem de yeni ihlallerin önüne geçmek açısından önemli bir adımdır.

- **Katliam dosyalarının yeniden açılması ve suç tiplerinin yeniden tanımlanması**

Ülkenin hafızasında derin izler bırakan katliam ve pogromlar, “insanlığa karşı suç” olarak ele alınmalıdır. Bu suçlar bakımından zaman aşımı uygulanmamalı ve kapatılmış dosyalar yeniden açılmalıdır.

- **Yas hakkı, hafıza mekânları ve müfredat**

Mezar yerleri, toplu gömü alanları ve tarihsel defin sahaları, hukuki koruma altına alınmalıdır. Tahrip edilmiş ya da gizlenmiş gömü ve mezar yerleri, kamusal anma mekânlarına dönüştürülmelidir. Eğitim müfredatında ve programlarında yas hakkı, ölüye saygı, hafıza ve geçmişle yüzleşme konularına yer verilmeli; yeni kuşaklara adalet merkezli bir hafıza aktarımı yapılmalıdır.

Tüm bu öneriler, barışın ön koşulu olarak “ölüye saygı” fikrine ve geçmişin tanınmadığı, adaletin yeniden inşa edilmediği bir zeminde kalıcı barışın mümkün olmayacağı ilkesine dayanmaktadır.

D) Dil Hakları ve Kültürel Çoğulluk

Buluşmalarımız kapsamında; Kürtler, farklı siyasi partiler, inanç örgütleri, STK’lar, emek-meslek örgütleri ve kültür kurumları anadilinin ve kimliğinin güvenceye kavuşmasını talep etmektedir. Kalıcı barış için anadilinin tanınması ve korunmasının önemine işaret eden öneriler şu şekildedir:

- Kürtçe’nin ve Türkiye’de konuşulan tüm dillerin üzerindeki yasak ve kısıtlamalar kaldırılmalı; dil politikasında tekçi anlayıştan vazgeçilerek çoğulcu, çok dilli bir politika benimsenmelidir.

- Okul öncesinden üniversiteye kadar kamusal, parasız anadilinde eğitim hakkı güvence altına alınmalıdır; “anadili temelli çok dilli eğitim” modeli hayata geçirilmelidir.
- Sağlık ve ulaşım başta olmak üzere kamusal hizmetlerde çok dillilik esas alınmalıdır.
- Dil hakkı üzerine yapılacak düzenlemeler, yerinden yönetim ilkesiyle ele alınmalı, yerel yönetimler eliyle de hayata geçirilmelidir.
- Yerel yönetimlerde; tabelalar, duyurular, kültürel-sosyal hizmetler ve yerel medya dâhil olmak çok dilli belediyecilik uygulamalarının önündeki engeller kaldırılmalıdır.
- Kamu kurumlarında çalışan belirli meslek grupları için bir “dil teşviki” ve eğitim programı gündeme getirilmelidir. Böylece en azından temel düzeyde iletişimi mümkün kılacak bir kelime dağarcığı teşvik edilmelidir.

Bu önerilerle, dil meselesinin yalnızca kültürel bir hak olmadığına, kamusal hizmetin niteliği ve eşitliği açısından önemine vurgu yapılmaktadır.

Anadili hakkı, Kürt meselesinin demokratik ve barışçıl çözümünün, eşit yurttaşlık ve demokratik cumhuriyet anlayışının kurucu unsurlarından biri olarak kabul edilmelidir. Kürtçe başta olmak üzere anadilinin kullanımı ile ilgili TBMM Komisyonu’na sunum yapan kuruluşlar ve akademisyenlerin oldukça kapsamlı değerlendirmeleri de ortak raporun yazımı aşamasında özenle değerlendirilerek dikkate alınmalıdır.

E) İnanç Özgürlüğü, Özgürlükçü Laiklik ve Eşit Yurttaşlık

Özellikle inanç topluluklarının sunduğu öneriler, barış sürecinin özgürlükçü laiklik ve eşit yurttaşlık temelinde yürütülmesinin zorunluluğuna dikkat çekmektedir. Buna göre;

- **İnanç kurumlarının statüsü ve zorunlu din dersleri**

Cemevlerine ibadethane statüsünün tanınmasına ilişkin uluslararası ve ulusal yüksek yargı kararları ivedilikle uygulanmalıdır. Zorunlu din dersleri kaldırılmalı ve din eğitimi isteğe bağlı, çoğulcu ve tarafsız biçimde yeniden düzenlenmelidir.

- **Devlet-din ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi**

Devlet hiçbir topluluğun dinini tanımlamamalıdır. İbadet ve inanç hizmetlerinin kamu kaynaklarıyla belirli inançlar lehine fonlanmasına son verilmelidir. Mevcut inanç kurumlarının, patriyarkal ve ayrımcı söylemleri güçlendiren yapısı ve mevzuatı gözden geçirilmelidir.

- **Alevilerin ve diğer toplulukların tarihsel talepleri**

Cemevleri ibadethane olarak tanınmalı, katliamlarla simgeleşmiş mekânlar utanç müzelerine dönüştürülmelidir. Tarihsel dergâh ve ziyaret yerleri iade edilmeli, kamusal istihdam ve uygulamalardaki negatif ayrımcılık son bulmalıdır.

- **Dışlayıcı ideolojik söylemler**

Barış ve Demokratik Toplum süreci, belirli etnik ya da dini kimlikleri merkez alan ve diğerlerini dışlayan, “tek bir kimlik etrafında kardeşlik” söylemine yaslanmamalıdır. Bu söylem, katılımı

zayıflatan ve güvensizlik yaratan bir iklime hizmet etmektedir. Barış, yalnızca iki taraf arasında imzalanacak bir “ateşkes” olarak değil, tüm inanç ve kimliklerin eşit yurttaşlığını güvenceye alan yeni bir demokratik sözleşme olarak tasarlanmalıdır.

F) Toplumsal Katılım, Barışın Toplumsallaşması ve Medya

- Sürecin şeffaflık ve katılımcılık ilkesi doğrultusunda yürütülmesi gerektiğini ana odağına alan önerileri şöyle sıralayabiliriz:
- Sürecin tüm taraflarının, kamuoyuna doğrudan ve aracısız biçimde ulaşabilmesini güvenceye alan bir iletişim stratejisi sağlanmalıdır. Devlet kontrolünde, tek taraflı aktarıma dayalı bir bilgilendirme düzeni yerine, karşılıklı ve açık bir tartışma zemini oluşturulmalıdır.
- Farklı toplumsal kesimlerin katılabileceği, yerel ölçekte “barış okulları” olarak adlandırılacak kamusal tartışma ve öğrenme mekânları oluşturulmalıdır. Bu tür yöntemlerle barış, gündelik hayatla buluşturulmalıdır.
- Ulusal düzeyde barışı merkeze alan yayıncılık yapacak medya kanalları ve geniş katılımlı barış konferansları düzenlenmeli; bu konferanslar, ülkedeki ve dünyadaki barış hareketlerini buluşturacak enternasyonal bir ağın parçası olarak değerlendirilmelidir.
- Kadın, gençlik, emek ve ekoloji hareketleri gibi güçlü toplumsal dinamikler, barış sürecine eşit özne olarak dahil edilmelidir. Bu çerçevede barış, yalnızca “çatışan aktörler” arasındaki mutabakatla sınırlandırılmamalı; toplumun farklı kesimlerinin kendini içinde gördüğü, yaygın bir demokratik dönüşüm süreci olarak içerik kazanmalıdır.

G) Ekolojik Adalet, Halk Sağlığı ve Gelecek Kuşaklar

Önerilerin önemli bir bölümünde, çatışmanın ve güvenlikçi politikaların ekoloji ve halk sağlığı üzerinde yarattığı tahribat öne çıkmaktadır. Buna göre;

- Çatışma bölgelerindeki çocuk sağlığı, halk sağlığı, gıda güvenliği ve topraktaki ağır metal-kurşun kirliliği gibi göstergelere dikkat edilmelidir. Bu alanlarda kapsamlı bilimsel çalışmalar yapılmalı ve sonuçları kamuoyuyla paylaşılmalıdır.
- Ekolojik yıkım, yeni çatışma alanlarına ve iklim adaletsizliğine kapı aralamaktadır. Dolayısıyla mevcut sürecin, doğanın kendi kaderini tayin hakkı ve yaşam alanlarının yerel topluluklar tarafından korunması ilkesiyle birlikte ele alınması gerekmektedir.

Bu bağlamda barış, yalnızca “şiddeti-çatışmayı durdurma” değil hem günümüz hem de gelecek kuşaklar için yaşanabilir bir ülke olabilme hedefiyle ilişkilendirilmektedir.

Sonuç olarak, Barış ve Demokratik Toplum buluşmalarımız ekseninde ortaya çıkan genel çerçeve, süreci yalnızca negatif barış anlamına gelecek “silahların sustuğu bir dönem” olarak değil, Demokratik Cumhuriyet fikrinin kurucu dönemi olarak ele almaktadır. Bu da bütüncül bir barış ve demokrasi programını gerekli kılmaktadır.

SONUÇ

Modern Türkiye, tarihi boyunca darbe kurumlarının yerleşmesi, askerî-sivil bürokratik vesayet, otoriter-katı merkeziyetçi siyasi/idari yapılanma, anti-demokratik yasalar ve uygulayıcı kurumları, yerel idarelerin ve hizmetlerin merkezi vesayet baskısı altına alınması anlayışı üzerine inşa edildi. Cumhuriyet'in geride bıraktığı 102 yıllık zaman diliminde farklı kimliklerin, kültürlerin, anadillerinin ve inançların varlığının reddine dayalı inkârcı, asimilasyoncu, tekçi ve katı merkeziyetçi devlet yapılanması temel politika haline geldi. Bu temel politikanın yarattığı Kürt sorunu, 20. Yüzyılın başından itibaren tarihsel, sosyolojik, ekonomik, politik ve ideolojik olarak yaşamın bütün alanlarına nüfuz etmiş bir sorun olarak yaşandı ve yaşanmaya devam ediyor. Bu yüzyılda ise Türkiye'nin iç-dış politikasındaki ve ekonomideki kriz dinamiklerinin tam orta yerinde yer alan bu sorun Türkiye sınırlarını aşmış, Ortadoğu coğrafyasını ilgilendiren bir sorun haline gelmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında 5 Ağustos 2025'ten bu yana yürütülen Milli Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu çalışmaları, ülkenin en yakıcı ve en karmaşık sorunlarından biri olan Kürt meselesi ve buna bağlı çatışmalı sürecin yarattığı tahribatların artık sürdürülemez bir eşiğe geldiğini bir kez daha ortaya koymuştur. Komisyonun dinlediği tanıklıklar, uzman görüşleri, sivil toplum temsilcilerinin aktarımları ve demokratik kurumların değerlendirmeleri, Türkiye'nin karşı karşıya olduğu sorunun yalnızca bir güvenlik meselesi değil; siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik boyutları olan çok katmanlı bir demokratikleşme meselesi olduğunu açıkça göstermektedir.

Bugün Türkiye'nin önünde duran temel görev; toplumsal barışı kalıcı hale getiren, demokratik hak ve özgürlükleri güvence altına alan, halkın onurlu bir geleceğe olan inancını yeniden kuran bir siyasal çözüm hattını hayata geçirmektir.

Kalıcı barış, yalnızca silahlı çatışmaların sona ermesi değil; aynı zamanda toplumsal bütünleşmenin, ekonomik refahın, hukukun üstünlüğünün, demokratik çoğulculuğun ve insani güvenliğin tesisidir. Bu anlamda "barış" kavramı, askeri bir ateşkesin ötesinde, siyasal ve toplumsal dönüşüm sürecini ifade eder. Dünya deneyimleri göstermiştir ki (Güney Afrika, Kolombiya, İrlanda, Filipinler ve diğer örneklerde olduğu gibi) kalıcı barış, hakikat, adalet ve demokratik katılım üzerine kurulmadığı sürece sürdürülemez.

Türkiye, bu küresel deneyimlerden çıkaracağı derslerle kendi özgün barış modelini yaratma eşiğindedir. Bugün barış sürecinin önündeki en büyük görev, güvenlik merkezli anlayışı geride bırakıp demokratik toplum eksenli bir paradigma değişimine yönelmektir. Bu paradigma, çatışmanın değil uzlaşının; düşmanlaştırmanın değil çoğulculuğun, inkârın değil tanımanın dilidir. Bu tarihsel süreçte oluşturulan Meclis Komisyonu'nun çalışmaları, kalıcı barışın toplumsal, siyasal ve ekonomik açıdan Türkiye'ye kazandıracağı büyük imkânları açığa çıkarmıştır. Türkiye, siyasi tarihinin birikmiş sorunlarını çözme, toplumun tüm kesimlerini eşit yurttaşlık zemininde buluşturma ve demokratik geleceğini birlikte inşa etme kapasitesine sahiptir.

24 Kasım 2025 tarihinde Komisyon üyelerinin İmralı'da Sayın Abdullah Öcalan'ı ziyareti, Kürt sorununa çözüm iradesinin gücünü arttırarak Komisyon'un yasal ve meşru zeminini güçlendirmiş ve çözümün muhtabiyetini bir kez daha netleştirmiştir. Bu anlamda Barış ve Demokratik Toplum Süreci'nde bu ziyaret, demokratik bir perspektifin ve ufkun aralanması açısından tarihsel bir aşamayı işaret etmektedir.

Bu tarihsel aralıkta sunulan bu rapor, Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu'nun yürüttüğü çalışmaların ışığında, ülkenin karşı karşıya bulunduğu tarihsel eşiklere ve olanaklara dair kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır. Rapor, Kürt sorununun tarihi geçmişi, güncel reel politik durumu konusunda perspektif sunarken ve somut çözüm önerileri geliştirirken, meseleyi aynı zamanda hukuki ve siyasal zemine oturtma ve sürecin reel ihtiyaçlarına cevap olma özelliği taşımaktadır.

Türkiye İçin Tarihsel Bir Eşik: Barışın Getireceği Büyük Dönüşüm ve Kazanımlar

Barış sürecinde atılacak her adımın, çatışmasızlık ortamını korumakla birlikte demokratikleşmeyi ve toplumsal barışı derinleştirmesi hedeflenmelidir. Negatif barış yerine pozitif barışın esas alınması ve toplumun gönül bağıyla birleştiği bir barış bahçesinin yeşertilmesine odaklanılması, kalıcı çözümün ve aynı zamanda Türkiye'de demokrasinin yeniden inşasının anahtarıdır.

Kalıcı ve onurlu bir barış, yalnızca silahların susması ya da çatışmanın sonlandırılması değildir; Türkiye'nin geleceğini kökten dönüştürebilecek siyasal, toplumsal ve ekonomik bir yeniden kuruluş imkânıdır. Barış, uzun yıllardır ertelenmiş demokratikleşme hedeflerini gerçekleştirebilir kılarak hem devletin hem toplumun dönüşüm kapılarını aralar. Bu ülkede yaşayan herkesin kaderini etkileyen eşitsizliklerin, güvencesizliklerin, kutuplaşmanın ve siyasal tıkanmışlığın aşılması, ancak demokratikleşmeyle iç içe ilerleyen bir barış süreciyle mümkün olabilir. Çözümün kendisi, Türkiye'nin Demokratik Cumhuriyet ufkunu büyüten; yurttaşın özgürleşmesini, devletin şeffaflaşmasını, hukukun evrenselleşmesini sağlayan tarihsel bir olanaktır.

Demokratikleşme, barışın yalnızca bir sonucu değil, aynı zamanda koşuludur. Kürt meselesinin siyasal ve demokratik yöntemlerle çözülmesi; güçlü bir hukuk devleti, bağımsız yargı, eşit yurttaşlık, yerel demokrasi, özgür medya, toplumsal denetim mekanizmaları ve bütünlüklü bir yeni demokratik anayasa gibi Türkiye'de yıllardır ertelenen demokratik reformların önünü açar.

Bu demokratik dönüşümün merkezinde ise düşünce ve ifade özgürlüğünün hiçbir baskı, sansür ve cezalandırma tehdidi olmaksızın güvence altına alınması yer almaktadır. Düşünce ve ifade özgürlüğü, yalnızca bireysel bir hak değil; demokratik toplumun çoğulcu yapısının, siyasal katılımın ve barışın toplumsallaşmasının asli teminatıdır.

Demokratik bir yaşam “sadece bir yönetim modeli” değil bir toplumsal sözleşme, bir “birlikte yaşam etiği”dir. Türkiye'de bu sözleşme eksik ve asimetrik inşa edilmiştir. Bu anlamda barış, Türkiye toplumunu uzun süredir rehin alan kutuplaşma ve güvensizlik iklimini dağıtır; farklı kimlikler, inançlar, kültürler ve toplumsal kesimler arasında karşılıklı tanınmayı, bir arada yaşama iradesini ve güçlü bir toplumsal sözleşmeye dayalı yeni ve güçlü bir birlik duygusunu mümkün kılabilir. Kültürel çoğulculuk, karşılıklı tanıma, ortak yaşamın zenginliği ve toplumun kolektif özgüveni barışla birlikte güçlenecektir.

Barışın toplumsal faydası demokratikleşme alanı ile birlikte; kültürel, sosyal ve insani alanda da derindir. Kürt sorununun demokratik yollarla çözümü, Türkiye'de Cumhuriyet'in ikinci yüzyılında ihtiyaç duyulan Demokratik Cumhuriyet zeminini güçlendirecek; yurttaşlık kavramını eşitlik temelinde yeniden tanımlayarak toplumsal bütünleşmeyi sağlayacaktır.

Barış, toplumsal güveni ve dayanışmayı yeniden canlandıracaktır. On yıllarca süren çatışma, toplumun farklı kesimlerinin birbirine yönelik yerleşik olumsuz kabuller ve yargılar geliştirmesine neden olmuş, ortak yaşam alanlarını daraltmış, kültürel bağları zayıflatmıştır. Çözüm süreci, toplumda birbirinden kopartılmış olan bağları tamir edecek; kültürel çeşitliliği tehdit değil ortak zenginlik olarak konumlandıracaktır.

Tüm halkların ve inanç topluluklarının eşit yurttaşlık temelinde bir arada yaşadığı bir demokrasi, yalnızca bir ideal değil; barış sürecinin en somut kazanımlarından biri olacaktır. Bu kültürel kazanım, bu ülkenin üzerine kurulduğu tarihsel çoğullukla buluştuğunda, Türkiye yeniden “iç barışını” kurarak ortak bir gelecek fikrini güçlendirecektir. Farklı inanç ve kimlik gruplarının, gençlerin, kadınların ve tüm toplum kesimlerinin kendilerini eşit yurttaş olarak hissettiği bir ülke, toplumsal dinamizmi ve yaratıcılığı açığa çıkarır. Korku, baskı ve dışlanmışlık yerine güven, katılım ve umut duygusu hâkim olur. Toplumun bir arada üretme kapasitesi artar; ortak kamusal alan genişler, ortak iyi etrafında birleşme imkânı doğar. Bu, Türkiye’nin hem iç barışını hem toplumsal bağlarını güçlendirecek bir tarihsel fırsat anlamına gelecektir.

Ekonomik açıdan ise barış, Türkiye’ye yalnızca istikrar değil, uzun vadeli refah imkânı kazandırır. Çatışma koşullarının yarattığı devasa güvenlik maliyetlerinin azalması, kaynakların toplumsal yatırımlara yönelmesini sağlar. Bölgeler arası eşitsizliklerin azaltılması, tarımın, turizmin, üretimin ve toplum yararına yatırımların canlanması barış ikliminde mümkün olabilir. Kamu kaynakları çatışma politikaları yerine; eğitime, sağlığa, sosyal refaha yöneltilen Türkiye’de barış, özellikle genç nüfusun geleceğe ilişkin kaygılarını azaltacak, nitelikli istihdam ve bölgesel kalkınma için güçlü bir zemin yaratacaktır. Türkiye ekonomisi, özellikle son on yılda yaşadığı kırılganlıkları aşmak için barış ve demokratikleşme ivmesine ihtiyaç duymaktadır.

Barışın bölgesel etkisi de stratejik önemdedir. Kürt sorununu çözen, çatışmayı nihayete erdiren bir Türkiye, bölgenin yükselen demokratik değeri ve güçlü modeli haline gelir. Ülkemizde ortaya çıkacak barışçı bir çözüm, Ortadoğu’nun diğer ülkelerinde de demokrasi ve barış açısından önemli adımlar atılmasını sağlayacaktır. Ortadoğu’nun tarihsel kırılganlıklar ve çatışmalar içindeki dengeleri göz önüne alındığında, Türkiye’nin demokratikleşerek sorunlarını iç barış yoluyla çözmesi, onu bölgede güven veren bir aktör hâline getirir.

Kürt meselesinin demokratik çözümü, Türkiye’nin hem Ortadoğu’daki hem Dünya’daki konumunu güçlendirir; diplomatik ilişkilerini iyileştirir, barış eksenli bir dış politika yürütmesinin önünü açar. Böylece Türkiye, bölge halkları arasında barış, diyalog ve demokratik iş birliğinin örnek modeli olabilecek stratejik bir konuma kavuşabilir. Türkiye’nin demokratikleşmesi, tüm bölgeye yayılan bir barış ve özgürlük damarı yaratır; sınırların ötesinde toplumsal ilişkileri güçlendirir ve bölgede kalıcı istikrarın anahtarlarından biri hâline gelir. Zira Türkiye’nin demokratik dönüşüm ihtiyacı, iç dinamiklerden olduğu kadar bölgesel gelişmelerden de beslenmektedir.

Dünyada otoriterleşme eğilimlerinin arttığı bir dönemde, Türkiye’nin kendi demokratik kapasitesini güçlendirmesi hem içeride toplumsal huzuru artıracak hem de dış politikada itibarı yükseltecektir. Ortadoğu’nun ağır çatışmalarla şekillenen yeni döneminde Türkiye’nin rolü, ancak içeride demokratik barışı sağlayarak anlamlı bir güç haline gelebilir. Türkiye’nin kalıcı barışa ulaşması, bölgesel demokrasinin ve halkların kardeşliğinin de en güçlü dayanaklarından biri olacaktır.

Bu çerçevede barış, Türkiye'nin Demokratik Cumhuriyet'e geçişini kolaylaştıran, toplumu özgürleştiren, ekonomiyi güçlendiren ve ülkeye bölgesel itibar kazandıran bütünlüklü bir dönüşümün inşasıdır. Barış, yalnızca bir siyasal tercih değil; Türkiye'nin geleceğini güvence altına alacak tarihi ve stratejik bir ihtiyaçtır. Bugün barış için atılacak her adım, yarın daha demokratik, barışçı ve daha güçlü bir Türkiye'nin ve Türkiye toplumunun mayasını oluşturacaktır.

Bu anlayışla, içinden geçtiğimiz tarihsel aşamada partimizin önerdiği ve raporun içeriğinde ayrıntılı ifade edilen ana gereklilikler şu şekildedir:

- *Barış Dilinin Güçlendirilmesi*: Negatif bir söylem çerçevesi içeren “Terörsüz Türkiye” gibi ifadeler geride bırakılarak barış iklimi güçlendirilmelidir. Bu süreçte siyasetin ve medyanın dili barış, kardeşlik, demokrasi ve çözüm odaklı bir dil olmalıdır. Bu dil barışın toplumsallaşmasına katkı sunacaktır.
- *Demokratik Entegrasyon Yasası ve Toplumsal Bütünleşme*: Demokratik entegrasyon, tüm kimliklerin ve inançların hukuk içinde, eşit yurttaşlar olarak var olması anlamına gelir. Büyük barışın yasal omurgası anlamına gelen “Demokratik Entegrasyon Yasası” çıkarılarak “geçiş dönemi yasaları” hayata geçirilmeli ve demokratik siyaset alanı tanınmalıdır. Demokratik entegrasyon yasalarının çıkarılması için atılacak her olumlu adım barışı, Türkiye’de demokrasiye duyulan inancı, birlikte yaşama iradesini ve eşit yurttaşlık zemininin gelişmesini de büyütecektir.
- *Sürecin Başmuhatablığı, “Umut Hakkı” ve Abdullah Öcalan’ın Rolü*: Barış sürecinin geldiği aşamada, çözümün kalıcı ve kapsamlı olabilmesi için sürecin başmuhatabının rolünü daha güçlü bir şekilde yerine getirmesinin koşulları sağlanmalıdır. Bu bağlamda barışın kilit aktörü ve çözüm iradesi olan Sayın Abdullah Öcalan’ın barış sürecindeki konumu ve hakları “Umut Hakkı” kapsamında değerlendirilmelidir.
- *Komisyon’un ve Süreci Güçlendirici Kesimlerin Öcalan ile Sistematik Görüşmesi*: Barış sürecinin başarıya ulaşması için Öcalan’ın düşüncelerini özgürce üretebileceği ve rolünü yerine getirebileceği daha özgür koşullara kavuşturularak, TBMM çatısı altında kurulan Komisyon dahil olmak üzere, barış sürecine katkı sunacak resmi organların, akademisyenlerin, kanaat önderlerinin, gazetecilerin, aydınların, sivil toplum alanının Öcalan ile doğrudan görüşmesinin yasal ve zorunlu zemini güçlendirilmelidir.
- *Kadınların Sürece Güçlü Katılımı*: Çatışmanın, erkek egemen zihniyetle cinsiyetlendirilmiş olgular olduğu hakikatinden hareketle, kadınların yer almadığı barış süreçlerinin toplumsallaşamayacağı açıktır. Dolayısıyla barışın inşası için kadınların sesleri, sözleri ve deneyimleri ile bu sürece aktif katılımını sağlayacak bir perspektif esas alınmalıdır.
- *Özgürlükleri Güçlendirecek Yasal Düzenlemeler*: Barış sürecinin başarısının, demokratik toplum düzeninin güçlendirilmesine bağlı olduğu hakikatinden hareketle “Özgürlük Yasaları” olarak nitelendirdiğimiz bir dizi yasal reform hayata geçirilmelidir. Terörle Mücadele Kanunu (TMK) ve Türk Ceza Kanunu (TCK), Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) ve İnfaz Kanunu’da yapılacak değişiklikler, toplumun ve bireylerin tüm özgürlüklerini güvence altına alacak öncelikli yasal reformlar olmalıdır.

- *Eşit Yurttaşlık ve Ayrımcılıkla Mücadele*: Sürecin gelişim seyrinde eşit yurttaşlık hakkını somutlaştıracak anayasal ve yasal değişiklikler kadar ilk aşamada ayrımcılıkla mücadeleyi kapsayan düzenleme ile uygulamaların hayata geçirilmesi ve Meclis bünyesinde Ayrımcılıkla Mücadele Komisyonu'nun kurulması eşit yurttaşlık bilincinin ve kültürünün gelişimine katkı sunacaktır.
- *İfade, Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü*: Güncel bir ihtiyaç olarak hazırlanacak "Sivil Toplum Yasası" ile barışın toplumsallaşmasının ve demokratik bir toplumun sağlam temeller üzerinde inşasının boyutlarından biri olan toplumun kamusal hayata kolektif katılımının önü açılacaktır.
- *Süreci Güçlendirecek Yasal Adımlar*: İktidarın geç kalınmış bazı yasal adımları atması süreci güçlendirecektir. Kayyım uygulamasına son verilmesi, hasta tutukluların tahliyesi, AYM ve AİHM kararlarının uygulanması, Barış Akademisyenleri'nin ve KHK mağduriyetlerinin giderilmesine dair düzenlemeler yapılması sürece güveni artıracaktır.
- *Yerel Demokrasi ve Kültürel Haklar*: Gerekli yasal değişiklikler yapılarak merkezi idarenin kayyım atama yetkisi kaldırılmalı; anadilinde eğitim ve hizmet hakkı yasal güvenceye kavuşturulmalı; barışın toplumsal temelde güçlenmesi için eşit ve özgür yurttaşlık temelinde yerel demokrasi ve kültürel haklar güvence altına alınmalı ve gerekli reformlar hayata geçirilmelidir.
- *Demokratik Bir Toplumsal Sözleşme İhtiyacı*: Anayasal vatandaşlık ilkesine dayanan, farklı kimlik ve inançları eşit kurucu unsurlar olarak tanıyan, katılımcı ve yerinden yönetimi esas alan Demokratik Cumhuriyet perspektifi güçlendirilmelidir.
- *Adalet ve Hakikat*: Barış içinde yaşamının şartlarından biri geçmişle yüzleşme ve hakikat arayışıdır. Geçmişte yaşanan acıların görünür kılınması, acıların paylaşılması, hakikatle yüzleşme ve adalet mekanizmalarının güçlendirilmesi, kalıcı barışın ön şartıdır. Böylece barış süreci, toplumun tüm kesimlerinin katılımıyla şekillenen, bugünü ve geleceği inşa eden bir toplumsal mutabakat süreci olarak kalıcı hale gelecektir.

Türkiye'nin demokratikleşme ufkunu genişletecek her adımda ısrarlı, kararlı ve sorumlu bir kurucu rolü olan DEM Parti, çözüm sürecini yalnızca bir siyasi diyalog başlığı olarak değil, demokratik toplumun inşasının, demokratik siyasetin güçlenmesinin, toplumsal barışın ve demokratik bir cumhuriyet sözleşmesinin gereği olarak görmektedir.

Partimiz, kuruluşundan bugüne kadar müzakereyi, diyalogu ve barışçı politikaları kendi siyasi varlığının gerekçesi olarak görmüş, bütün baskı ve zor politikalarına karşı demokratik siyasette ısrar etmiştir. Bugün de bu sürecin hem siyasal zemininin kurulmasında hem de toplumsal meşruiyetinin güçlendirilmesinde aktif bir rol ve sorumluluk üstlenmeye devam edecektir.

Türkiye yüz yıllık bir siyasal birikimin ve aynı zamanda yüz yıllık bir çözülmemiş meselenin eşiğinde durmaktadır. Bu tarihsel eşikte barış sürecini cesaretle sahiplenmek, toplumsal beklentilere kulak vermek, Demokratik Cumhuriyet ufkunu ortaklaştırmak, diyalog, müzakere ve çözüm perspektifini kurumsallaştırmak Türkiye'nin tüm kurumlarının; Meclis'in, iktidarın, muhalefetin ve yerel yönetimlerin ortak sorumluluğudur.

Siyasal ve toplumsal muhalefete sorunun çözümü konusunda yaşamsal sorumluluklar düşmektedir. Kürt meselesi devletin ve iktidarın tarihsel bir meselesi olduğu kadar Meclis içindeki ve dışındaki

tüm muhalefet partileri ve güçleri açısından da hayati önemdedir. Bugün yaşadığımız tarihsel süreç, cesur adımlar atma iradesini duyurmaktadır. Aynı zamanda sivil toplum örgütleri, sendikalar, kadın ve gençlik örgütleri, inanç toplulukları, aydınlar, akademisyenler, kanaat önderleri, gazeteciler ve tüm yurttaşların, barışın toplumsal zeminini büyütmesi ve demokratik siyaseti güçlendirmesi ile daha güçlü bir demokratik toplum birlikte inşa edilecektir.

Bu rapor, yalnızca geçmişin sorunlarına bakan bir değerlendirme değil; bugüne ve geleceğe dair ortak bir irade, demokratik bir sözleşme ve toplumsal barış çağrısıdır.

DEM Parti olarak bu ülkenin halklarına olan sorumluluğumuzun bilinciyle, kalıcı barış, demokratik çözüm ve Demokratik Cumhuriyet hedefinden vazgeçmeden, tüm siyasi aktörlerle ve toplumun tüm kesimleriyle birlikte çözümün yolunu açmaya hazır olduğumuzu bir kez daha ifade ediyoruz.

Bu nedenle çağırımız; kalıcı barış için adım atmaya, tekçiliğin değil çoğulculuğun, otoriterliğin değil demokrasinin, ayrışmanın değil bir arada yaşamanın çatısı olan Demokratik Cumhuriyet'i hep birlikte inşa etmeye, Türkiye'nin ikinci yüzyılını barışın, özgürlüğün, demokrasinin ve halkların kardeşliğinin temelleri üzerinde kurmaya yöneliktir. Zira, demokratik devlete ve demokratik topluma dair değişim ve dönüşüm iradesi; hak, eşitlik ve birlikte var olma merkezli bir siyasal ve toplumsal tahayyülü gerektirmektedir.

DİPNOTLAR

- ¹ William Butler Yeats, "The Second Coming" - <https://www.poetryfoundation.org/poems/43290/the-second-coming>
- ² Hamit Bozarslan- Kürtler: İmparatorluktan Günümüze, İletişim Yayınları, 2015
- ³ Erik-Jan Zürcher, Türkiye:Modern Bir Tarih, İletişim, 1993
- ⁴ Ahmet Özer, Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler, Peywend, 2021
- ⁵ Murat Sevinç ve Dinçer Demirkent, Kuruluşun İhmal Edilmiş İstisnası 1921 Anayasası ve Tutanakları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017:21.
- ⁶ Martin van Bruinessen - "Ağa, Şeyh, Devlet", İletişim Yayınları, 2021
- ⁷ Mesut Yeğen, Devlet Söyleminde Kürt Sorunu, İletişim Yayınları, 1999
- ⁸ Hüseyin Yayman, Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, Doğan Kitap, 2016
- ⁹ İngiliz Büyükelçisi Horace Rumbold'un Dış İşleri Bakanı Lord Curzon'a "Kürdistan yönetimine dair anayasa önerisinin" kabul edildiğini rapor eder. Buna göre Şubat 1922'de oylan bu "muhtariyet" önergesi 373 milletve-kilinin oyu ile kabul edilirken 64 ret oyu çıkar.
- ¹⁰ Robert Olson, Kürt Milliyetçiliğin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı" (The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880–1925), Özge Yayınları, 1992
- ¹¹ Mehmet Bayrak, Şark Islahat Planı, Özge Yayınları, 2009
- ¹² Robert Olson, Kürt Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı ve Şeyh Said İsyanı, 1880-1925, Avesta, 2025
- ¹³ Mehmet Bayrak, Ateş-Kan-Barut Günlerinde Kürt Diplomasisi, Özge Yayınları, 2021
- ¹⁴ Faik Bulut, Dersim Raporları, Evrensel Basım Yayın, 2013
- ¹⁵ Martin van Bruinessen, Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri, İletişim, 2023
- ¹⁶ Cengiz Güneş, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi, Dipnot Yayınevi, 2019
- ¹⁷ Walter Benjamin, Şiddetin Eleştirisi Üzerine, Aykut Çelebi ed., Şiddet Eleştirisi, İstanbul, Metis Yayınları, 2010: 26.
- ¹⁸ Abdullah Öcalan, Kürdistan Devriminin Yolu, PKK Yayınları.
- ¹⁹ Frantz Fanon, Yeryüzünün Lanetlileri, İstanbul, Versus Yayınları, 2014: 30.
- ²⁰ Vecdi Erbay (Haz.), Diyarbakır 5 No'lu Cezaevi: İşkence ve Direniş. İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- ²¹ Dilek Kurban et al. - "Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası", TESEV Yayınları, 2008
- ²² Murat Somer, "Turkey's Kurdish Conflict: Changing Context and Domestic and International Implications", Middle East Journal, 2004.
- ²³ Nicole F. Watts, Activists in Office: Kurdish Politics and Protest in Turkey, University of Washington Press, 2010.
- ²⁴ Nasrullah Kuran, Demokratik Prens, Aram Yayınları, 2025.
- ²⁵ Yeni Küresel Hegemonik Tezahürler – I: Tarihin Kırılma Anı Taşlar Yeniden Dizilirken, Express Dergi, 11 Ağustos 2022. <https://birartibir.org/taslar-yeniden-dizilirken/>
- ²⁶ İsmet Akça & Barış Alp Özden - Turkey's Authoritarian Surge: From 'Tutelage' to the 'Executive Presidentialism', Journal of International Affairs.
- ²⁷ World Justice Project, Rule of Law Index 2025 – Country Profile: Turkey.
- ²⁸ İzzet Akyol, "The Cost of Conflict: Turkey", Democratic Progress Institute (DPI), 2022
- ²⁹ Abdullah Öcalan, Barış ve Demokratik Toplum Çağrısı, 27 Şubat 2025.
- ³⁰ Abdullah Öcalan, Manifesto, Serxwebun Dergisi, Sayı: 521.
- ³¹ Will Kymlicka - Çokkültürlü Yurttaşlık, Ayrıntı Yayınları, 2000
- ³² Veli Yadırgı - The Political Economy of the Kurds of Turkey, Cambridge University Press, 2017
- ³³ Mithat Sancar, Kürt Sorununda Barış...Ama Nasıl?, Birikim Dergisi, İstanbul, Sayı: 195: 60-65.
- ³⁴ Johan Galtung, Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization, Sage, 1996

- ³⁵ Joost Jongerden & Ahmet Hamdi Akkaya, *Democratic Confederalism as a Kurdish Spring: The PKK and the Quest for Radical Democracy*, Routledge, 2011
- ³⁶ Joost Jongerden & Ahmet Hamdi Akkaya, "Born from the Left: The making of the PKK", *European Journal of Turkish Studies*, no. 14, 2012
- ³⁷ Fatih Altaylı Röportajı, 1996 - https://ozgurduunceler.com/video.php?media_id=454
- ³⁸ 9 Ekim Komplosu ile Ortadoğu ve Türkiye halklarının kaderine müdahale edilmiştir- <https://shorturl.at/nh1T8>
- ³⁹ Abdullah Öcalan, *Demokratik Uygarlık Çözümü Seti, Beş Cilt*, Amara Yayınevi, 2015
- ⁴⁰ Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, 2014.
- ⁴¹ Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi I* (Çev. Latif Boyacı), Yarı Yayınları, 2013.
- ⁴² Abdullah Öcalan, "Kürt Sorunu ve Demokratik Toplum Çözümü" (5.Cilt), Amara Yayınevi, 2015
- ⁴³ Murray Bookchin, *Özgürlüğün Ekolojisi: Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü* (Çev. Alev Türker), Sümer Yayıncılık, 2013
- ⁴⁴ "Abdullah Öcalan'ın tezleriyle tarihsel dönüşüm" - <https://tinyurl.com/48e5ezmm>
- ⁴⁵ Güneş Murat Tezcür, *Liminality and the Kurdish Conflict in Turkey*, Cambridge University Press, 2024
- ⁴⁶ "Abdullah Öcalan", Wikipedia maddesi-<https://tinyurl.com/5dpe5jk8>
- ⁴⁷ Abdullah Öcalan, *Kürt Sorununda Demokratik Çözüm Bildirgesi*, Mem Yayınları, 1999
- ⁴⁸ A.g.e
- ⁴⁹ "Öcalan: Yol Haritama Güveniyorum, 2009" - <https://bianet.org/haber/ocalan-yol-haritama-guveniyorum-117043>
- ⁵⁰ "2013 Newroz Mektubu" - <https://tinyurl.com/3syfajxx>
- ⁵¹ "Dolmabahçe Mutabakatı" - <https://tinyurl.com/3zx46rvk>
- ⁵² Abdullah Öcalan, "Kürt Sorunu ve Demokratik Toplum Çözümü" (5.Cilt), Amara Yayınevi, 2015
- ⁵³ Öcalan: Yol Haritama Güveniyorum, 2009" - <https://bianet.org/haber/ocalan-yol-haritama-guveniyorum-117043>
- ⁵⁴ A.g.e
- ⁵⁵ "Bahçeli'den Öcalan'a TBMM çağrısı" - <https://tinyurl.com/y7w8anr7>
- ⁵⁶ "Barış Süreci" - <https://tinyurl.com/4399dn76>
- ⁵⁷ <https://bianet.org/haber/baris-ve-demokratik-toplum-grubu-silahlarimizi-ozgur-irademizle-imha-ediyoruz-309370>
- ⁵⁸ <https://www.tbmm.gov.tr/Milli-Dayanisma-Kardeslik-Demokrasi-Komisyonu>
- ⁵⁹ <https://asrinhukuk.org/mansetler/03-aralik-2021-basin-aciklamamiz/>
- ⁶⁰ <https://www.demparti.org.tr/tr/hukuk-komisyonumuz-ak-bakanlar-komitesinin-tavsiyelerine-uyun-umut-hakkinin-geregini-yerine-getirin/20368/>
- ⁶¹ [https://search.coe.int/cm/eng#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209125948802873a4%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/eng#{%22CoEIdentifier%22:[%2209125948802873a4%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]})
- ⁶² <https://ihddiyarbakir.org/Content/uploads/ca525d8f-c3fa-4c24-b8a6-17081b8ff813.pdf>
- ⁶³ <https://www.dw.com/tr/rapor-t%C3%BCrkiyede-h%C3%A2l%C3%A2-133-kilometrekarelik-may%C4%B1nl%C4%B1-alan-var/a-67394357>
- ⁶⁴ <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1989/7>
- ⁶⁵ <https://www.hdp.org.tr/Images/UserFiles/Documents/Editor/DBP%20Kayyum%20Raporu.pdf>
- ⁶⁶ <https://www.hdp.org.tr/Images/UserFiles/Documents/Editor/2020/1-yillik-kayyim-raporu-2020.pdf>
- ⁶⁷ <https://ozgurlukicin hukukcular.org/tr/detay/dokuz-belediyeye-atanan-kayyim-ve-kayyim-atanmasiyla-birlikte-yasanan-hak-ihlalleri-hakkinda-rapor>
- ⁶⁸ [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)021-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)021-e)
- ⁶⁹ [https://search.coe.int/congress#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680a5b1d3%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/congress#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a5b1d3%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]})
- ⁷⁰ [https://search.coe.int/congress#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680a5b1d3%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/congress#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a5b1d3%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]})

%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22}]

- ⁷¹ <https://www.coe.int/tr/web/ankara/-/launching-conference-for-the-new-eu-coe-joint-project-on>
- ⁷² <https://www.coe.int/tr/web/ankara/supporting-the-effective-implementation-of-turkish-constitutional-court-judgments-in-the-field-of-fundamental-rights>
- ⁷³ <https://www.coe.int/en/web/execution/turkish>
- ⁷⁴ <https://www.anayasa.gov.tr/media/9369/2024-65-nrm.pdf>
- ⁷⁵ <https://www.ihd.org.tr/ihd-7242-sayili-infaz-kanunu-degisikligi-ile-ilgili-anayasa-mahkemesinde-acilan-davalara-basvuru-yapti/>
- ⁷⁶ <https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/482020134215mahpus%20haklar%C4%B1%20olarak%20de%C4%9Fi%C5%9Ftirelim%20ba%C5%9Fl%C4%B1%C4%9F%C4%B1.pdf>
- ⁷⁷ <https://tihv.org.tr/ozel-raporlar-ve-degerlendirmeler/nelson-mandela-kurallari-mahpuslara-muameleye-dair-birlesmis-milletler-asgari-standart-kurallari/>
- ⁷⁸ <https://www.ihd.org.tr/yeni-rapor-insan-haklari-savunuculari-uzerinde-demir-kafes/>
- ⁷⁹ <https://hakikatadalethafiza.org/yayinlar/degisen-yasa-degismeyen-baski1980den-bugune-terorle-mucadele-mevzuati>
- ⁸⁰ Raporun tamamı için bakınız: <http://www.ihop.org.tr/2017/06/30/venedik-komisyununun-sulh-ceza-hakimlikleri-hakkinda-gorusu/>
- ⁸¹ [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-219512%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-219512%22]})
- ⁸² [https://hudoc.echr.coe.int/tur#%7B%22itemid%22:\[%22001-207173%22\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/tur#%7B%22itemid%22:[%22001-207173%22]%7D)
- ⁸³ <https://bianet.org/haber/aihm-2024-istatistikleri-aciklandi-en-fazla-basvuru-turkiye-den-304172>
- ⁸⁴ <https://www.icc-cpi.int/defendant/netanyahu>
- ⁸⁵ <https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-ortak-platformu-ihop-ohal-guncellenmis-durum-raporu/>
- ⁸⁶ <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2016-164-nrm.pdf>
- ⁸⁷ <https://www.omerfarukgergerlioglu.com/tbmm/4-5-ve-6-yilinda-ohalin-toplumsal-maliyetleri-arastirma-raporu-toplantisi/28830/>
- ⁸⁸ <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2018/17635>
- ⁸⁹ <https://hakikatadalethafiza.org/cezasizlik-nedir>
- ⁹⁰ <https://www.failibelli.org/>
- ⁹¹ <https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2024/02/istanbul-protokolu-2022-TR.pdf>
- ⁹² https://hakikatadalethafiza.org/sites/default/files/2023-01/goc-der_koruculuk-raporu_2013.pdf
- ⁹³ <https://tihv.org.tr/sokaga-cikma-yasaklari/240-gunluk-sokaga-cikma-yasaginin-ardindan-sirnak-tespit-ve-gozlem-raporu/>
- ⁹⁴ <https://ihddiyarbakir.org/Content/uploads/28148ca9-d128-4b4c-afde-87cec90eef89.pdf>
- ⁹⁵ <https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakGoster/5254>
- ⁹⁶ https://tr.wikipedia.org/wiki/Susurluk_Kazas%C4%B1
- ⁹⁷ <https://rm.coe.int/first-report-on-turkey-turkish-translation-/16808b5c77>
- ⁹⁸ <http://alevifederasyonu.org.tr/abfhakkindadetay.php?id=5>
- ⁹⁹ https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2016/05/05/BMde_Insan_Haklari_Yorumlari_1981_2006.pdf
- ¹⁰⁰ <https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakGoster/5261>
- ¹⁰¹ <https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakGoster/5261>
- ¹⁰² <https://rm.coe.int/aihs-kapsam-nda-ifade-ozgurlugu/16808db5d5>
- ¹⁰³ https://anayasa.gov.tr/media/3546/03_orgutlenme_toplanma.pdf
- ¹⁰⁴ <https://www.democraticprogress.org/publications/research/the-impact-of-four-decades-of-conflict-on-the-economy-of-turkey/>
- ¹⁰⁵ <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-parisyetkisi>
- ¹⁰⁶ <https://www.tihek.gov.tr/kategori/pages/Ulusal-Onleme-Mekanizmasi>